

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LIX/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LIX/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LIX/2

НОВИ САД
2016

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Мари́на Ку́решевић: Стабилност и динамика синтаксичке нормe српскословенског језика у српским преписима апокрифа	7
Исидора Бјелаковић: Традиционалисти vs. вуковци у формирању терминологије српског језика (астрономија и математичка географија)	25
Надежда Јовић: Особине банатских говора у путопису Андреја Петковића из 1734. године	37
Нада Арсенијевић: Реинтерпретација система објекатских падежа: о предлошком генитиву	49
Наташа Киш: О неким особеностима придева из угла фази лингвистике	71
Милан Ајдановић, Страхинја Степанов: Погрешке у конгруенцији именичке и придевске апозиције у језику медија	83
Маја Магковић, Војана Јаковљевић: Acquiring Vocalic Quantity and Quality in L2: The Acquisition of Vowel Clipping in English by Advanced Serbian Learners	97
Саша Марјановић: Глаголска флексија у двојезичном речнику са српским као циљним језиком	109
Александра Јанић, Душан Стаменковић: Модални глаголи <i>must, should, can / морати, требати, моћи</i> у енглеском и српском језику: опште карактеристике и изазови при превођењу	129
Тијана Весић Павловић: Концептуализација стања помоћу елемената схеме путање у енглеском и српском језику	151

ХРОНИКА

Владан Јовановић, Исидора Бјелаковић: Међународни научни симпозијум <i>Словенска терминологија данас</i>	165
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Александра Цолић: Т. И. Вендина. <i>Типологија лексических ареалов Слaвиa</i>	171
Зорица Никитовић: Ксенија Кончаревић. <i>Пољед у шеолингвистику</i>	176
Сабина Халупка-Решетар: Ranko Bugarski. <i>Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ / SRJ-SCG / Srbija 1967-2014</i>	183
Гордана Штрбац: Лингвокултуролошки аспекти српске фразеологије	188
Мирјана Петровић-Савић: Милета Букумирић. <i>Ономасиика централног Косова</i>	193
Рецензенти	197
Упутство за припрему рукописа за штампу	199
Contents	205

Марина Курешевић

СТАБИЛНОСТ И ДИНАМИКА СИНТАКСИЧКЕ НОРМЕ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКИМ ПРЕПИСИМА АПОКРИФА*

У раду се истражује у којим сегментима синтаксичка норма српскословенског језика у српским преписима апокрифа показује релативну стабилност, а у којима динамичност, како би се стекла јаснија слика о функционалностилским одликама апокрифа као жанра. Динамика норме је иницирана интеракцијом два функционално комплементарна језичка идиома, српскословенског и старосрпског. Корпус представљају српски преписи старозаветних и новозаветних апокрифа настали у периоду од XIV до почетка XVIII века који репрезентују различите дијалекатске базе и писарске традиције. Закључује се да се језик у српским преписима средњовековних апокрифа генерално реализује у оквирима нижег функционалног стила српскословенског језика.

Кључне речи: српскословенски језик, синтакса, хипотакса, српски преписи апокрифа, дијакхрона социолингвистика, функционални стилови.

The paper examines in which segments the Serbian Church Slavonic syntactic norm shows its stability as well as its dynamics in Serbian transcripts of apocrypha in order to shed light on their functional stylistic characteristics. Its dynamics is initiated by the interaction of two functionally complementary linguistic idioms – Serbian Church Slavonic and Old Serbian. The corpus for the research consists of the Serbian transcripts of the Old and New Testament apocrypha which originated in the period from the 14th until the beginning of the 18th century and which represent different dialectal bases and scribal traditions they belonged to. It is concluded that the language used in the Serbian transcripts of medieval apocrypha generally fits into the picture of low-style Serbian Church Slavonic.

Key words: Serbian Church Slavonic, syntax, hypotaxis, Serbian transcripts of apocrypha, diachronic sociolinguistics, functional stratification.

1. Увод. Реализујући се ван своје основне, литургијске, употребе, српскословенски језик се, као наследник старословенске књижевнојезичке традиције у српској језичкој средини, у зависности од врсте текста испољавао у читавој лепези функционалностилских реализација – од оних у којима се на језичком и стилском плану саображава обрасцима у канонским текстовима (тзв. виши функционални стил српскословенског) до оних у којима постаје отворенији за иновације пореклом из вернакулара на свим језичким нивоима, док се на стилском плану приближава језичким обрасцима својственим усменој комуникацији (тзв. нижи функционални стил српскословенског) (Грковић-Мелџор 2012: 290–292). Стога норму српскословенског језика ван

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

литургијске употребе не треба схватати статично, већ као норму која је имала своју унутрашњу и спољашњу динамику развоја. Унутрашња динамика развоја српскословенског подразумева његову функционалностилску варијантност,¹ док се спољашња испољава кроз међусобне утицаје њега и њему функционално комплементарног старосрпског идиома (Грковић-Мелџор 2007б: 255–257, 263).

Досадашњим истраживањима језика жанровски разноврсних дела српске средњовековне писмености стекао се увид у општи регистар синтаксичких средстава српскословенског језика, како оног вишег, тако и оног нижег функционалног стила.² Такође, стекао се увид и у то како проучавање појединих сегмената тог система може допринети расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика (уп. Курешевић 2015). Даља истраживања је потребно усмерити на проучавање текстова истог жанра из различитих епоха и различите провенијенције, како је то предложила Ј. Грковић-Мејџор (2007б: 257), те одвојити оне елементе језичке структуре који се појављују као стална обележја језика одређене врсте текста од оних у чијим сегментима језичка норма варира, тј. у којима се манифестује индивидуални стил писара или стил одређене писарске традиције. Стога је ово истраживање усмерено на изучавање језика српских преписа средњовековних апокрифа, будући да је њихов језик слабије систематски изучаван.³

2. Апокрифи – жанр (и) српске средњовековне писмености. Њихов назив, грчког порекла (грч. ἀπόκρυφος), упућује на то да су то „тајне”, „скривене” књиге које је званична хришћанска црква прогласила забрањеним још у 4. веку на првом васељенском сабору у Nikeји 325. године, што је касније на шестом васељенском сабору одржаном 691. године у Цариграду и потврђено (Богдановић 1971: 15). У раду се под овим појмом подразумевају само „прозни књижевни списи који обухватају библијске личности и теме, интерпретиране на нешто другачији, углавном маштовитији, начин, и који из било којих разлога нису доспели у канон Старог и Новог завета”, а по страни остају „састави који припадају апокрифним молитвама, апокрифним питањима и одговорима, гатарским врстама као што су громовник, коледник, луновник, сановник и трепетник” (Јовановић 2005а: 10, 11). Апокрифе Н. И. Толстој (2004: 153) сврстава у тип црквене литературе смештајући их у седму рубрику замишљене пирамиде жанрова. Срећу се најчешће у зборницима апокрифних текстова или оним мешовитог садржаја, унутар којих су се поред њих

¹ Функционалностилска варијантност српскословенског се испољавала на синтаксичком и лексичком плану кроз избор и употребу конкурентних језичких средстава из различитих регистара, пре свега књишког и оног који је заједнички књижевном језику и вернакулару (Грковић-Мелџор 2007а: 453; 2012: 294), при чему се специфичности функционалних стилова испољавају у фреквенцијском односу функционално конкурентних средстава (Радовановић 1996: 10; Тошовић 2002: 65).

² Да поменемо само монографске студије у којима се налазе и синтаксички описи језика српскословенских споменика: Грковић-Мелџор 1993; 2007а; Драгин 2007; 2013; Стојменовић 2010; Јовић 2011; Курешевић 2014.

³ У домаћој литератури, колико нам је познато, језик апокрифа предмет је истраживања тек понеког рада (уп. нпр. Курешевић 2012 [2013]; Јовановић, Г. 2013), остављајући по страни дуже или краће белешке о њиховом језику у каталозима рукописа као и приликом њиховог издавања.

налазила и друга дела махом поучног и забавног карактера, потом у палејама,⁴ а каткад и „прокријумчарени” у виду додатка појединим црквеним књигама, претежно богослужбеним приручницима, молитвеницима, требницима и сл.” (Богдановић 1971: 17). Апокрифи су врста литературе која је била првенствено намењена самосталном читању у монашким ћелијама, као својеврсна допунска литература монаха и свештеника.⁵ Међутим, постоје потврде и о читању неких апокрифа у цркви.⁶

Већина апокрифа је настала на грчком терену и написана је на грчком (Богдановић 1971: 17). Велики број српских превода апокрифа, њихова распрострањеност и преписи у периоду од XIII до XVIII века сведочи о њиховој великој популарности у средњем веку код Срба. Њихово важно обележје јесте варијантност (Јовановић, Т. 2005а: 51). Необележени речју Божјом, једном преведени, они настављају свој живот – њихов текст се током преписивања мења: скраћује или проширује. Слободнији однос према оригиналном тексту⁷ условио је и флексибилнији однос према језичкој норми. Генерално се може рећи да је језик који се среће у српским преписима средњовековних апокрифа углавном књижевни, српкословенски, који се у стилском погледу одликује великом неуједначеношћу.⁸ Употреба језичких средстава у њима зависила је од стилских особености језичког израза писара, од степена његовог познавања норме књижевног језика, али и од других ванлингвистичких фактора, као што су време и место настанка текста, стил епохе и сл. (Јовановић, Т. 2005а: 9).

3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. У раду се истражује у којим сегментима синтаксичка норма српкословенског језика у српским преписима апокрифа показује релативну стабилност, а у којима динамичност како би се стекла јаснија слика о функционалностилским одликама апокрифа као жанра. За конкретан предмет истраживања одабране су хипотактичке структуре за

⁴ Палеја је врста књиге у којој је препричана Библија на понародњен начин са додацима из других, најчешће апокрифних, извора (Богдановић 1971: 14).

⁵ На овај закључак, према речима Т. Јовановића (2005а: 45–46), наводе неки ванлингвистички фактори: на листовима ових зборника има доста капи воска, а њихове маргине су углачане и потамнеле од додира руку приликом држања књиге, што неоспорно говори о условима у којима су се они читали и њиховом честом коришћењу.

⁶ „О томе сасвим јасно говори смештање појединих апокрифа у пролог, у коме се иначе налазе прошлоска житија која се читају у самом храму.” (Јовановић, Т. 2005а: 17) „Потврђени случајеви читања апокрифа говоре да су се они итекако користили као поучно штиво у настојању да се важне личности и догађаји који су се славили представе слушаоцима на књижевно занимљив и маштовит начин, како свештенству, тако и у одређеним случајевима далеко ширем кругу као што су окупљени верници у храмовима за време богослужења.” (Јовановић, Т. 2005а: 21).

⁷ Леп пример текстолошких варијација у основи истог текста дао је Т. Јовановић поредећи две верзије Варуховог открочења сачуване у два манастирских збиркама, савинској и никољачкој (уп. Јовановић, Т. 1996).

⁸ Говорећи о старосрпској језичкој ситуацији Ј. Грковић-Мејдор (2007а: 447) каже: „Али, језик апокрифа није уједначен. Међу њима се реализују они у којима се јавља чист српкословенски језик, као што је, рецимо, *Јеванђеље њо Јакову* [Реч је о препису који се налази у једном зборнику из XV века манастира Велика Лавра на Атосу, сигнатура GLZ 52 (Matejić / Thomas 1992)], у којем се доследно поштује српкословенска норма на фонолошком и морфолошком плану, док се синтакса одликује књишким конструкцијама апсолутног датива и чак ‘чланским’ инфинитивним конструкцијама. С друге стране, постоје апокрифи који обилују цртама из народног језика, као што је *Варухово открочење* [В. издања текстова Јовановић 1996], са мноштвом примера глаголских прилога насталих од партиципа.”

исказивање атрибутивности, финалности, темпоралности и експликативности. То су функционално-семантичка поља у оквиру којих највише долази до изражаја конкуренција језичких средстава, међу којима су нека изразито књишког а друга вернакуларног карактера, на основу чега се лакше може пратити унутрашња и спољашња динамика синтаксичке норме српскословенског језика.

У том циљу праћена су сва средства за исказивање хипотактичких односа на међуреченичном плану (номиналне – партиципске и инфинитивне – и вербалне реченичне структуре, као и везничка средства) у оквиру истих функционално-семантичких поља, процентуално је исказан фреквенцијски однос међу функционално конкурентним средствима и регистрована су одступања од норме књижевног језика. Индикаторима вишег, односно нижег стила сма-тран је процентуално исказан: 1) однос номиналних и вербалних средстава за исказивање истог значења (на виши стил упућује процентуално већа заступљеност номиналних средстава и обратно), 2) однос књишких и општесловенских употреба номиналних средстава (на виши стил упућује процентуално већа заступљеност књишких конструкција и њихов шири синтаксичко-семантички опсег употреба), 3) степен поштовања књижевнојезичке норме (у текстовима писаним нижим стилем приликом употребе књишких црта често долази до огрешења о норму на формалном или функционалом плану) као и 4) степен прожимања књишких и вернакуларних црта (Курешевић 2013а).

Добијени резултати могу да допринесу бољем познавању синтаксичке норме српскословенског језика у неканонским текстовима коју је с једне стране одликовала веза са старословенским језичким наслеђем, а са друге тежња ка вернакуларном начину изражавања, како би се књижевни језик учинио разумљивијим широј читалачкој публици. Функционалностилски аспект анализе језичких чињеница води ка бољем разумевању језичког понашања људи и ка реконструкцији језичке свести тадашњих говорника (у смислу шта је за њих књишка црта, а шта не), а тиме и о путевима развоја књижевног језика.

4. Корпус. За корпус овог истраживања одабрани су српски преписи старозаветних и новозаветних апокрифа различитог времена настанка и провенијенције. За неке међу њима узете су у обзир и њихове варијанте (в. *Изворе*). Међу текстовима су се нашли преписи од XIV до XVIII века потекли из рукописних књига насталих на простору од Хиландара, значајне духовне престонице Срба у средњем веку, до запада штокавског говорног подручја, за које је утврђено да су писане српскословенским језиком са већим или мањим наносом црта из локалних говора. Овако осмишљен корпус обухвата различите дијалекатске базе и писарске традиције те може да послужи за доношење валидних закључака о функционалностилским одликама српскословенског језика у средњовековним апокрифима.

5. УПОРЕДНИ ПРИКАЗ РЕЗУЛТАТА ФИЛИЛОШКЕ АНАЛИЗЕ. У наредним сегментима рада биће представљени процентуално исказани резултати добијени синтаксичко-семантичком анализом⁹ корпуса груписани по испитиваним

⁹ Резултати синтаксичко-семантичке анализе *Варухово̄ о̄й̄крове̄на* су објављени (уп. Курешевић 2012 [2013]), док се резултати синтаксичко-семантичке анализе осталих текстова сада први пут објављују.

функционално-семантичким пољима. По једним примером биће илустрована свака употреба одређеног средства о којој ће бити реч.

5.1. Хипотактичке СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ АТРИБУТИВНОСТИ.¹⁰ Од језичких средстава сентенцијалног типа којима је у овом функционално-семантичком пољу располагао српскословенски (уп. КУРЕШЕВИЋ 2015: 68–69) у прегледаним текстовима среће се реченица уведена релативизаторима изведеним из основа **j-* или **k-* типа,¹¹ као и активни партиципи, при чему они представљају књишко средство.¹² Конструкција типа *нжк+птц.*, типичан калк структуриран према грчком обрасцу (VEČERKA 1961: 102–103), није својствена овим текстовима.

Табела 1: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање атрибутивности изражена у процентима

функција придева		функција именице	
адјективна релативна реч.	дет. птц.	супстантивна релативна реч.	супст. птц.
60% (100% са рел. <i>*j-</i> типа)	40%	50% (од тога 33% формални калк <i>нжк аште</i>)	50%
/	/	г) 100% (100% са рел. <i>*j-</i> типа; од тога 50% у форми апс.рел.)	/
100% (100% са рел. <i>*j-</i> типа; од тога 50% у форми апс. рел.)	/	/	/
63% (100% са рел. <i>*j-</i> типа; од тога 50% у форми апс. рел.)	37% (од тога 40% у верн. форми)	/	/
50% (100% са рел. <i>*j-</i> типа у форми апс. рел.)	50%	/	/
45% (од тога 50% са рел. <i>*j-</i> типа у форми апс. рел. и 50% са рел. <i>*k-</i> типа)	55% (од тога 12% у неконгр. форми)	29% (од тога 13 % са рел. <i>*j-</i> типа у форми апс. рел. и 87% са рел. <i>*k-</i> типа)	71%

(реч. = реченица, дет.птц = детерминативни партицип, супст.птц. = супстантивни партицип, апс. = апсолутни, рел.= релативизатор, верн. = варнакуларни, неконгр. = неконгруентни)

¹⁰ Под овим термином у раду подразумевамо изражавање идентификације именског појма (који може, а не мора бити исказан) и то у основи на два начина: издвајањем неког његовог инхерентног својства или исказивањем додатног садржаја у циљу његове што прецизније карактеризације. Према томе којој класи речи су анализирана сентенцијална средства функционално најближа, ове структуре делимо на оне у функцији придева и на оне у функцији именице.

¹¹ Релативизатори изведени од основа **j-* типа припадају књишком, а они изведени од основа **k-* типа варнакуларном регистру (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 101–141).

¹² Иако је реконструкција партиципа за прасловенски типолошки оправдана, њихова употреба се у старословенским споменицима сматра књишком цртом, будући да им је употреба повећана (детерминативни партицип) или ревитализирана (супстантивизирани партицип) под утицајем грчких оригинала (VEČERKA 1961: 35).

Генерално посматрано, у прегледаном корпусу процентуално претеже употреба реченице. Активни партиципи у обе функције потврђени су само у два текста (I, VI), при чему се њихова употреба у првом тексту може приписати старини преписа и(ли), што је извесније, месту настанка преписа (Хиландар) (1), а у другом типу дискурса, будући да се у деловима у којима се даје поука људима захтева кондензација реченог ради постизања јачег ефекта (2).

(1) дет. птц.: хваљу те вл[а]д[ь]ко г(оспод)н н(сов)се х(рн)с(т)е хвален нама стран'ници рабомъ свондъ (I: 49/26); супст. птц.: ап(о)с(то)лъ же обьхождаше грады н всн раздавае требоующнѣ (I: 50/30).¹³

(2) дет. птц.: ѿ горѣ женам[ь] сважданошнѣ ложе братію (VI: 487/12); супст. птц.: ѿ горе творѣшнѣ враждѣ съ сѣседы свонды (VI: 487/22).

У појединим текстовима (III, IV, V, VI) запажа се снажнији продор иновација под утицајем вернакулара, које се испољавају у следећим језичким особинама: у употреби неконгруентне (3а) или вернакуларне (3б) форме детерминативног партиципа, релативизатора изведених из *j- основа у форми апсолутног релативизатора (4), као и оних *k- типа (5). Ове црте представљају нарушавање синтаксичке норме српскословенског језика. Најупадљивије долазе до изражаја у тексту VI који је са самог краја српскословенске епохе, чиме сведоче, с једне стране, о слободнијем односу писара према тексту који пише, а са друге, о непостојању његове јасне свести о разликама између књишких и некњишких црта. Иако су у том тексту и партиципи веома фреквентно средство, ове иновације треба имати у виду приликом доношења суда о његовој стилско-језичкој реализацији.

(3а) н еше послати хошѣ на васъ зѣбра лютаго двѣ гл(а)вѣ нмѣшнѣ (VI: 485/12).

(3б) н се птица прѣлетекы н крнл ен ѿг[ь] вьстока до зап[а]да. (IV: 572/15)

(4) азъ не нздохъ доньдеже вндѣхъ велегъ еже мн дас(тъ) адам(ь) (V: 375/26–27).

(5) ѿ горѣ чл(о)в(ѣ)комѣ томѣ кон не вѣрѣють с(вѣ)тоу писаніе сѣ (VI: 486/15).

5.2. ХИПОТАКТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ТЕМПОРАЛНОСТИ.¹⁴ Од наслеђених могућих хипотактичких структура за исказивање темпоралности (уп. КУРЕШЕВИЋ 2015: 69–70) у корпусу су потврђене реченице уведене везницима изведеним из *j- основа,¹⁵ активни партиципи у функцији герунда и партицип-

¹³ Примери су пренети онако како су забележени и у издањима. Испис у загради треба тумачити на следећи начин: римска цифра упућује на анализирани српски препис апокрифа, слово уз ту цифру на варијанту тог текста међу српским преписима, арапске цифре иза знака : упућују на место (страну/ред) у издању на којем се цитирани део текста налази.

¹⁴ Под овим термином у раду подразумевамо исказивање релативних временских односа (односно локализовање управне предикације на временској оси помоћу корелтивне предикације), а не исказивање временске квантификације (односно одмеравање трајање радње управне предикације), будући да је само прво значење било могуће исказати како вербалним тако и номиналним средствима (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013в: 133).

¹⁵ Као и у оквиру функционално-семантичког поља атрибутивности, и у овом се везници изведени од основа *j- типа према оним изведеним из основа *k- типа налазе у односу књишко~вернакуларно средство (уп. Павловић 2009: 154–208).

ска конструкција апсолутни датив. Док су реченица и герундски употребљен партицип заједничке особине књижевног и народног језика, конструкција апсолутног датива представља типичну књишку црту.¹⁶ У грађи нису пронађене потврде за употребу апсолутног инфинитива са временским везником, што се сматра формалним калком према грчком обрасцу (VEŠERKA 2002: 264).

Табела 2: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање темпоралности изражена у процентима

	временска реченица	герунд	апсолутни датив
I	12% (од тога 8% са кон. <i>и</i>)	70%	18% (од тога 17% у функц. нез. реч.)
II	а) б) 100% в) 75% г) 0% д) /	0% 25% (са хип. везн.) 100% (са хип. везн. и кон. <i>и</i>) /	0% 0% 0% /
III	а) 50% б) 28% (од тога 50% са кор.) в) 50% (од тога 50% са кор.) г) 50% (од тога 50% са хип. везн. и кон. <i>и</i>)	50% (са кон. <i>и</i>) 57% 25% 25%	0% 15% (100% у функц. нез. реч.) 25% (100% у функц. нез. реч.) 25% (100% у функц. нез. реч.)
IV	29% (од тога 78% са кор. или кон. <i>и</i>)	57% (од тога 68% у верн. форми)	14% (100% са птц. у ном. и кон. <i>и</i>)
V	62,5% (од тога 36% са кор. и кон. <i>и</i>)	37,5%	0%
VI	12,5%	87,5%	0%

(функц. = функција, хип. везн. = хипотактички везник, кон. = конектив, кор. = корелатив, нез. реч. = независна реченица, верн. = вернакуларни, птц. = партицип, ном. = номинатив)

На основу табеларно представљених резултата може се закључити да у овом функционално-семантичком пољу процентуално доминирају општесловенска средства, тј. герундски употребљени активни партицип или реченица. Апсолутни датив, као књишко средство, није особина сваког текста. Процентуално највећи број примера правилно употребљене конструкције забележен је у апокрифу који припада хиландарском рукописном зборнику (I) (6).

(6) всѣм же излѣзшииць. женихъ запоноу трѣтѣожноуоу от[ъ]вѣсте. да не вѣстоу введець къ себѣ.
(I: 48/34–36).

¹⁶ Иако се и за апсолутни датив може утврдити прасловенско порекло, то је средство које се пре почетка историјског периода српске писмености полако повлачило из језика губећи системску мотивацију. Његове су функције презимали временска реченица и герундски употребљен партицип. Но, апсолутни датив се током целог средњовековног периода старосрпске писмености радо употребљава као књишка категорија и обележје високог стила изражавања (уп. Грковић-Мелџор 2008: 78; Курешевит 2013б: 409).

У текстовима ШБ, Шв, Шг и IV у употреби овог средства забележене су иновације, тј. одступања од књижевне норме: употребљен је апсолутни датив са номиналном компонентом у номинативу (7) или је конструкција имала функцију независне реченице (8). Поменути текстови припадају рукописним зборницима са југозапада (IV) и запада (ШБ, Шв) штокавске територије, или су са самог краја српскословенске епохе писмености (Шг).

(7) н се ожндающе наць мало врьме(н се быс(ть) гла(сь) отъ вшнаго небесе (IV: 574/14–15).

(8) егда распеше господ(а) нашего н(со)у(са) х(рн)с(т)а по(е) коанъ с(вє)тоу(ю) б(огородн)цоу въ домъ свон рашьдъшнн се ап(о)с(то)ломъ по земан. (Шв: 73/1–2).

Иновације су забележене и у употреби активних партиципа у функцији герунда. У појединим текстовима (Пв и Пг) уз њих је забележена употреба хипотактичког везника (9) којим се формализује његова семантика, док су у тексту IV они забележени у вернакуларној форми (10), што представља нанос вернакуларне базе.

(9) Ико клеб се д[а]в[ы]дъ г(о)с(под)вн обеща се богоу яковах (Пв: 309/1–2)

(10) н не от[ь]пущахоу ю да роднтъ чедо свое. нъ моутекы варь родн (IV: 570/19–20)

Иако су у грађи потврђени једино везници из књишког регистра, забележен је висок проценат реченичних структура конструкционо блиских вернакуларним, попут реченичних комплекса са корелативом тогда (11) или са конективом н међу семантичким зависним предикацијама (12). Ове црте нарочито долазе до изражаја у текстовима ША–г, IV и V и сведоче о чињеници да они нису прошли кроз језичку стилизацију каква је карактеристична за текстове канонског карактера.

(11) егда простреше се н протюше(тогда принесе вьсакн свое писанне (ША: 73/11).

(12) н егда принблнжнт се д(ь)нъ его смртнн н впаде его въ болестъ (V: 373/5–6).

5.3. Хипотактичке СТРУКТУРЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ФИНАЛНОСТИ.¹⁷ Од могућих хипотактичких стратегија за исказивање финалности које је имао на располагању српскословенски (уп. Курешевић 2015: 70) у прегледаном корпусу су потврђене реченице уведене везницима да, иако да, јда и како,¹⁸ таутоагентни и хетероагентни инфинитив, као и апсолутна инфинитивна конструкција иако+датив+инфинитив, од којих се само последњој приписује књишки карактер (VEČERKA 2002: 334–335). У грађи нису потврђене књишке инфинитивне конструкције са јкѣ, које се сматрају калком према грчким чланским конструкцијама (GARDINER 1984: 138–139).

¹⁷ Термин 'финалност' употребљавамо као хипероним за семантичке категорије циљ, намеру или резултат, које се могу односити на сферу нереализованог.

¹⁸ И у сфери финалности везници изведени од основе **k*- типа представљају наносе из говорне базе (уп. Павловић 2009: 288–290).

Табела 3: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање финалности изражена у процентима

	уз интранзитивне глаголе кретања		уз каузативне глаголе кретања		уз друге глаголе срачунате на постизање неког циља	
	финална реч.	инф.	финална реч.	инф.	финална реч.	инф.
I	60% (да+през.)	40%		100%	87,5% (да +през.)	12,5% (тако+ дат.+инф.)
II	а) 50% (тако да+през.) б) 0% в) 33% (тако да+през.) г) / д) /	50% / 100% 67% / /	/	/	/	/
III	а) полисиндетон б) полисиндетон в) 100% (да+през.) г) 100% (да+през.)		/	/	/	/
IV	100% (да+през.)		100% (да+през.)		100% (да+през./ тако да+през.)	
V	75% (да+през.)	25%	100% (да+през./ како да+през.)		100% (јџа како+ през./пот.)	
VI	/	/	/	/	86% (да+през./ јџа+пот.)	14%

(реч. = реченица, инф.= инфинитив, дат. = датив, през. = презент, пот. = потенцијал)

Апсолутна инфинитивна конструкција *јако+датив+инфинитив*, књишко средство, забележена је у малом проценту и то само у тексту I хиландарске провенијенције (13).

(13) *авне јавн се нидь спась јако дѣвнѣн се апостолю* (I: 52/25–26).

Дистрибуција општесловенских средстава, реченице и таутоагентног, односно хетероагентног инфинитива, зависила је од граматичко-значењских одлика управног глагола као и од еволутивних тенденција у језику.¹⁹ Табеларно представљени резултати јасно сведоче о томе да се инфинитив у сфери финалности (осим у тексту I) употребљава претежно у таутосубјекатским структурама, тј. уз интранзитивне глаголе кретања (14), мада и у тим синтаксичко-семантичким околностима доминира реченица (15), чиме јасно осликавају тенденције које су постојале и у вернакуларној бази (уп. Павловић 2009: 296–300).

(14) *и сѣде писати писати* (IIa: 307/3)

(15) *принди зде адаме да внаешн чюд[о] велне* (V: 374/13)

У појединим преписима који припадају рукописним зборницима са југозападнoг (IIIa) и западнoг (IIIб, V) штокавског подручја запажен је значајнији

¹⁹ Инфинитив се боље чува у структурама у којима са управним глаголом ступа у јаче синтаксичке везе преко заједничких денотата (уп. Грковић-Мелџор 2013: 90).

продор вернакуларних црта које се огледају или у начину структурирања реченичног комплекса у виду полисиндетона са семантички зависним реченицама паратактички устројеним из којих се може индуковати финална семантика (16) или у продору везника из вернакуларног лексичког регистра (17). Оне не сведоче само о слободнијем односу према предлошцима неканонског карактера, већ и о слободнијем односу према језичкој норми у књижевним текстовима са поменутих подручја (Ивић 1986: 120).

(16) *идемъ въ ѿроуѣсаннѣхъ и поклонниѣхъ се прѣсвѣтенъ богородниѣхъ и виднѣхъ что товоритъ* (Ша: 72/4–5)

(17) *господь... посла арханг(ъ)г(ε)ла како да спаститъ тело адамово* (V: 376/34–35)

5.4. Хипотактичке структуре за исказивање експликативности.²⁰ Од разноврсних хипотактичких стратегија које је у овом функционално-семантичком домену имао на располагању српскословенски (уп. Курешевић 2015: 70) у прегледаном корпусу поврћене су следеће структуре: реченица уведена везником *ако, како да, да, кад, гдѣ*,²¹ зависно-упитним прилозима књишког и вернакуларног лика, инфинитив, потом конструкције датив+инфинитив и акузатив+партицип/герунд, као и јукстапонирани директни говор. Књишким начину изражавања, поред употребе појединих везника, припада употреба хетероагентног инфинитива уз комуникативне глаголе у функцији императива (Већерка 1996: 85), као и употреба акузатива са партиципом (Грковић-Мелџор 2013: 110–111).

Дистрибуција и фреквенција конкретног номиналног или вербалног средства у функционално-семантичком пољу експликативности у великој мери зависила је од граматичко-значењских карактеристика управне предикације, али и од времена и места настанка преписа, што се директно одражавало и на језички стил конкретног текста. У тексту I, хиландарске провенијенције и хронолошки најстаријем од свих анализираних преписа, забележена су доминантно номинална средства, осим уз комуникативне глаголе, уз које је убедљиво најфреквентније средство јукстапонирани директни говор. Тиме се још једном потврђује да је језик овог преписа у односу на друге анализираних преписе највишег стила.

У другим текстовима употреба номиналних и вербалних хипотактичких средстава у функционално-семантичком пољу експликативности варира. Како грађа потврђује, инфинитив је у свим текстовима доминирао у функцији допуне уз модалне (18), фазне (19) и волунтативне глаголе (20) (уз које се по изузетку могла јавити и реченица уведена везником *да*), са којима је ступао у таутосубјекатске односе.

(18) *не бы могли род(ъ) чл(овъ)ч(ъ)скы трыпѣти пламене сл(ъ)н(ъ)цѣ* (IV: 572/24–25)

(19) *и поеть адамъ волин и наче землу делати* (V: 375/2)

(20) *и хотеше сповѣдати царѣ ниже емоу ксть заповѣдано* (III: 311/5–6)

²⁰ Под појмом 'експликативност' у овом раду подразумевамо изражавање садржаја управне предикације која је представљена као молба, питање, наредба, забрана, препорука, перцепција, евалуативна процена и сл.

²¹ Међу забележеним везницима последња три припадају вернакуларном лексичком регистру (уп. Павловић 2009: 74–100).

Табела 4: Фреквенција хипотактичких структура за исказивање екпликативности изражена у процентима

	управна предика- ција тип допуне	модални глагол	фазни гла- гол	вол. гла- гол	кауз. гла- гол	ком. гла- гол	јус. гла- гол	когн. гла- гол	перц. гла- гол	безл. гла- гол	
I	вербално средство	0%	0%	0%	/	100%	0%	0%	0%	0%	
	номинално средство	100%	100%	100%	/	0%	100%	100%	100%	100%	
II	вербално средство	а) /	/	50%	0%	93%	0%	100%	0%	/	
		б) /	/	50%	50%	82,5%	0%	100%	0%	/	
		в) /	/	100%	0%	91%	0%	100%	100%	/	
		г) /	/	/	0%	100%	/	100%	0%	/	
		д) /	/	/	/	100%	/	100%	/	/	
	номинално средство	а) /	/	50%	100%	7%	100%	0%	100%	/	
		б) /	/	50%	50%	12,5%	100%	0%	100%	/	
		в) /	/	0%	100%	9%	100%	0%	0%	/	
		г) /	/	/	100%	0%	/	0%	100%	/	
		д) /	/	/	/	0%	/	0%	/	/	
III	вербално средство	а) /	/	/	/	100%	/	/	100%	/	
		б) 0%				100%			/		
		в) 0%				100%			/		
		г) 0%				100%			/		
	номинално средство	а) /	/	/	/	0%	/	/	0%	/	
		б) 100%				0%			/		
		в) 100%				0%			/		
		г) 100%				0%			/		
	IV	вербално средство	0%	/	/	20%	100%	0%	100%	25%	/
		номинално средство	100%	/	/	80%	0%	100%	0%	75%	/
V	вербално средство	0%	0%	0%	/	100%	50%	100%	50%	/	
	номинално средство	100%	100%	100%	/	0%	50%	0%	50%	/	
VI	вербално средство	0%	0%	/	17%	80%	0%	100%	100%	/	
	номинално средство	100%	100%	/	83%	20%	100%	0%	0%	/	

(вол. = волунтативни, кауз. = каузативни, ком. = комуникативни, јус. = јусивни, когн. = когнитивни, перц. = перцептивни, безл. = безлични)

Инфинитив се чешће него реченица уведена везником *ј*ако да употребљавао и уз каузативне (21) и јусивне глаголе (22), са којима је градио хетеро-субјекатске структуре.

(21) *НЕ ДАМЪ АЗЪ ТЕБѢ БОГА СЛАВНІТИ* *ј*акоже ти *џ*енѣ не *ДАВЛЕШН* родѣ *џ*оєџѣ *џ*ога *ХВАЛНТИ* (Пв: 310/ 22–23)

(22) *ПОСТЫ ЗАПОВЕДАХЪ ВАМЪ ПОСТНТЫ* да *нхъ* *ПОСТНТѢ* и *ПОЧИТАЕТѢ* (VI: 484/1–2)

Уз комуникативне глаголе доминирају вербалне структуре, међу којима велики проценат представља заправо јукстапонирани директни говор (23), чиме се језик у овим текстовима саображава реченичним обрасцима својственим усменој комуникацији.

(23) и *вѣ* *џ*динѣ *д*нь *рече* *н*ду *азъ* (IIIг: 73/3)

Понека употреба инфинитива у функцији императива (24), књишког карактера, може се објаснити утицајем књижевнојезичке традиције.

(24) И *ПОЧИТАТИ* ПРАЗНИКЪ *џ*оє *џ*е *рече* *џ*ога *ПОЧИТАТИ* (VI: 483/25–26)

Грађа потврђује да се допунски садржај когнитивних глагола претежно исказивао вербалним средствима и то реченицом уведеном књишким везником *ј*ако (25), вернакуларним *ј*е*ре* (26) или *да* (27), као и зависноупитним прилозима, често у вернакуларном фонетском лику (28).

(25) *РАЗУМЕ* ДАВИДЪ *ј*ако *а*ггелъ *г*(*џ*о*сподь*)*нхъ* *кажетъ* *џ*оу *писати* (Пв: 310/12–13)

(26) *ЗНАШЕ* бо *а*дамъ *џ*е *с*ь*н*ннннн *хошеть* *г*осподь *на* *земљу* (V: 375/8–9)

(27) и *по*мислнѣ *да* *пог*ѣбнѣ *родѣ* *ч*лвѣчьскѣн. (VI: 482/31–32)

(28) и *не* *св*(ѣ)*дѣ*шѣ *џ*т[ѣ]*к*[џ]*доу* и *џ*о *пишетъ* (Пб: 308/3–4)

Допунски садржај перцептивних глагола се у појединим текстовима (IIа, IIб, IIг) исказивао само номиналним, у другима (IIв, IIIа и VI) само вербалним средством, док се у текстовима IV и V могао подједнако исказивати реченицом уведеном везницима *г*дѣ и *ј*ако (29) и конструкцијом акузатив+ партицип/герунд (30), при чему се разлика успостављала на стилском плану.²²

(29) и *в*иде *џ*вга *л*ютаєн *з*вернн *гор*кнє *гдє* *гонеть* *с*(*џ*)*нна* (V: 376/11–12)

(30) и *в*идѣхъ *д*рѣгѣ *а*ггѣєн *г*редѣке и *но*сєкє *п*разна *ск*ровница (IV: 574/29–30)

Ретко потврђени примери употребе безличних глагола (само у тексту I) сведоче да се и уз њих у својству допуне по правилу употребљава номинално средство формализовано структуром датив + инфинитив (31).

(31) *о*глѣн *сє* *к*оупџоу *џ*днноџоу *б*ыти *џ*оу. (I: 46/13–14)

Највећи проценат употребе вернакуларних везника, који представљају кршење књижевнојезичке норме, забележен је у тексту V, западноштокавске провенијенције (уп. горенаведене пр. 26 или 29).

6. Ка синтези. На основу процентуално исказаног упоредног приказа резултата филолошке анализе хипотактичких структура и описаних специ-

²² Номинално средство се након губљења из говорне базе у књижевном језику задржало као књишка црта (уп. Павловић 2009: 43; Грковић-Мелџор 2013: 111).

финости њихове употребе у српским преписима старозаветних и ново-заветних апокрифа различитог времена настанка који репрезентују различите дијалекатске базе и писарске традиције употребе јасно произилази у којим сегментима испитиваног дела језичког система синтаксичка норма показује стабилност, а у којима динамичност, тј. иновативност иницирану интеракцијом два функционантно комплементарна језичка идиома, српскословенског и старосрпског.

Стабилним одликама синтаксичке норме српскословенског језика реализоване у анализираним српским преписима апокрифима показује се следеће:

1. Тежња ка вербалном начину изражавања уз истовремено очување оних номиналних средстава која имају упориште и у вернакуларном језичком систему (нпр. употреба партиципа у функцији герунда, употреба инфинитива у таутосубјекатским структурама у функцији циљне одредбе уз интранзитивне глаголе кретања или у функцији допуне уз модалне, фазне, волунтативне глаголе и сл.). Фреквентнија употреба поменутих номиналних средстава везује се за наративне пасаже у дужим саставима, чиме се постиже и стилизација језичког израза.
2. Редукована (у функционалном и фреквенцијском смислу) употреба књишких црта,²³ попут апсолутног датива, детерминативног и супстантивизираним партиципа, конструкције *ико+датив+инфинитив* за исказивање резултативности, инфинитива у функцији императива и конструкције *акузатив+партицип*, наслеђених књижевнојезичком традицијом. То су очигледно она средства која су се и у свести говорника очувала као део књижевнојезичке норме.
3. Одсуство вештачких конструкција које су се и у старословенској епоси ретко употребљавале, док се у српскословенској епоси везују за ресавски период и високи стил, тзв. *илеџеније словес* (попут „чланских” партиципских или инфинитивних конструкција или употребе апсолутних инфинитивних конструкција са везницима).
4. Употреба везника доминантно из књишког лексичког регистра.
5. Тежња ка исказивању хипотактичког садржаја једноставним реченичним структурама које се конструкционо приближавају вернакуларним моделима (попут употребе релативне реченице уведене апсолутним релативизатором, временске реченице са корелативом *тогда* унутар главне, финалне реченице чија се семантика индукује из реченице структуриране као полисиндетон, директног говора јукстапонираног комуникативним глаголима и сл.).

Наредне иновације нарушавају књижевнојезичку норму и чине синтаксичку норму ових текстова динамичном и у појединим сегментима редакцијски маркираном. Извор ових иновација увек је интерференција са функционално идентичним средством вернакуларне провенијенције. То су:

1. Формално понародњавање појединих књишких црта, као што је, на пример, употреба партиципа у функцији придева или герунда у неконгруентној форми или, чак, у вернакуларном лику, употреба номинатива

²³ У прилог тој тврдњи иде и запажање да процентуално доминира њихова употреба у типизираним реченичним структурама.

унутар конструкције апсолутног датива, употреба герунда уместо партиципа у конструкцији са акузативом и сл.

2. Продор везника из вернакуларног лексичког регистра.

Запажа се да су побројане иновације нарочито карактеристичне за текстове западне и југозападне крајеве штокавског говорног подручја, у којима је, вероватно због јачег додира са световном књижевношћу ренесансне инспирације (Ивић 1986: 120), постојао толерантнији однос према књижевнојезичкој норми. Такође, већи продор вернакуларних црта забележен је и у текстовима са краја српскословенске епохе писмености. Све оне са једне стране сведоче о слободнијем односу писара према предлошцима неканонског карактера, а са друге о непостојању јасне свести писара о разликама између књишких и некњишких црта.

На основу процентуално исказаног фреквенцијског односа конкурентних номиналних и вербалних хипотактичних средстава за исказивање атрибутивности, темпоралности, финалности и експликативности, те на основу карактеристика њихове употребе у анализираним текстовима може се рећи да се језик српских преписа старозаветних и новозаветних апокрифа генерално реализује у оквирима нижег функционалног стила српскословенског језика.²⁴ Сличан језик запажамо и у наративним текстовима профаног карактера (уп. Курешевић 2014; 2016а; 2016б). Свакако треба истаћи да нижи функционални стил подразумева континуум са безброј финих прелаза од стилизованог начина изражавања до оног у којем преовладавају реченичне структуре конструкционо блиске усменој комуникацији или употреба средстава са огрешењима о књижевнојезичку норму, што је зависило од степена образовности писара и његовог индивидуалног стила (тј. његовог односа ка тексту), као и од времена и места настанка преписа.

ИЗВОРИ

- I: *Дела айосџола Томе у Индији*, новозаветни апокриф у препису из: *Хиландарскоџ зборника*, 1320–1330. Манастир Хиландар, бр. 644: 196–24а. Издање: Јовановић, Т. 1998: 46–52.
- II: *Како Давид најиса Псалџир*, старозаветни апокриф у преписима из:
 а) *Тиквешкоџ зборника*, 15. век. Софијска Народна библиотека, бр. 677: 18а–19а. Издање: Јовановић, Т. 1999: 307–308)
 б) *Зборника мещовиџе садржине*, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 179а–180б. Издање: Јовановић, Т. 1999: 308–309.
 в) *Туманскоџ айокрифноџ зборника*, средина 16. века. ХАЗУ, бр. III а 10: 49а–50б. Издање: Јовановић, Т. 1999: 309–310.
 г) *Пакрачкоџ айокрифноџ зборника*, 16/17. века. ХАЗУ, бр. III а 43: 239а–240а. Издање: Јовановић, Т. 1999: 311–312.
 д) *Зборника айокрифа и друџих сасџава*, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 56а–57б. Издање: Јовановић, Т. 1999: 312–313.
- III: *Како се најиса јеванџеље*, новозаветни апокриф у преписима из:
 а) *Зборника мещовиџе садржине*, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 180б. Издање: Јовановић, Т. 2005а: 72.

²⁴ Напомињемо да је то само генерална слика, од које свакако има одступања. Уп. фусно-ту бр. 7.

- б) *Зборника айокрифа и дружих сасѣава*, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 576. Издање: Јовановић, Т. 2005а: 72–73.
- в) *Зборника айокрифа и дружих сасѣава*, трећа четвртина 16. века. Народна библиотека Србије, бр. 38: 34а. Издање: Јовановић, Т. 2005а: 73.
- г) *Зборника айокрифа и дружих сасѣава*, 17/18. век. Архив САНУ, бр. 147: 1046. Издање: Јовановић, Т. 2005а: 73–74.
- IV: *Варухово ойкровоње*, старозаветни апокриф у препису из: *Зборника мещовиѣе садржине*, 1485/95. Збирка манастира Никољац, бр. 52: 338а–346а. Издање: Јовановић, Т. 1996: 568–574.
- V: *О Адаму и Еви*, старозаветни апокриф у препису из: *Зборника айокрифа и дружих сасѣава*, 1570–1580. Народна библиотека Србије, бр. 53: 60б–73а. Издање: Јовановић, Т. 2005в: 332–377.
- VI: *Ейсиѣола о недељи* (јерусалимска дужа верзија), новозаветни апокриф у препису из: *Зборника айокрифа*, 17. век. Народни музеј у Прагу, бр. IX Н 16 (Š 19): 75а–90а. Издање: Јовановић, Т. 2004–2005: 481–490.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије. *Стѣра срѣска библиоѣека* [П.о.: Летопис Матице српске 408/5,6]. Нови Сад: Матица српска, 1971.
- Грковић-Мелѣор, Јасмина. *Језик „Псалѣира” из ѣѣѣамѣарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- Грковић-Мелѣор, Јасмина. *Сѣиси из исѣиоријске линѣвисѣиѣке*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- Грковић-Мелѣор, Јасмина. *Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Шесѣдесет ѣодина Инсѣиѣиѣуѣа за срѣски језик САНУ*, Зборник радова I. Београд, 2007б, 249–266.
- Грковић-Мелѣор, Јасмина. *О функционалностилској раслојености српскословенског језика. Кирило-Метѣодиевски сѣудиѣи 21* (= Средновековни текстове, автори и книги. Сборник в чест на Хайнц Миклас), Софија: Българска академия на науките, Кирило-Метѣодиевски научен център, 2012, 288–299.
- Грковић-Мелѣор, Јасмина. *Исѣиоријска линѣвисѣиѣка: коѣниѣиѣвно-ѣиѣиѣолоѣке сѣудије*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Драгин, Наташа. *Језик Теѣодосѣјевоѣ Живѣиѣа свеѣиѣѣ Саве: у ѣреѣису монаѣа Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- Драгин, Наташа. *Сѣоменѣици срѣскословенске ѣисменосѣиѣи: језик и ѣеѣксѣолоѣија*. Нови Сад: Тиски цвет, 2013.
- Ивић, Павле. *Срѣски народ и ѣеѣов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986².
- Јовановић, Гордана. Неке језичке одлике новозаветних апокрифа српске редакѣије (на грађи протојеванђела Јаковљевог). *Зборник Маѣиѣе срѣске за слависѣиѣку* 83 (2013): 133–145.
- Јовановић, Томислав. *Варухово ойкровоње* у преписима манастира Савине и Никољца. *Срѣски језик – сѣудије срѣске и словенске* 1/1–2 (1996): 557–574.
- Јовановић, Томислав. „Дела апостола Томе и Инѣији” према Хиландарском препису XIV века. *Арѣеоѣрафски ѣриѣози* 20 (1998): 41–53.
- Јовановић, Томислав. Српски преписи арокрифа „Како Давид написа Псалѣир”. *Арѣеоѣрафски ѣриѣози* 21 (1999): 299–313.
- Јовановић, Томислав. Епистола о недељи у српским преписима. *Арѣеоѣрафски ѣриѣози* 26–27 (2004–2005): 465–516.
- Јовановић, Томислав. Апокрифи у старим српским преписима (предговор). *Айокрифи сѣаро-завешѣни*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 2005а, 9–66.
- Јовановић, Томислав. Српскословенски преписи апокрифа *Како се наѣиса Јеванђеле*. *Неохеленско наслеђе код Срба* I. Зборник посвећен обележавању десетогодишњице оснивања Катедре и седамдесетогодишњице њеног првог управника професора Миѣдрага Стојановића. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Асоѣијација неохелениста „Јорѣос Сеферис”, 2005б, 69–74.

- Јовановић, Томислав. Краћа верзија апокрифа о Адаму и Еви у српском препису XVI века. *Slavia* 74/2–3 (2005в): 367–377.
- Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Варуховом открићењу (у препису из рукописног зборника манастира Никољца број 52). *Зборник радова са међународног научног скупа: Српско језичко наслеђе на јосифову данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила: на примеру исказивања семантичке субординације. *Slawische Geisteskultur: ethnolinguistische und philologische Forschung. Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj*, 11–13. XII 2013, Institut für Slawistik, Universität Wien, 2013a (у штампи).
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ, 2013б, 401–417.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Хипотактичке структуре у Српској Александриди са функционално-стилског аспекта (на примерима исказивања темпоралних односа). *Зборник Мајнице српске за славистику* 84 (2013в): 121–140.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционално-стилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционално-стилске раслојености српскословенског језика. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме: дијахроно-синхрони аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2015, 64–82.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Језик *Слова Акира Премудрог* из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолоз* 72/1–2 (2016а) (у штампи).
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. Слово о Александру Тројанском из Григоровичевог зборника (XV в.): прилог познавању српскословенског језика нижег стила. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*. Зборник у част Љиљани Суботић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016б, 159–172.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Српско-српска зависна реченица*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2009.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Предговор. Милорад Радовановић (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, [1]–16.
- СТОМЕНОВИЋ, Чедомир. *Служба и животије Стефана Дечанског : (дечански тријес) : илустрационална, орфографска и језичка исцртавања*. Скопје : [Филолошки факултет „Блаже Конески“], 2010.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику (у вези са развојем жанрова у старој српској књижевности). *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 2004, 148–156.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига, 2002.
- *
- GARDINER, S.C. *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, IV: Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 2002.

Marina Kurešević

THE STABILITY AND DYNAMICS OF THE SERBIAN CHURCH SLAVONIC
SYNTACTIC NORM IN SERBIAN TRANSCRIPTS OF APOCRYPHA

S u m m a r y

The paper seeks to examine the Serbian Church Slavonic syntactic norm in medieval apocrypha in order to shed light on their functional stylistic characteristics. More precisely the research tends to reveal to what extent the Serbian Church Slavonic syntactic norm shows its stability as well as its dynamics in the Serbian transcripts of apocrypha as a genre. The functionally stylistic status of the language of apocrypha is explained through the percentage ratio of competing, nominal and verbal, syntactic strategies expressing the same meaning, primarily in the domain of literary ones and the competing normative possibilities which also exist in the vernacular. The paper presents only a comparative analysis of results of the research for the domains of expressing the meaning of relative, temporal, final and complement clauses, because in these domains the competition of nominal and the verbal strategies is the most prominent.

The corpus for the research consists of the Serbian transcripts of Old and New Testament apocrypha which differ between themselves in the time when they occurred, as well as in dialectal bases and scribal traditions they belonged to.

It is concluded that the language of the Serbian transcripts of medieval apocrypha generally fits into the picture of low-style Serbian Church Slavonic. Its stable characteristics, which are also reflected in narrative compositions of profane character, are the tendency towards the verbally expressed hypotactic meanings along with the selection of the nominal syntactic strategies that have a foothold in the Old Serbian system, the reduced (in the terms of function and frequency) usage of syntactic literary devices (such as the dative absolute etc.), the absence of formal calques, the usage of conjunctions predominantly from the literary lexical register and the complex sentence which structurally resembles the vernacular one. Besides that, the Serbian Church Slavonic syntactic norm in apocrypha has its dynamics initiated by the interaction with the functionally complementary Old Serbian idiom. It can be seen in the deviation from the literary norm in the usage of the devices from the literary register (such as the usage of an incongruent form of participles etc.) as well as in the usage of conjugations from the vernacular registry. It is also noted that listed innovations are particularly characteristics of the texts originated in the western and southwestern parts of the shtokavian dialectal zone or of texts from the end of the Serbian Church Slavonic epoch. All of them testify to the scribe's looser attitude to the syntactic norm in the texts of non-canonical character, as well as to the absence of a clear awareness of the differences between literary and vernacular ways of writing.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
marina.kuresevic@gmail.com

Исидора Бјелаковић

ТРАДИЦИОНАЛИСТИ VS. ВУКОВЦИ У ФОРМИРАЊУ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (АСТРОНОМИЈА И МАТЕМАТИЧКА ГЕОГРАФИЈА)*

Основни задатак који се поставља у овом раду јесте анализа односа савременог термилошког система српског језика (из области астрономије и математичке географије) према грађи забележеној у одговарајућим уџбеницима, приручницима и делима научног карактера, објављеним код Срба у периоду 1783–1867. како би се уочило да ли су (и у којем степену) писци невуковске оријентације (пре свега доситејевске) утицали на формирање термилошког апарата стандардног српског језика из наведених научних дисциплина.

Кључне речи: терминологија, предстандрдна епоха, српски књижевни језик.

The main task in this paper is to analyze the relation of the contemporary terminological system of the Serbian language (in the field of astronomy and mathematical geography) to the corpus based on corresponding textbooks, handbooks and works of scientific character published in Serbian in the period 1783–1867 in order to determine whether (and to what degree) writers of the non-Vukovian orientation influenced the formation of the terminological apparatus of standard Serbian in the mentioned scientific disciplines.

Key words: terminology, pre-standard epoch, standard Serbian.

1. Увод. Познато је да је у историји књижевног језика Срба 18. век један од преломних момената јер представља епоху у којој је очекивана путања развоја књижевнојезичког идиома у духу српскословенске писмености прекинута и усмерена ка новом – рускословенском путу. Осамнаести век, наиме, српски културни круг везује за две доминантне зоне: (а) за свет католичке Славије и западноевропске мисли тог доба и (б) за православну Славију, која се управо у то време у великој мери отвара ка западној Европи. Наведена два пута, на први поглед дијаметрално супротна, показују се, бар у погледу развоја лексикона књижевног језика Срба, веома блиским јер, доносећи нову жанровску структуру писмене традиције (КРЕЧМЕР 2004: 201), утичу и на инфлусивне лексичке токове¹ код Срба у 18. и почетком 19. века.

Ако се, наиме, подсетимо чињенице да је током 18. и у првој половини 19. века, као последица снажног напретка науке, привреде, технике, администрације и школства, код Срба настала потреба за именовањем низа нових појмова, што се веома добро може уочити, између осталог, у уџбеницима, делима

* Овај рад настао је као резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Прочитан је на скупу *Живе традиције српског књижевног језика (Досијеј Обрадовић – Вук Сћеф. Караџић)*, одржаном 8. септембра 2014. године у Београду (у Вуковој задужбини).

¹ Под инфлусивним процесима подразумева се прилив лексема и попуњавање лексикона једног језичког идиома под утицајем другог језика (Шипка 1998: 58).

научног карактера, публицистици и грађи пословно-правног карактера из овог периода, који представљају праву ризницу за проучавање предстандардне лексичке грађе код Срба, онда се, природно, намеће питање шта је из тог мора калкова, посуђеница и кованица остало и данас у лексичком систему стандардног српског језика.² Ово питање постаје још интересантније и комплексније ако се узме у обзир и то да је у 19. веку, доласком нове (вуковске) књижевно-језичке програмске климе, климе са изразитим пуристичким тенденцијама према свим очигледним наносима руске/рускословенске провенијенције, прекинут природни ток развоја славеносрпског језика, који је ишао ка све већој србизацији и формирању тзв. доситејевског типа језика, језика чији су представници, за разлику од вуковаца, често показивали изразит пуризам према интернационалној лексици и, ређе, према германизмима и турцизмима³. У досадашњим истраживањима лексике овог периода није, наиме, утврђено ко је одиграо пресудну улогу у постављању темеља будућег терминосистема – доситејевци или вуковци.

2. Због свега наведеног, у овом раду покушава се утврдити у којој су мери ауџори славеносрпске и доситејевске оријентације утицали на формирање оног домена лексикона будуће српског стандарда који је у овом периоду био јошвише изражан – терминологије; односно, у којој су мери њихови невуковске оријентације оставили трага у терминолошкој грађи стандардног српског језика.

Да би се у потпуности одговорило на ово питање, неопходно је извршити исцрпна истраживања комплетне лексичке баштине српског 18. и прве половине 19. века. Ипак, део одговора на ово питање може пружити и корпус ограничен на један домен овог лексикона – на терминологију из области математичке географије и астрономије, забележену у одговарајућим делима научног карактера, у уџбеницима и приручницима у периоду од 1783. до 1867. који се чувају у Библиотеци раритета Матице српске (в. Извори).⁴

² Често је указивано на значај систематског проучавања развоја лексикона српског књижевног језика у предстандардној епоси (в. Младеновић 1982; 1984; Кашић 1984; Пешикан 1984): „Јасно је да историја књижевног језика не сме да буде ограничена на историју изражавања у тзв. лепој књижевности. [...] Треба узимати у обзир, уколико се расположе материјалом, и друкчије споменике писмености, научне, административне и трговачке списе, статистике, наредбе, расписе итд. Неоспорна је чињеница да се и у тим посебним сферама или стилевима или типовима језика [...] појављују речи сковане односно преосмишљене за одговарајућу потребу, без којих после не може да опстане ни говор представника књижевног језика, ни сама лепа књижевност” (Грицкат 1964: 130). У том смислу, веома интересантна и значајна јесу истраживања лексике у текстовима публицистичког стила овог периода (в. Милановић 1999; 1999а; 2004; 2013).

³ Док се под славеносрпским језиком подразумева онај књижевнојезички идиом у којем на свим нивоима језичке структуре коезистирају црте из рускословенског, руског књижевног и српског народног језика тог времена (па чак и српкословенског) (в. Ивић 1998: 134), дотле се под доситејевским типом језика подразумева идиом који је И. Грицкат назвала ‘нижим слојем славеносрпског’ (1987: 112) односно онај језик 18. и 19. века чија је основа била српска „народна”, при чему се елементи рускословенске провенијенције, тзв. славенизми, као и извесни синтаксички ненародни елементи, углавном везују за горњи лексички слој (Младеновић 1969; Ивић 1998: 141; Унбегаун 1995: 71; Суботић 2004: 164; 2007: 244–245).

⁴ Осим *Вјечног календара* З. Орфелина (1783), који је писан на руском језику (в. Ивић 1998: 128), сви уџбеници и приручници објављени до 1861. године писани су доситејевским језичким идиомом, док су они објављени након 1861. године писани на српском језику вуковског типа.

2.1. Као што је наведено, општи развој научне мисли у 18. и 19. веку, који је захватио и српску средину, у којој, као последица друштвеног напретка, почињу да се отварају и бројне школе, намеће потребу како за образованим наставницима тако и за одговарајућим уџбеницима, приручницима и научним делима. Ако би се пошло од претпоставке да су ова дела била основни извори сазнања о одговарајућим научним областима код нас (пре свега, међу ученичком популацијом, којој су и била намењена),⁵ онда би то могло значити да би се на основу њих могао добити увид у процес настанка и развоја терминологије у српској средини. Из тог разлога, ова су дела и изабрана за корпус у овом раду.

3. АНАЛИЗА. Ранија истраживања указују на то да су у богаћењу лексичког (па и термилошког) фонда током предстандардне епохе развоја књижевног језика код Срба била присутна три основна процеса: позајмљивање, посрбљавање и творба, тј. креирање нових речи (тзв. кованица) домаћим средствима без утицаја страних језика (в. Кашић 1968; 1981; KUNA 1970; Милановић 2004; 2013; Бјелаковић 2016).

Будући да је реч о времену када долази до изразитог процеса „европеизације“ горњег лексичког слоја, уочава се да су, приликом стварања термилошког система из области математичке географије и астрономије, процеси интеркултуралног лексичког трансфера⁶ били веома изражени, што се огледа како у великом броју позајмљеница – пре свега интернационализама и славенизама, тако и у бројним калковима, семантичким позајмљеницама⁷ и

⁵ Супротстављајући се одлуци да Друштво српске словесности треба да прекине рад на изради терминологије (донесене након инсистирања В. Караџића на седницама Друштва 21. и 27. маја 1845. године, уз образложење да терминологију треба да формирају професори сваки у својој струци), Ј. Стерија Поповић наводи текст једног свог писма, послатог Попечитељству просвештенија још 1841. године, у којем се истиче потреба за оснивањем једног ауторитативног друштва које би формирало јединствен термилошки систем и на тај начин зауставило термилошко шаренило и слобода *индивидуалног креирања штермина*: „Сзыкъ, на комъ се науке у овомъ Лицеуму, као и вообште по Гимназіяма предаю, естъ нашъ матерный србскій, неизрађенъ и необдъланъ за тако высоке предмете. Профессори, дужностима званія притегнути, усиляваю се по могућству своме рѣчи за свое предмете ковати; но небудући у станю себе къ обштности узвысити, свакій особитымъ путемъ спѣши. Свакій є на овай начинъ себи оставлѣнъ, свое хвали, туђе не прійма; а изъ свега овогъ ништа друго не произилази, него зиданѣ вавилонскогъ тороня, гдѣ сви раде, но еданъ другогъ не разуме; гдѣ нееднакость и разстроєніє у езыку влада, и, што є найгоре, забуну кодъ учеће се младежи порађаюћи, сь найвећимъ убиткомъ на явно образованѣ и напредакъ у наукама действе” (Поповић 1847: 10–11). Том приликом Стерија илуструје дато стање податком да је један ученик „[...] у едномъ истомъ разреду [...] слушао [...] о праву кривичномъ, кодъ другогъ казнителномъ, кодъ трећегъ казнословномъ, а кодъ четвртогъ о праву криминальномъ”, постављајући суштинско питање: „Шта може произићи изъ овакове смѣсе?” (Поповић 1847: 10–11).

⁶ Под интеркултурним лексичким трансфером подразумева се пренос језичких елемената из једног, обично културно супериорнијег језика, у други путем посуђивања, калкирања, семантичког позајмљивања и термилошке синтагматизације према страном узору.

⁷ Док се под калкирањем подразумева процес позајмљивања творбено-семантичког обрасца неке лексеме из језика даваоца и креирања нове речи средствима језика примаоца на тај начин што се морфемски конституенти позајмљене речи преводе део по део на еквивалентне морфеме језика примаоца (Kristal 1998; Станојчић – Поповић 2005), под семантичким позајмљивањем подразумева се преузимање значења одређене лексеме из језика даваоца када се тзв. имитативном семантичком променом богати семантички потенцијал већ постојеће

вишечланим термилошким јединицама насталим термилошком синтагматизацијом⁸ према одговарајућим страним моделима присутним у језицима даваоцима – преваходно немачком и руском (в. БЕЛАКОВИЋ 2013). Ови су језици, дакле, у домену терминологије наведених дисциплина понели улогу престижних, при чему треба истаћи веома важну чињеницу која се односи на то да су и они свој термилошки систем често развијали калкирањем према грчком и латинском језику.⁹

3.1. Грађа забележена у анализираном корпусу указује и на једну веома важну чињеницу: основни термилошки апарат из наведених области формиран је још у предстандардној фази развоја српског књижевног језика. Овај податак намеће ново питање: *Шта се од даће грађе задржало у стандарду?*

Утврђено је да је у предстандардном терминосистему егзистирао релативно мали број јединица које су у потпуности остале неизмењене од анализираног периода до данас (300 од око 1700 забележених термина, тј. 17,6%) (в. БЕЛАКОВИЋ 2012: 159).¹⁰

Од тих 300 термина трећина се појављује у анализираној грађи тек од шездесетих година 19. века.

Ако су дела настала до шездесетих година 19. века писана доситејевским типом језика (уз изузетак *Вјечног календара*), то би значило да је две трећине ових термина (дакле, око 200) било у употреби управо међу ауторима невуковске оријентације. Овај податак јесте важан, али он отвара ново питање: *Јесу ли доситејевци први који у језик увели даће термине или су они егзистирали у писмености Срба и пре 18. века?*

Одговор на ово питање потражен је у грађи из средњовековних рукописа сличног тематског профила, коју је прикупио Н. Јанковић (1989), као и у оној потврђеној у РЈАЗУ. Добијени резултати указују на то да је од око 200 термина који се појављују у текстовима писаца доситејевске струје 73 забележено у наведеним изворима, што би значило да је у овом терминосистему постојао изврстан континуитет, тј. веза и са ранијим епохама српске писмености.¹¹

У питању су следећи термини:

(1) домаће лексеме општег лексичког фонда које су временом претрпеле процес термилогизације те означавају основне појмове ових дисциплина:

лексеме у језику примаоцу – на пример, *Близици* у значењу 'сазвежђе Близанаца' према нем. Zwillinge, рус. Близнацы, тј. грч. Δίδυμοι и лат. Gemini (в. БАВИЋ 1984: 10; ФИЛПОВИЋ 1986: 153; ZGUSTA 1991: 173).

⁸ Под термилошком синтагматизацијом подразумева се креирање вишечлане термилошке јединице.

⁹ Кад је реч о утицају намачког језика, ранија истраживања указују на то да је, у домену ове термилошке целине, он имао далеко већи утицај код Срба као језик узор у процесима калкирања и семантичког посуђивања, него у процесима директног позајмљивања (в. БЕЛАКОВИЋ 2012: 65).

¹⁰ Приликом конституисања и стабиловања термилошког апарата постојали су снажни механизми, тј. принципи који су фаворизовали поједине јединице, истовремено потискујући друге (в. БЕЛАКОВИЋ 2012а: 306).

¹¹ Требало би нагласити да су у обзир узете и (1) оне форме чија фонолошка структура није идентична са савременим терминима, код којих је временом дошло до извесног фонетског развоја (нпр. фвњ); као и (2) лексичке јединице у којима се огледају извесне књишке црте (нпр. чување морфемске границе – помраченије).

звезда – 1. звезда (од XIII в.); реп (комете) (од XIV в.); појас (од XIII в.); помраченије (од XVII в.) / помрчаније (од XIII века); месец (од XIII в.); мена (од XV в.); уштип (од XVI); лето – ‘годишње доба’ (од XVII в.); степен – 1. ‘gradus’ (од XIII в.), 2. ‘минут’ (XVI в.); година (РЈАЗУ, 14. в.), годишњи (РЈАЗУ, 17. в.), преступна¹² година, зима (РЈАЗУ, 14. в.), јесен¹³, лето (РЈАЗУ, 13. в.), пролеће, свет (РЈАЗУ: у вредности ‘земаљске кугле и свега на њој’ од 13.в., а у вредности ‘васионе’ од 16. в.), Сунце (РЈАЗУ, 14. в.), светлост (РЈАЗУ, 14. век), небо (РЈАЗУ, 13. в.), зрак (РЈАЗУ, 16. в.), Земља (РЈАЗУ, 12. в.), светски (РЈАЗУ, 17. в.), дан¹⁴, дневни (РЈАЗУ, 16. в.), ноћ¹⁵, час¹⁶, век (РЈАЗУ, 16. в.), јесењи (РЈАЗУ, 16. в.), летњи (РЈАЗУ, 15. в.), север (РЈАЗУ, 13. в.), северни (РЈАЗУ, 16. в.), запад (РЈАЗУ, 12. в.), западни (РЈАЗУ, 13.в.), југ (РЈАЗУ, 13. в.), јужни (РЈАЗУ, 14. в.), исток¹⁷, источни¹⁸.

(2) интернационализми и семантичке позајмљенице (претежно називи за поједина небеска тела и сазвежђа, при чему су термини страног порекла углавном регистровани у текстовима из 17. века, док су семантичке позајмљенице забележене у рукописима из ранијих епоха, од 13. века): карта¹⁹, календар (РЈАЗУ, 17. в.), комета (РЈАЗУ, 16. в.), планета (РЈАЗУ, 16. в.), астроном (РЈАЗУ, 17. в.); Сатурн (од 17. в.); Венера (од 17. в.); Меркур (од 17. в.); Марс (од 17. в.); хоризонт (16. в.); зодијак (од 13. в.); Рак (од 13. в.); близњиц (од 13. в.); Скорпион (од 13. в.) / Скорпија (од 13. в.) / Шкорпион (16. в.); Бик (од 16. в.); Љвљ / Лав (од 13. в.); Фвљњ (од 13. в.); Ђмшики (каталог Љ. Стојановића); Риба (од 13. в.); Стрљљц (од 13. в.); Бодолен (од 16. в. века); Орион (од 14. в.) и

(3) интернационални називи за месеце: јануар (РЈАЗУ, 14. в.), фебруар (РЈАЗУ, 13. в.), март²⁰, април (РЈАЗУ, 14. в.), мај (РЈАЗУ, 13. в.), јун (РЈАЗУ, 15. в.), јул (РЈАЗУ, 17. в.) (јули, јулиј – РЈАЗУ, 15. в.), август²¹, септембар (РЈАЗУ, 17. в.), октобар (РЈАЗУ, 14. в.), новембар (РЈАЗУ, 17. в.), децембар (РЈАЗУ, 15. в.).

3.2. Ако се обрати пажња на преосталих стотинак термина, који су и данас део српског стандарда, а први пут су, по свему судећи, регистровани у 18/19. веку, у делима писаца невуковске оријентације, онда би се могао извести следећи закључак:

(1) Први јачи талас интернационалних термина у области астрономије и математичке географије наступио је управо у 18. веку и првој половини 19. века у текстовима аутора невуковске, пре свега доситејевске струје. У

¹² Наведени придев у датом значењу регистрован је у РЈАЗУ од 17. века.

¹³ Лексема је регистрована од најстаријих писаних споменика (РЈАЗУ).

¹⁴ У употреби је од најстаријих писаних споменика, најпре у значењу ‘временског периода од изласка и заласка сунца’, а потом и у значењу ‘временске мере’ (РЈАЗУ).

¹⁵ Лексема /ноћ/ индоевропског је порекла и, са српскословенским фонетизмом -шт-, забележена је од 14. века (РЈАЗУ).

¹⁶ У РЈАЗУ наводе се примери од 13. века, уз напомену да у народном говору није у обичају.

¹⁷ У РЈАЗУ бележи се од најстаријих споменика, док се у значењу стране света од 15. века, а у значењу ‘излазак неког небеског тела изнад линије хоризонта’ од 16. века.

¹⁸ У РЈАЗУ ова лексема у значењу ‘који је са стране сунчаног истока’ регистрована је од 15. века.

¹⁹ Бележи се од 15. века и сматра се да је код нас дошло из латинског, преко италијанског и немачког језика (РЈАЗУ).

²⁰ Најстарије потврде у форми /марат/ датирају из 13. века (РЈАЗУ).

²¹ Најстарија потврда у РЈАЗУ регистрована је делу *Monumenta serbica* Ф. Миклошича.

питању су следеће термилошке јединице: астрономија, географија, антипод, атмосфера, зенит, меридијан, екватор, надир, пол (јужни/северни), поларни, клима, зона, еклиптика, секунд, минут(а), компас, атлас, глобус, мапа, телескоп. Овој групи примера придружују се и поједини страни називи за сазвезђа, планете, звезде и астероиде: Уран, Нептун, Јупитер, Кастор, Лира, Андромеда, Вега, Херкулес, Полукс, Алдебаран, Јунона, Палада, Церера, Метис, Флора, Веста, Астреа.

Овај податак веома је важан јер је, као што је речено, пуризам према интернационалној лексици код многих доситејеваца био изузетно изражен, те су према њима (и/или уместо њих) стварани одговарајући калкови и кованице (Милановић 2013: 139), што доводи до појаве термилошке синонимије, па чак и вишеструкости (KARADŽA GARIĆ 1979: X), односно до синонимског низа²² од више термина, како код различитих аутора тако и у индивидуалним терминосистемима (в. БЕЛАКОВИЋ 2016а).

(2) Поред наведеног, а сасвим очекивано, у делима аутора доситејевске оријентације забележени су и (а) поједини калкови и семантичке позајмљенице: жарки појас (←лат. *zona torrida*); пун месец (←нем. *Vollmond* / лат. *luna plena*); Бабини штапови²³, stoleће²⁴, Млечни пут (←нем. *Milchstraße* / рус. Млечный Путь / лат. *Via lactea* / грч. Γαλακτική Οδός), магнетна игла (← нем. *Magnetnadel*), Велики медвед (←нем. *Große Bär*), Мали медвед (←нем. *Kleine Bär*), Поларна звезда (←нем. *Polarstern* / рус. Полярная звезда), прва / последња четврт²⁵, видокруг (←нем. *Gesichtskreis*); југоисток, североисток, југозапад, северозапад (и одговарајуће придевске изведенице југоисточни, северозападни и сл.), југо-југоисток, северо-северозапад²⁶, источна/западна дужина (←рус. *восточная/западная долгота* / нем. *geographische Länge* / лат. *longitudo geographica*); јужна/северна ширина (←рус. *южная/северная широта* / нем. *geographische Breite* / лат. *latitudo geographica*); прстен (←рус. *кольцо*; нем. *Planetenring*), Круна, Змија, Лабуд, и др.; (б) малобројни деривати²⁷:

²² Група речи различитог фонолошког састава која има исти или сличан семантички садржај и исту реченичну функцију назива се синонимски низ (ГОРТАН-ПРЕМК 1983: 45; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 258).

²³ Будући да Вук у свом *Рјечнику* (1852) наводи /Штапце/, објашњавајући их као 'некакве четири звијезде', а да се притом у РЈАЗУ наводи искључиво термин /Бабини штапи/ из Стулијевог речника, сасвим је могуће да је у питању новија творевина. Ово потврђује и грађа забележена код Н. Јанковића (1989), у којој је назив /Штапци/ забележен од 18. века. Као делимична преведеница наводи се у једном тексту са интернета, у којем се каже: „Naziv Štap (-ovi itd.) можда стоји у некој веzi са немачком терминологијом. Julius Siler је 1627. Orionu nadevno ime Sveti Jakov i od tada Nemci zvezde Orionovog pojasa zovu Jakobsstab. Hrvati su ovo preveli kao Jakovljevi štap, pa možda i naš naziv Štap (i varijante) dolazi od Jakobsstap”, „Te stapove је bacala neka baba za Vlasticima (Plejade) koji su joj odveli kcer.” (<http://static.astronomija.co.rs/dubokisvemir/galaksija/sazvezdja/orion/orionisrbi.htm>). Питање је у којој је мери оваква интерпретација слободна и заснована на тзв. народној етимологији.

²⁴ Лексема је регистрована од 18. века у РЈАЗУ. Могуће је да је у питању делимични калк према нем. *Jahrhundert*.

²⁵ Реч је вероватно о посрбици према руском *первая четверт/последная четверт*, тј. о калку према лат. *quadratura prima* / *quadratura ultima*.

²⁶ Називи за споредне стране света настале су по узору на стране термине (нпр. нем. *Südost*, *Nordost*, *Nordwest*, *Südwest* / рус. *юго-восток*, *северо-восток*, *северо-запад*, *југо-запад* и сл.).

²⁷ Будући да је понекад веома тешко утврдити да ли је реч о термину насталом творбом или калкирањем, под дериватима се у овом раду подразумевају они термини чији творбени елементи

обилазак, површина, месечина, младина; и (в) вишечлане термилошке јединице: јужни/северни умерени/хладни појас, горња планета, прави хоризонт, јулијански календар.

Свесни чињенице да новоуведени појам оваквог профила неће бити разумљив читаоцима, аутори су често уз калкове или кованице употребљавали и интернационализам (упркос честој и отвореној дистанцираности према њима), што доводи до појаве контактне синонимије (в. Милановић 2013: 218–220; Бјелаковић 2016а). На тај начин, вероватно несвесно, утицали су на то да управо они (интернационализми) стабилизују своју употребу у датом термилошком систему.²⁸

(3) У наведеном периоду први пут су забележене и поједине лексеме општег лексичког фонда које су добиле статус термина након семантичког варирања њиховог примарног значења: пега, четврт²⁹, излазак, сенка, сунце (‘звезда’), седмица³⁰.

3.3. С друге стране, у делима писаним на народном језику (од шездесетих година 19. века) појављује се, као што је речено, 100 од око 300 термина који одговарају савременом стању. Интересантно је да се у овим уџбеницима, поред низа једночланих термилошких јединица (нпр. репатица, елипса, полутар, екватор, сателит, опозиција, обим, средиште, сфера, хемисфера, астероид, планетоид, Сиријус, Касиопеја и др.) први пут у приметно већем броју појављују придевска образовања која ће стабилизovati своју употребу у стандардном српском језику: астрономски, светски, звездани, екваторов, Земљин, Сунчев, земаљски, еклиптички, зодијачки, Месечев, зимски, југојугозападни, северо-северозападни и др. До овог времена, придеви који одговарају савременом термилошком систему односили су се углавном на годишња доба и стране света: западни, северни, источни, јужни, југозападни, југоисточни, североисточни, северозападни, летњи, јесењи, пролећни, зимски. Шездесетих година у анализираној грађи појављују се и први називи за астероиде: Дијана, Егерија, Лутеција, Масалија, Талија, Тетис, Фортуна.³¹

Поред тога, од шездесетих година 19. века посведочени су многобројни вишечлани термини који одговарају савременом стању (око 30). Будући да је до овог периода у свим анализираним делима (од 1783. до 1850) забележен исти број вишечланих термилошких јединица, сасвим је јасно да од шездесетих година долази до јачег импулса за термилошку синтагматизацију у оним формама које ће се одржати и данас у систему: општи меридијан, средиште Земље, северни обратник, Орионов појас, млад месец, Велика/Мала кола и др.³²

одговарају структури српског језика, за које није утврђен могући творбени образац страног језика узора, према којем би се дати термин могао оформити процесом калкирања, чиме се, опет, не одбацује могућност постојања такве форме у једном од потенцијалних језика давалаца.

²⁸ Више о параметрима који су утицали на фаворизовање једног и потискивање другог/других термина у овом термилошком систему в. у Бјелаковић 2012а.

²⁹ Забележена је од 15. века, али нема примера уз лексему /Месец/ (РЈАЗУ).

³⁰ У датом значењу лексема је регистрована тек од Вуковог *Рјечника* (РЈАЗУ).

³¹ Ова чињеница не изненађује будући да су дата небеска тела откривена непосредно пре објављивања дела у којима су забележени њихови називи.

³² Табела са свим терминима који су забележени у анализираној грађи а одговарају стању у српском стандарду налази се у Бјелаковић 2012 (155–159).

4. ЗАКЉУЧАК. Посматрајући процес формирања термилошког апарата из астрономије и математичке географије, сасвим је лако уочити развојни пут у којем су свој траг оставили како писци доситејевске тако и они вуковске оријентације. Први су понудили обиље индивидуалних решења, од којих су се временом стабилизвала она која и данас чине фундамент анализираних дисциплина: 1. основни слој интернационалних термина, који су се због своје природе инкорпорирали у ткиво језика без обзира на изразит пуризам међу појединим представницима доситејевске струје; 2. велик број једночланих термина, заснованих на грађи општег лексичког фонда која је прошла кроз процес терминологизације и тиме стекла статус термилошке јединице, настављајући, у највећем броју примера, средњовековно писмено наслеђе; 3. поједини калкови, семантичке позајмљенице и кованице.

Вуковци су, показује се, наставили процес богаћења терминосистема увођењем нових термина, али и прихватањем наслеђене грађе, која им је често представљала базу приликом креирања вишечланих термилошких јединица које су се од писаца невуковске оријентације често разликовале само у погледу структуре (реда речи, фонолошког састава или творбеног решења појединих форми), на пример:

Термин који одговара ситуацији у стандардном српском језику	Година регистравања	Остали регистровани термини	Година регистравања
географска дужина	1864, ЈБ 1866	восточност	1804
		долгота	1804
		долгота земљеописателна	1804
		земљеописателна долгота	1804
		дужина	1824, 1832, 1844, 1845, 1852, 1853, 1861, 1864
		земљеписна дужина	1824, 1844
		земљеописна дужина	1845
		дужина земљописна	1852
		земљописна дужина	1852, 1864
географијска дужина	1861		
северни хладни појас	ДП 1866	појас Земље ледени северни	1804
		појас Земље хладни северни	1804
		појас хладни северни	1804
		северни појас ладни	1824
		северообратни земни појас	1832
		североладни појас	1845
		северни ладни појас	1852, 1864
		северни ледени појас	1861
		северна ладна зона	ЈБ 1866

географски	1864, ЈБ 1866	земљеописателни	1804, 1854
		географически	1824, 1825, 1832, 1844
		земљеписни	1824, 1844)
		земљописни	1844, 1852, 1864
		земљеописни	1845
		географични	ДЈ 1867
		географијски	1853, 1861
		географијски	1853, 1861
		географични	ДЈ 1867

На крају, могло би се закључити да су писци и доситејевске и вуковске оријентације одиграли подједнако важну улогу у формирању основе за развијен термилошки систем из анализираних области. Оно што се поставља као ново питање јесте начин формирања термилошких система других научних области како би се утврдило да ли је дати процес и у њима текао на исти начин. За таква истраживања потребно је, међутим, зарезати ново перо.

ИЗВОРИ

- 1783: Бѣтныи то естъ ѿ начала до конца мѣра траюции календарь (Написанъ Захарѣемъ Орфелннотдъ (Написатанъ въ Царствующедъ Градѣ Бѣннѣ (Бѣ лѣто 1783.
- 1804: *Ключиѣ у мое землеописаніе чрезъ неколика писма Моему Пріяишелю Л...* Н...**, Павломъ Соларичемъ, У Венеціи. При Г. Пани Феодосіеву. 1804.
- 1804: *Ново гражданско землеописаніе*. Перво На Езику Сербскомъ. У две части. Павломъ Соларичемъ. Съ Землеписникомъ одъ XXXVII листова. У Венеціи. 1804. У Пани Феодосіева. Часть I. Уведение всеобщее и Европа. Часть II. Асія. Африка, Америка, Полунезія.
- 1814: *Предложенія численіце и землеописанія*, на која су у К. Предуготовническомъ Народа Славено-Сербскаго Заведенію Свято-Андрейскомъ. Месяца Априла 1814. лѣта. Из преподаванія Василія Булича. Маѳесіе и Землеописанія Профессора П.Р. В Будимѣ. Писмены Кралевск: Всеучилища Пештанскаго. 1814.
- 1824: *Землѳописаніе всеобщееъ. Часть ѳерва. Землѳописаніе мавиматическо*. Сочинѳно у Сомбору Василіемъ Буличемъ, при Народ: Славено-Сербскомъ Педагогическомъ Инстѳтуту Численія и Землѳописанія Мавиматическогъ, Фвсическогъ, и Полѳтѳическогъ Профессоромъ я. р. Печатано иждивеніемъ Господара Димитріа Ридѳицкогъ Гражданина и Терговаца Сомборскогъ. У Будиму писмени Крал. Всеучилища Пештанскогъ. 1824.
- 1825: *Новѳице землеописаніе цѳлаго свѳѳа во уѳоѳребленіе и ѳолзу славено-сербскаго народа съ едномъ ѳллумінірайомъ цѳлаго свѳѳа майѳом, сѳисано и издано Іоакімомъ Вуичемъ, иногда бывшимъ разнихъ языковъ Учѳишелемъ*. Въ Будиномъ градѣ, Писмены Кралевскаго Всеучилища Пештанскаго. 1825.
- 1832: *Полиѳтѳическо землѳописаніе за уѳоѳребленіе србске младежи*. Одъ Димитріа Тирола. У Београду. У Княжеско-србской кнѳгопечатни. 1832.
- 1844: *Просѳи оѳисъ свецелоъ землѳоизнания*. Єдна землѳписна кнѳжица за свакогъ одъ Георгія Хаджиѳа. У Новомъ Саду. Писмены Екатерине Іанковиѳа Вдове. 1844.
- 1845: *Землѳописаніе целоъ свѳѳа, сачинѳно ѳо найновіемъ дрѳжавномъ сѳіаню за выѳа и нижя училищѳа и за свако сѳіанѳ граѳана, Милованомъ И. Сѳасиѳемъ, Докѳиторомъ Филосоѳіе, Редовнимъ Чл. Дружесѳива Србске Словесносѳи, Чл. Одбора Просвѳѳшенія, и Главнимъ Уѳравѳишелѳмъ основны Учѳищѳа Княжесѳива Србіе*. У Београду, у кнѳгопечатни Княжества Србскогъ. 1845.

- 1848: *Земљописаніе за предаванѣ у III разреду основнихъ училищѣа Княжесѣтва Србскогѣ.* Саставио и издао дрѣ М. Спасићѣ. У Београду. Печатано у Книгопечатнѣи Княжества Србскогѣ. 1848.
- 1850: *Астрономія или наука о звездама.* Гаврило Поповић. Београд. Дружтво србске словесности. 1850.
- 1852: *Общїиѣи земљописъ за учећу се младежѣ у гимназиѣ и ѣолудимназіѣа Княжесѣтва Србіѣ,* по найновиѣи земљописателѣи ма списао Миланѣ Миѣатовићѣ, гимназіѣалнѣи професорѣ. Прегледано и одобрено школскомѣ коммисиомѣ. У Београду, При книгопечатнѣи Княжества Србскогѣ, 1852.
- 1853: *Крайкїиѣи шїрѣовачкїиѣи земљописъ за младежѣ ѣослено-шїрѣовачкогѣи училищїиѣа.* I. часть. Европа. Прегледано и одобрено школскомѣ коммисиомѣ. У Београду, У Правительственной книгопечатнѣи, 1853. (Подаци о аутору – Георгу Вилхелму Хопфу и о преводиоцу – Јовану Гавиловичу преузети су из каталога Библиотеке Матице српске).
- 1854: *Земљописаніе сїарога свѣтїа ѣо Анвилу и Гюїтїрѣ.* Одѣ Александра Васоевићѣа. Сѣ картоѣ Палестине. У Земуну, Печатано книгопечатнѣомѣ И.К. Сопирона, 1854.
- 1858: *Сїиѣсїиѣвословно. Країкїиѣиѣи прегледѣ чудесниѣи ѣромена землѣ наше о[д] ѣочейка сїиѣворенѣ до данасѣ, ѣи. с. одѣ средѣиѣоч[...].* вїиѣре ѣо различнїиѣиѣи сложенїа землѣ. Написао дрѣ М. Радѣиѣићѣ. 1858. 57–74. (Податак о години објављивања преузет је из електронског каталога Библиотеке Матице српске; странице при десној маргини кнїге су исечене тако да се речи на крају реда не виде у потпуности).
- 1861: *Общїиѣиѣи земљописъ за србске гимназиѣ.* Прегледала и одобрила школска комисиѣ. У Београду, при државној книгопечатнѣи. 1861. (Податак о аутору – Николи Крстићу преузет је из електронског каталога Библиотеке Матице српске).
- 1862: *Малїиѣи земљописъ Србіѣ и Турске.* Прегледала и одобрила школска комисиѣ. У Београду. При Правительственной книгопечатнѣи. 1862. (Податак о аутору преузет је из каталога Библиотеке Матице српске).
- 1864: *Матїематїиѣна и физїиѣна гѣографїѣа за средње школе,* из више немачких ауктора саставио Ђ. Мишковићѣ. Прегледала и одобрила школска комисиѣа. У Београду, у државној штампариѣи. 1864.
- ДП 1866: *Землѣа на којој живимо. Поучна и забавна кнїжиѣа за одраслију деѣу и мушкѣу и женску.* У Београду, у државној штампариѣи. 1866. (Податак о аутору – Дамјану Павловићу преузет је из каталога Матице српске).
- ЈБ 1866: *Ј. Белнѣгѣра Уїуїїїѣиѣво у Гѣографїю за ниже гимназиѣ и ниже реалке.* У два течаѣа. Посрбио Александар Гавриловићѣ, професор на срб. вел. гимназиѣу у Н. Саду. Трошком Игњата Фука. 1866.
- ЈГ 1866: *Мали земљописъ Србіѣ и Турске.* За основне србске школе. Прегледала и одобрила школска комисиѣа. У Београду. У државној штампариѣи. 1866. (Податак о аутору преузет је из каталога Библиотеке Матице српске).
- ДЈ 1867: *Како је у Месеѣу?* За зрелију младеж српски написао Димитриѣ Јосићѣ, учитељ 4. разреда у Главној мушкој школи. У Новоме Саду. Платонова штампариѣа. 1867.
- АК 1867: *Мала гѣографїѣа или земљописанїе од Александра Куїїнерѣа, у ѣиїиѣаѣа и одговараѣа.* Превод с немачког. Печатао К.Г. Ферк. У Темишвару. 1867.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. *Гѣографска шїрминологиѣа код Срба у 18. и 19. веѣу.* Докторска дисертациѣа. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Процеси у формирању географске терминологиѣе у предстандардној еписи српског језика (математичка географиѣа и астрономиѣа). *Научни сасїианак славистиѣа у Вукове данѣ* 41/1 (2012а): 297–308.
- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Улога интеркултуралног лексичког трансфера у формирању термилошког система српског језика. *Научни сасїианак славистиѣа у Вукове данѣ* 42/1 (2013): 357–369.
- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Лексика славеносрпског језика. *Кнїжевносїиѣи и језик* LXIII/1–2 (2016): 31–47.

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија). Рад прочитан на скупу *Словенска ѿтерминологија данас* (САНУ 11–13. мај 2016). 2016а. (у штампи).
- ГОРТАН-ПРЕМК, Д. Синонимски низ у лексикографској дефиницији. *Научни сасѿанак славистиа у Вукове дане* 12/1 (1983): 45–50.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века. *Наш језик XIV н.с./2–3* (1964): 131–140.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолоѿ XLIII* (1987): 111–135.
- ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоѿија срѿскоѿ језика*. Београд: Завод за уѿбенике, 2007.
- ИВИЋ, Павле. *Преѿлед иѿторије срѿскоѿ језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића, 1998.
- ЈАНКОВИЋ, Ненад Ђ. *Аѿирономија у сѿтарим срѿским рукојисима*. Београд: Српска академија наука и уметности. Посебна издања. Књига ДХС. Одељење природно-математичких наука. Књига 64, 1989.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Срѿски рјечник иѿѿумачен њемачкијем и латиинскијем ријечима*. У Бечу, 1852.
- КАШИЋ, Ј. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Матица српска, 1968.
- КАШИЋ, Ј. Стварање лексичке норме током прве половине 19. века. *Научни сасѿанак славистиа у Вукове дане* 10/1 (1981): 69–76.
- КАШИЋ, Јован. Извори и грађа за речник славеносрпског језика. Јован Јерковић (ур.). *Лексикоѿрафија и лексиколоѿија. Зборник радова*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 1984, 91–95.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Однос према лексици страног порекла у новинама Стефана Новаковића *Славенно-сербѿскиа Вѿдомосѿи*. *Срѿски језик IV/1–2* (1999): 583–592.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Контактни синоними (посрбица – оријентализам) у језику бечких *Новина Сербѿских*. *Четѿврти линѿвисѿички скуј „Боѿковићеви дани”*. Подгорица, 1999а, 239–246.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Неке лексичке карактеристике новинарског подстила у предвуковском периоду. *Научни сасѿанак славистиа у Вукове дане* 32/1 (2004): 211–221.
- МИЛАНОВИЋ, А. *Језик весма ѿлезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Прилог проучавању Орфелиновог језика. *Зборник за филолоѿију и линѿвисѿику III* (1969): 153–173.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о раду на речнику славеносрпског типа књижевног језика. Драго Ђупић (ур.). *Лексикоѿрафија и лексиколоѿија*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 1982, 137–140.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Речник текстова славеносрпског периода и нека питања његове израде. Јован Јерковић (ур.). *Лексикоѿрафија и лексиколоѿија. Зборник радова*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 1984, 97–101.
- ПЕШИКАН, Митар. Општа и специфична лексика у дијалекатским и историјским речницима. Јован Јерковић (ур.). *Лексикоѿрафија и лексиколоѿија. Зборник радова*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 1984, 125–128.
- ПОПОВИЋ, Јоанн С. Разлози о називословним рјчма. *Гласник Дружиѿва србске словесносѿи* 1 (1847): 9–16.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматиѿка срѿскоѿа језика*. Београд: Завод за уѿбенике и наставна средства, 2005.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Из историје књижевног језика: „питање језика”. Љиљана Суботић, Вера Васић, Слободан Павловић (ред.). *Предавања из иѿторије језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 145–191.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*). Јасмина Грковић-Мејѿор, Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Синѿаксичка иѿѿраживања (дијахроно-синхрони ѿлан)*. *Линѿвисѿичке свеске*. 6. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007, 240–252.
- УЊЕГАУН, Борис. *Почеци књижевноѿ језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска, 1995.

*

- ВАВИЋ, S. Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku. Јован Јерковић. *Лексикографја и лексикологија. Зборник радова*. Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 1984, 9–14.
- ФИЛИПОВИЋ, R. *Теорија језика у контакту*. Загреб: ЈАЗУ, 1986.
- КАРАДЖА ГАРИЋ, M. *Вишеструкости у наставно-научној терминологији и њихова употреба у школама СРБИЈЕ*. Сарајево: Институт за језик и књижевност, 1979.
- КРЕТСХМЕР, А. Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 32/1 (2004): 201–210.
- КРИСТАЛ, Дејвид. *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Београд: Нолит, 1998.
- КУНА, Н. *Језишке карактеристике књижевних djела Доситеја Обрадовића*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Одјелjenje историјско-филолошких наука. Књига 21. Djела XXVI, 1970.
- РЈАЗУ: *Рјечник хрватскога или српског језика*. I–XXIII. Загреб: ЈАЗУ, 1880–1976.
- ЏИПКА, Danko. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- ЗГУСТА, L. *Приручник лексикографије*. Сарајево: Свјетлост, 1991.

*

< <http://static.astronomija.org.rs/dubokisvemir/galaksija/sazvezdja/orion/orionisrbi.htm> > 10. 08. 2016.

Isidora Bjelaković

TRADITIONALISTS VS. VUKOVIANS IN THE FORMATION OF SERBIAN LANGUAGE TERMINOLOGY (ASTRONOMY AND MATHEMATICAL GEOGRAPHY)

S u m m a r y

The integration of the Serbian cultural circle into general civilization trends at the end of the 18th and during the first half of the 19th century, the time when the Serbian people made a great socio-political progress, required among other things the constitution of a unique standard idiom (the future standard language) that was elaborated and adapted to the needs of all domains of its use. One of the main handicaps of the standard language of that time was the insufficient lexical elaboration of this idiom, which was directly reflected in terminology as well. The development of science, economy, engineering, administration and a school system imposed the need for the nomination of a range of newly introduced concepts. However, among Serbian people (divided into two dominant currents according to their attitude towards the future language standard), this process was uncontrolled and of individual character rather than planned, institutionalized and organized.

The analysis of the relation of the contemporary terminological system of the Serbian language (in the field of astronomy and mathematical geography) to the corpus based on corresponding textbooks, handbooks and works of scientific character published in Serbian in the period 1783-1867 has shown that authors of both currents had an equally important role in forming the basis for the future terminological system.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 isidora.bjelakovic@gmail.com

Надежда Јовић

ОСОБИНЕ БАНАТСКИХ ГОВОРА У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ*

Рад се бави фонетским и морфолошким особинама банатских говора потврђеним у језику путописа Андреја Петковића *Поклоњеније гробу Господњу* (1734). Разматрају се неке општије шумадијско-војвођанске одлике, као и особине карактеристичне за шумадијско-војвођанске банатске говоре, посебно за њихов тамишки тип. Циљ рада био је указати на значај рукописа за историјску дијалектологију и потврдити претпоставку да је његов аутор пореклом из Баната.

Кључне речи: Поклоњеније гробу Господњу, дијалекатске одлике, банатски говори, фонетика, морфологија.

The paper deals with phonetic and morphological properties of Banat vernaculars used in the travel book *Poklonjenije grobu Gospodnju* written by Andrej Petković (1734). Some common Šumadija and Vojvodinian dialecticisms are considered as well as the properties characteristic for Banat speeches of Šumadija and Vojvodinian vernaculars, especially for their Tamiš type. The goal was to indicate the importance of the manuscript for historical dialectology, as well as to confirm the assumption of author's Banat origin.

Key words: *Poklonjenije grobu Gospodnju*, vernacular properties, vernaculars in Banat, phonetics, morphology.

1. Увод. У овом раду биће представљене особине банатских говора у језику путописа *Поклоњеније гробу Господњу* који је Андреј Петковић сачинио 1734. године.¹

1.1. Још је приређивач фототипског издања С. Бугарски приметио да у тексту доминира српски народни језик (Петковић 2008: 21),² а то су показала и детаљнија језичка проучавања (Јовић 2013: 263; 2016б: 62–63). Његова основица је шумадијско-војвођански дијалекат,³ прецизније банатски говори

* Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Рукопис је фототипски издат 2008. године у Темишвару (Петковић 2008). О његовом језику в. Јовић 2013 (фонетске особине); Јовић 2016а (графија и правопис); Јовић 2016б (морфолошке особине); Цветковић Теофиловић 2016: 15–43 (називи за мере и турцизми). У уводу Јовић 2016а: 137–138 (уп. Петковић 2008: 7–21) наведено је више података о рукопису и његовом фототипском издању, као и о аутору путописа и садржини споменика, који се укратко свode на следеће: рукопис има 51 страну, пронађен је у Банату, оштећен је, припада типу „хожденија”, аутор је Андреј Петковић, претпоставља се учитељ и Банаћанин родом. Занимљиво је да је, како је установила Ирена Цветковић Теофиловић (2015: 480), рукопис био непознат и Милораду Павићу (1970: 305–324) и Ирени Грицкат (1976: 299–302).

² Што се и могло очекивати с обзиром на жанровску припадност текста, будући да путописи, иако у то доба најчешће описују одлазак у Свету Земљу, спадају у десету од четрнаест жанровских рубрика према подели Н. И. Толстоја (2004: 152–153), а што је број рубрике виши, већи је и удео народног језика у језику споменика.

³ Општије штокавске српске народне фонетске и морфолошке црте као што су: замена полугласника са *a*, замена вокалног *l* са *y*, прелаз финалног *l* у *o*, *h̃* и *h̄* као резултат старог

тамишког типа, чиме је потврђена претпоставка приређивача да је аутор Андреј Петковић можда био родом Банаћанин, будући да је споменик пронађен у румунском делу Баната (Петковић 2008: 7).

1.1.1. Фонетске и морфолошке особине банатских говора – посведочене у првој трећини XVIII века у Петковићевом рукопису, а овде представљене у истом раду – биће самераване углавном са грађом изложеном и протумаченом у монографијама о овим говорима (Ивић и др. 1994; 1997). Поређење ће бити вршено и са дијалекатским језичким одликама жанровски блиских рукописа и штампаних дела насталих у XVIII веку,⁴ чији су аутори родом такође били Банаћани (*Хронике Ђорђа Бранковића*, почетак XVIII века, в. Грицкат 1970; Јовић 2012) или са тла Војводине (документи штампани од 1748. до 1830, в. Албијанић 2010).

2. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ БНАТСКИХ ГОВОРА. Од фонетских особина пажњу привлаче: замена јата, редукција и супституција вокала, судбина сугласника *x* и *φ*, судбина африката, уклањање резултата друге палатализације у деклинацији именица женског рода, аналошко јотовање у облицима трпног придева и промене у сугласничким групама.

2.1. Замена јата је екавска (Јовић 2013: 256–257),⁵ са икавизмима шумадијско-војвођанског типа који карактеришу и банатске говоре (Ивић и др. 1994: 227–229) и јављају се у следећим категоријама:

а) у одричним облицима презента глагола *јесам*: ннса 9/8, ннса ктеан 17/9, нне 9/19, 27/10;

б) код прилога **кѣдѣ – ѣди*: гдн 2/13, 11/6, 23/9, 24/2, 28/20, 33/22, 44/7; дн 19/9, 34/18, 41/21;⁶

в) код глагола седме Белићеве врсте, у глаголском придеву радном и у облицима имперфекта: ѿжедннѿ 7/7, повелнна водѿ 7/8, внднѿ ѿвна 22/20; внднше 30/2;

г) у дат. и лок. јд. именица ж. (и м.) р. на *-а*: ѿ повелнна дѣвн кѣн 7/4, капннѿ гледн портѿ палатн давндѿвн 20/4–5, ѿ дѣ/с/ноу странѿ палатн 20/5–6, по савршеннѿ сљѿжен црковнѿн 23/1–2,⁷ ѿн ѣ нсказаѿ царнцн еленн 36/15, ѣчештн се кнннѿ

јотовања дентала, групе *цр-* и *св-* од старијих *чр-* и *вс-*, вршење новог и специјалног јотовања; деклинација именица сва три рода у једнини и множини, што укључује наставак *-а* у ген. мн. и *-ма* у дат. мн, промена личних заменица са главнином својих пуних и енклитичких облика, облици заменичко-придевске промене; одлике конјугације – о којима је писано у Јовић 2013; 2016б – овом приликом неће бити разматране. Осим тога, језик *Поклоњенија* карактеришу и бројне српскословенске, као и у мањој мери рускословенске црте (Јовић 2013: 262; 2016б: 64–65), којих је више у деловима текста где се описује Света Земља, места везана за живот и страдање Исуса Христа, цркве и сл.

⁴ Одабрани споменици су између осме (историјска књижевност) и тринаесте (пословна писменост) рубрике према подели Н. И. Толстоја (2004: 153).

⁵ Уп.: вѣше 5/20, 12/15, 20/1; кѣлѿ 28/4, сваке вѣре 20/2, пѣстнше ветрнѿло 9/13 (једро), ветарѿ 9/17; вресѣ 8/17, зѣло лепѿ 10/8, месецѿ 21/1, место 24/2, две недеѣ 5/16, вѣрдѣрѿ рекѿ 4/18; тело 7/17 итд.

⁶ Као изузетак, јавља се и екавски рефлекс, особина српскословенске редакције (Младеновић 1977: 4; 2008: 147), а долази у библијском тексту, кога се А. Петковић присећа обилазећи Свету Земљу: ннѣдѿ ннса распѣтаѿ н нѣ вѣдн гдѣ поѿлѿ положнше ѿ 29/5–7.

⁷ У овим примерима употребљен је посесивни дат. уместо ген. што је, како примећује И. Грицкат (1972: 80–81), балканизам грчког порекла. На овакво тумачење упућује синтагма сљѿжен црковнѿн, док се у прва три случаја може помишљати и на српскословенски ген. са

49/5–6;⁸ ва васакоп потрѣбн 2/15, на водн 8/1, н тан є столъ ва црквн 17/5, 8 мишнци 28/5, 8 свнлн 31/5, 8 єдннот рѣкн 31/15,⁹ на срѣдн 32/14, по свнлн 33/13, 8 велнкот црквн 34/9, на главн 38/14;

д) у лок. мн. именица м. и с. рода (в. 3.1.1.ђ): по пѣтовн 16/6, доле по стѣповн 27/15; пондосмо по светн местн 24/17;

ђ) у инстр. јд. придева м. рода, као и у ген. и лок. мн. заменичко-придевске промене:¹⁰ за божиць грѣ(о)м/ 28/5; сонн жнтѣла 11/1–2, ѿд овн врата 39/17; ѿ/т/ ннн страна 16/3; вѣра свакојаки 30/18, ѿ васн зѣдала 30/20; млож|жства рѣла зѣло голѣдн 12/8–9, ѿ70 ндола слажнтѣлскн свѣщеннка 13/5–6, ѿ/т/ неговн рѣкѣ 31/18, а сонн свеќа 6:| зѣло вкрашѣнн 33/8–9 итд.;¹¹ пакн пондосмо по светн местн 24/17.

Префикси *пре-* (< **prě*) и *при-* изједначили су се у *пре-*, што је одлика банатских говора у тамишкој зони (Ивић и др. 1994: 237): превѣкоше пакн на ченгѣл 12/14, превѣлн|жнко се 45/8–9.¹²

У речи *придед* префикс **prě-* > *при-*: придед нашѣ аврамѣ 39/2.¹³

Јат је замењено са *а* у корену **orěch-* као у већини штокавских говора, па и у говору Баната (Ивић и др. 1994: 246): ѿрасн 10/8, ѿ ѿрасѣва дрѣвета 32/18.¹⁴

2.2. Губљење вокала, што је особина позната и банатским говорима (Ивић и др. 1994: 298), забележено је у примеру: даде концѣ 19/18.

2.3. Супституција вокала, заправо мађарски фонетизам ове позајмљенице, огледа се у примеру *ѿтороњ* (на *тороњ* 21/2, *тороњ* 26/10, 11), што је облик који се среће у банатским говорима, али и шире (Ивић и др. 1994: 256).

2.4. Сугласник *х* од краја XVI до средине XVIII века у већини српских народних говора бива нестабилан (Белић 2006: 96), па осим што се чува, може и да се губи из свих позиција или се супституише, што је особина и шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1994: 334–348). У Банату се под утицајем румунских банатских говора боље чува *х* него у осталим шумадијско-војвођанским говорима (Ивић 2001: 104; Бошњаковић 2013: 81, 102). Текст *Поклоњенија* одражава то стање (Јовић 2013: 258–259).

а) Сугласник *х* се чува у основи словенских речи, као и несловенских, које су због природе текста углавном везане за цркву: доходнлн 7/10–11, ходнтн 9/5, 16/4, ѿ12 сатн хода 16/8–9, доходе 18/6, 39/16; 8 ханѣ 4/11, 8 вранскн ханѣ 4/13; храмѣ 8/5, 10/7, 17/6, 23/1, хрстнлнскн народѣ 10/4, ва црквн хрстнлнскот 17/5, патрнарѣхѣ 30/14–15, дрханѣла 43/2, дрхн днакона 47/3–4.

наставком *-и*. Посесивни дат. није обичан у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, али се користи у архаичним српским говорима у румунском Банату (Бошњаковић 2013: 83).

⁸ У овом случају изостаје алтернација *ѣ* : з. В. 2.7.

⁹ О изостајању алтернације *к* : *ц* в. 2.7.

¹⁰ Примери у дат. и инстр. мн. нису пронађени.

¹¹ Ген. мн. заменичко-придевске промене (в. т. 3.1.2.г) има наставак *-и* < *-их* у духу народног језика (Ивић и др. 1994: 339–340; 1997: 122). О губљењу *х* из наставка *-их* в. 2.4.6 и примере и коментаре тамо дате.

¹² Иста особина јавља се и у језику Ђорђа Бранковића: *превикнуѿи своим обичајем* (Грицкат 1970: 92).

¹³ Код Ђорђа Бранковића више пута *придед-* (Грицкат 1970: 92) што се среће у банатским говорима, али је локалног карактера иако је појава врло стара (Ивић и др. 1994: 253).

¹⁴ У македонском топониму *Ореовица* (8 село зовѣдн ѿреѿвнѣца 5/10) јат је замењено са *е*.

б) Већи је број потврда губљења сугласника *x*, и то у следећим категоријама:

– у корену словенских речи у различитим позицијама: *одиса* 9/16, 10/13, 15, 19, 11/8, *оке* 21/21, 46/11; *дождаше анггелъ* 48/2, *ѿ оравока дрвета* 31/18, *ѿ стра и силе гне* 9/19;

– у речима страног порекла: *линне* 43/1, *дратъ* 8/14; *12*: *аца* 10/12, *аце* 16/ илустр., 24/2, 30/20, 31/18, 33/8, *ацаца* 30/15–16; *оца на подне вика* 13/16;¹⁵ *са патриарома* 31/2, *патриаръ* 31/7, 33/18, *патриаров* 31/12, *патририаровъ* 33/17–18, *антионскаго* 33/1, *антион/с/каго* 32/22;

– у заменичко-придевској промени из наставка *-их* (в. и т. 3.1.2.г): *више тѣ стѣпока* 27/5–6, *више тѣ пенѣра* 27/7;¹⁶ *онн жителя* 11/1–2, *а онн свеѣа* “6” 33/8, *нзъ онн светн врата* 41/12; *оа овн врата* 39/17, *ѿ овн гробова* 51/17; *о/т/ негови рѣкѣ* 31/18, *ида “60” наши* 11/2; *окрома садн нудеа* 30/19; *о/т/ ннн страна* 16/3, *ѿ ннн закона еретичаски* 41/4; *вѣра свакоаки* 30/18, *ѿ васн зѣцала* 30/20; *тврскн ѣаца ида* “30” 8/13, *млож/жства рѣла зело голема* 12/8–9, “70” *ндоло славжителски свещеника* 13/5–6, *а онн свеѣа “6” зело украшени* 33/8–9, *пвнь сребр/ни/ нванѣелна* 34/3–4, *доста нечисти ст/ѣа/ри* 36/7–8.

Последња група примера потврђује хипотезу Ирене Грицкат (1970: 91) да се сугласник *x* у заменичко-придевској промени губио прво из наставка *-их*, а потом из *-ах*.¹⁷

Сугласник *x* изостаје у тексту и у облицима 1. л. јд. аориста и 3. л. мн. имперфекта (в. 3.2.6): *немо* 2/10, *азъ овеѣа се* 2/14–15; *а онн без латини* 12/19, *без се свадиле “2” паше* 16/6–7.

в) Супституција фрикатива *x* опструентом *k* присутна је у промени групе *хѿ-* > *кѿ-*: *ктѣла* 17/8, *ктѣлн* 17/9, *ктѣо* 22/18, 39/21, што је вид асимилације по начину творбе и јавља у банатским говорима, али и шире (Ивић и др. 1994: 346).

г) На месту групе *хѿ-* у корену *хѿѿ-* и *хѿл-* забележено је *ф*: *ѿфатнше сѣзаше* 12/10, *прифатаю* 16/2, *ѿ доннема краю фатн “19”* 27/9, *оѿфатнла* 27/3, *оѿѿфатнла* 35/19, поред: *оѿѿфатнла* 27/3; *фала бѣ* 40/6.¹⁸

У банатским говорима *хѿ-* > *ф-* у корену *хѿл-* и у именици *хѿѿ*, а у глаголским облицима са основом *хѿѿ-* на њеном месту је *в* (Ивић и др. 1994: 348–349; Ивић 2001: 103).¹⁹

2.5. Сугласник *ф*, осим у речима страног порекла (Јовић 2013: 259), јавља се у Петковићевом путопису и у примеру: *до фторога прѣшаствна* 49/9–10, који

¹⁵ Сугласник *и* је у овом примеру обележен графицијом *ч* (Јовић 2016а: 147).

¹⁶ У тексту путописа не јављају се облици ове показне заменице проширени почетним *о-* у вези са предлозима што је карактеристика српских војвођанских говора (Ивић и др. 1997: 129–130).

¹⁷ Проучавајући језик Ђорђа Бранковића, Ирена Грицкат (1970: 91) уочила је врло упадљиво изостајање сугласника *x* у падежним завршецима на *-их*, нешто ређе на *-ах*, сугеришући да „предњачење те фонетске промене у *-их* испред *-ах* може послужити са своје стране као путоказ у историји појаве”.

¹⁸ У језику Ђорђа Бранковића (Грицкат 1970: 91) примећена је иста фонетска појава у корену *хѿл-*.

¹⁹ Усамљени пример *оѿѿфѿѿила*, са извршеном асимилацијом и сачуваним *x*, илуструје прелаз ка ликовима *оѿѿфѿѿила*, *ѿрифѿѿѿају*, *уфѿѿѿѿише*, из којих се *x* изгубило. Ретки примери овог типа у банатским говорима тумаче се настојањем да се изговор приближи књижевном језику (Ивић и др. 1994: 348).

д) губљење сугласника: дн 19/9, 23/1, 28/17, 34/18, 41/21, *цложска* 9/3, *ншарань* 6/17, *ншарано* 40/1, с тим што је *ди* < *џди* уопштено у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 359).

3. Морфолошке особине банатских говора. На морфолошком нивоу језика *Поклоњенија* срећу се особине банатских говора и у деклинацији, и у конјугацији, а јављају се и непроменљиве речи чија је употреба обична у Банату.

3.1. Деклинација именица, заменица и придева има неке кључне одлике говора Баната, које се, пре свега, огледају у чувању архаизама, али и у неким иновацијама.

3.1.1. У промени именица као банатски дијалектизми могу се посматрати: депалатализација у примерима типа у *руки*, инстр. мн. именица м. рода који има наставак *-и*, лок. мн. именица м. и с. рода који се јавља само са наставком *-и* и др.

а) У примеру – *ндеже живе сѣн николае* 12/2–3 – лично име *Никола* долази у облику ном. јд. као у румунском (*Николае*), што говори о томе да је аутор путописа имао додира са овим језиком.²⁴

б) У дат. и лок. јд. именица ж. рода на *-а* испред наставка *-и* уклоњена је алтернација $\bar{e} : \bar{z}, \bar{k} : \bar{c}$ (в. 2.7).

в) Именица *дан* у бројним конструкцијама има облик *дни*, са неслоговним обликом основе и наставком *-и*, што представља стари облик двојине (Ђорђевић 1975: 99): *·2· днн* 10/4, 15; *·3· днн* 10/11 (поред *·3· дна* 10/13, 11/12), *·6· днн* 11/14, *·12· днн* 43/4, али се овај облик среће у говорима Баната (Ивић и др. 1997: 34).²⁵

г) Именице некадашње консонантске промене са проширењем *-s-*, *чудо* и *небо*, долазе са проширењем у ном. и ак. мн.: *тв се* и *данась чдеса* показују 18/7; на *небеса* 43/9, што је српскословенска особина, позната и народним говорима (Brozović – Ivić 1988: 23), па и говорима Баната (Ивић и др. 1997: 50).

д) Инструментал мн. именица м. рода има наставак *-и*: са *сконца сародници* 9/9–10, *предь рченци* 13/14, *надь тнда стьпови* 27/4, *зедно са ексерен* 36/5 (sic!), са *ексерн* и са *копнець* 45/2, који је и српскословенски, али се као архаичан сачувао у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 25–26), где долази уз предлоге, као што је случај и у примерима из текста *Поклоњенија*.

ђ) Локатив мн. именица м. и с. рода јавља се само са наставком *-и*, што је познати архаизам и дијалектизам северних штокавских говора, па и банатских (Ивић 2001: 102; Ивић и др. 1997: 27–29, 48), о чему је већ говорено у одељку о икавизмима (в. 2.1.д), где су наведени примери.

3.1.2. Промену заменица и придева од банатских језичких особина карактеришу: *-ми* у дат. и инстр. мн. личних заменица првог и другог лица, чести облици ген. јд. неодређеног придевског вида мушког рода, ген. мн.

²⁴ Додуше, исти облик ном. јд. јавља се према Даничићу (1874: 7) у српскословенским текстовима до XV века. Ипак, судећи према другим језичким особинама *Поклоњенија*, биће да је облик *Николае* пре утицај румунског него одјек српскословенског.

²⁵ Именица *дан* иначе долази у банатским говорима са неслоговним обликом основе и наставцима уопштеним код именица мушког рода на консонант – *дна*, *дну*, *дни* – у сложеним називима празника: *до Видова дна*, *о Ђурђеву дну*, *о благим дни* (Ивић и др. 1997: 34).

заменичко-придевске промене са наставком *-и* < *-их*, лок. мн. придева са наставком *-и*.

а) Датив и инстр. мн. личних заменица првог и другог лица са наставком *-ми* представљају војвођански дијалектизам данас редак у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 82): тв нади 5/8, на сретенне нади 20/3, и тв нади придику говорнише 22/14–15, ка нади 43/5; с нади 9/3, 8; до сега ли дна не би са вади 47/1.

б) Именичка заменица за ствари употребљена у релативном значењу јавља се у облику *што*: гди што 2/14, што є које 2/16, који је обичан у овом случају у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 98–99).

в) Облици ген. јд. неодређеног вида мушког рода са наставком *-а* прилично су чести: човека село блага и добра 2/12, ω/т/ зелена мермера 6/16, ω/т/ бела мермера 21/11, гроба гња 24/12–13, ω/т/ прекрасна зкрашена 24/19, плоча ω/т/ бела мермера 30/8, ω/т/ чиста злата 38/10, видно овна свежана 22/20, што је и данас широко заступљено у банатским говорима, а објашњава се обличким слагањем придева и именице у ген. (и ак.) јд. м. рода и ген. јд. с. рода, нпр.: *оїи Миширова дна, барена кромїира, до ова доба* (Ивић и др. 1997: 108–111).

г) Генитив мн. заменица и придева има наставак *-и* < *-их* (сви примери наведени у т. 2.4.б и 2.1.ђ), што је обично у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 339–340; 1997: 122).

д) Локатив мн. придева је такође карактеристичан за банатске говоре (Ивић и др. 1997: 125–126): пакн пондосмо по свети местн 24/17.

3.2. У конјугацији нема убедљиво банатских језичких особина. Оне су, углавном, шире распрострањене по народним говорима попут облика I. л. јд. аориста без крајњег *-х* или облика трпног придева са аналошким јотовањем.

а) Иако се презент гради на уобичајан начин,²⁶ облици презента појединих глагола представљају дијалектизме. Облик *јесїи* може се третирати и као српскословенски у тексту *Поклоњенија*, међутим, забележен је и у делу тамишке зоне банатских говора (Ивић и др. 1994: 363): *ωзго єсть пѣпака земле 32/6*. Презентска основа глагола *мирисаїи* на *-и-*: *прекрасно цнриши 38/4*, заједничка је особина банатских говора, а тога има и шире у Војводини и ван ње (Ивић и др. 1997: 229–230, 445).

б) Аорист и имперфекат чести су у тексту и њихово систематско коришћење приметио је и приређивач С. Бугарски (Петковић 2008: 9). Облик I. л. јд. аориста (в. 2.4.б) долази без крајњег *-х*, што је одлика народног језика (Ивић и др. 1994: 340; 1997: 179–180; Бошњакковић 2013: 82). У 3. л. мн. имперфекта (в. 2.4.б), који је данас практично ишчезао из шумадијско-војвођанских говора (Ивић и др. 1997: 176; Ивић 2001: 102), појављује се само глагол *биїи*, и то у облику без *-х-* (*вєв*),²⁷ што упућује на његово народно порекло и наводи на закључак да је у време настанка *Поклоњенија* имперфекат био жива категорија у банатским говорима.

в) Трпни глаголски придев глагола *донейи* (донешено), јавља се са извршеним аналошким јотовањем (в. 2.8), за које знају и банатски говори (Ивић и др. 1997: 195).

²⁶ Нема потврда уопштавања наставка *-ду* или ширења наставка *-у* у 3. л. мн. презента, што су познате дијалекатске црте (Ивић и др. 1997: 163–167, 168–172), обичне код војвођанских писаца у XVIII веку (Албин 1970: 145–149).

²⁷ Овај облик није посведочен у говорима Баната (Ивић и др. 1997: 176–177).

3.3. Међу непроменљивим речима из Петковићевог путописа као банатски дијалектизми пажњу привлаче неки предлози и везник *зашћіо*.

а) Предлози *окром* (шкроць 30/19) и *їрама* (прама 23/14, 38/7–8) користе се у тамешкој зони банатских говора (Ивић и др. 1997: 466), при чему предлог *їрама* са генитивом има месно значење само у овој зони (Ивић и др. 1997: 332).²⁸

б) Везник *зашћіо* (зашо 28/19) у значењу 'јер' среће се у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 431).

в) Партикуле су честе у тексту *Поклоњенија* и врло су разноврсне, што је, као што је познато (Белић 2006: 235), одлика народног језика. Јављају се уз прилоге:

-а: кѣда 5/5, ѿ/т/кѣда 8/9;

-е: каде 12/13, 21/18, 26/6, 36/22, 38/12, првоме 22/13, 29/2, саде 6/8, 7/13, 19/5, 39/3;

-на: тѣна 5/6–7 (: тѣ 3/7, 9, 10, 12, 15, 17, 19, 4/1, 2 итд.);

-у: напредѣ 9/13, 14, 14/15, наза|дѣ 9/14–15, ѿ/т/кѣдѣ 44/9, ѿтѣдѣ 3/11, 13, 18, 4/1, 3, 6, 8, 10, 12, 14, 5/7, 7/2, 15, 17, 19/1, пото|мѣ 31/6–7, 15, тѣдѣ 4;

и заменице:

проговорна| црковнодѣ снѣ 8/6–7, дадо|ше благоде спасетнаю 48/10–11; ѿ светомѣ| еванѣлѣю 19/7–8 (sic!), на до|н/недѣ краю 33/5;

и ѿ томѣ| градѣ 12/6–7, на то|дѣ пенѣрѣ 21/10–11.

У банатским говорима не јавља се од поменутих једино партикула -у (Ивић и др. 1997: 293–296).

4. ЗАКЉУЧАК. Језик путописа Андреја Петковића *Поклоњеније ѓробу ѓосіоднју*, написаног 1734. године, захваљујући нижој жанровској припадности текста садржи бројне особине српског народног језика, и то како општије штокавске и шире присутне шумадијско-војвођанске, тако и локалне банатске. Циљ овог рада био је представљање особина банатских говора у Петковићевом рукопису да би се и језички поткрепила претпоставка да је аутор родом Банаћанин, а и да би се дао прилог реконструкцији слике ових говора с почетка XVIII века.

4.1. У шумадијско-војвођанске фонетске и морфолошке црте присутне и у банатским говорима спадају: екавска замена јата са икавизмама шумадијско-војвођанског типа (*није*, *ѓди*, *видио*, *на води*, *їо їуїїови*, *од ови враїа*, *їо свеїїи месїи*), губљење вокала (*коњма*), хунгаризам *їороњ*, губљење сугласника *х* (*ацїја*, *оїї сїра*, *нечисїи сївари*, *беу*), супституција у групи *хїї* > *кїї* (*кїїео*), измена *хѣ* > *ф* (*їрифайїају*), уклањање резултата друге палатализације у дат. и лок. јд. именица ж. рода (*у руки*), аналошко јотовање (*донешено*), промене у сугласничким групама – асимилација (*ис камена*), дисимилација (*млоѓо*, *їавница*), замена консонаната (*кон бедена*), африкатизација (*ѓецима-нијом*), губљење сугласника (*ди*); I. л. јд. аориста без крајњег -х (*не моѓо*, *аз обецїїа се*), партикуле уз прилоге и заменице (*каде*, *їуна*; *блаѓоме*, *їоме*).

²⁸ Уп.: и прѣма тѣ аде гледасїо 12/8, прѣма свѣ|тѣ| азѣ естѣ прианка ча/с|наго крѣва 38/7-8 (sic!). Иначе, предлог *їрема/їрама/сїрем(а)/сїрам* у банатским говорима иде и са генитивом, када има месно и апстрактно значење (Ивић и др. 1997: 323), и са дативом, најчешће у апстрактном значењу, код поређења са нечим уз констатацију еквивалентности, као и за означавање правца.

4.2. За говоре Баната карактеристичне су следеће језичке одлике *Поклоњенија*: изједначавање и мешање африката *ђ* : *џ* (*ђамија*, *аџел*); облици инстр. и лок. мн. именица м. и с. рода са наставком *-и*, који се чува у банатским говорима уз предлоге (*са својима сародници*, *ћред ученици*, *над њима сћујови*; *ћо ћујови*, *ћо сћујови*, *ћо свећи месћи*); дат. и инстр. мн. личних заменица првог и другог лица са наставком *-ми* (*нами*, *ка нами*, *с нами*, *са вами*), именичка заменица за ствари употребљена у релативном значењу јавља се у облику *щћо* (*џди щћо*, *щћо је коме*), употреба ген. јд. придева мушког рода неодређеног вида са наставком *-а* (*од бела мермера*, *од чистћа злаћћа*), лок. мн. придева са наставком *-и* (*ћо свећи месћи*), везник *зачщћо* у значењу 'јер'²⁹.

4.3. Од одлика тамашког типа банатских говора у Петковићевом рукопису посведочени су: изједначавање префикса *ћре-* (< **prě*) и *ћри-* у корист *ћре-* (*ћревукоше*, *ћреближи*), промена *љн > јн* (*у дојнему крају*); ген. уз предлог *ћрема/ћрама* у месном значењу (*и ћрема ће аде џледасмо*, *ћрама свеће јазве јесћ*), употреба предлога *окром*. Посебно је интересантан облик личног имена *Никола* (*Николае*), са завршетком у ном. јд. као у румунском, што упућује на везе аутора са овим језиком.

4.4. На основу потврђених фонетских и морфолошких особина народног говора може се са великом сигурношћу рећи да је Андреј Петковић био родом из Баната и то из његовог тамашког дела.

4.5. Особине банатских говора у *Поклоњенију* су међу најранијим потврђеним, искључујући мање бројне и углавном фонетске потврде у нешто старијим *Хроникама* Ђорђа Бранковића са којима је вршено поређење, те је стога овај рукопис од несумњивог значаја за историјску дијалектологију.

ИЗВОР

Петковић, Андреј. *Поклоњење џробу Госћодњем*. Стеван Бугарски (прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2008.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин, Александар. Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810). *Зборник за филологију и лингвистичку* XIII/1 (1970): 135–150.
- Албијанић, Александар. *Прилози о српском ћредвуковском књижевном језику*. Студије о Србима, књ. 21. Београд: Завод за уџбенике, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска, 2010.

²⁹ Међутим, ипак изостају неке маркантне иновације војвођанских говора: код показне заменице *ћај* не јављају се облици проширени почетним *о-* у вези са предлозима; не јавља се наставак *-им* у дат. и лок. јд. придева и придевских заменица м. и с. рода, што је одлика тамашке зоне банатских говора; нема потврда уопштавања наставак *-ду* или ширења наставак *-у* у 3. л. множине презента (Јовић 2016б: 64). Што се тиче уопштавања наставак *-ом* у инстр. јд. именица м. и с. рода, то је, према истраживањима А. Албијанића (2010: 104), дијалекатска црта која се јавља у XVIII веку.

- Белић, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића; том. 4, приређивач А. Младеновић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Бошњаковић, Жарко. Приватна писма као дијалекатски корпус. Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI/2 (2013): 77–106.
- Грицкат, Ирена. Белешке о језику Ђорђа Бранковића. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 85–101.
- Грицкат, Ирена. *Актуелни језички и теоретски проблеми у старим српским ћирилским синонимима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1972.
- Грицкат, Ирена. Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века. *Зборник историје књижевности* 10 (1976): 297–322.
- Даничић, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*. У Биограду: Државна штампарија, 1874.
- Ђорђевић, Петар. *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Ивић, Павле. *Изабрани огледи II: Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета 1991.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и црнокавско наречје*. Драгољуб Петровић (прир.), Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL (1994): 1–419.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997): 1–586.
- Јовић, Надежда. Неке фонетске карактеристике друге књиге *Хроника Ђорђа Бранковића*. Стеван Бугарски, Љубомир Степанов (ред.). *Државојворна идеја тројице српских великана: Ђорђа Бранковића, Досијеја Обрадовића и Саве Текелије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2012, 77–85.
- Јовић, Надежда. Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* XXVI/13 (2013): 253–264.
- Јовић, Надежда. О графици и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик* XXVIII/14 (2016а): 137–155.
- Јовић, Надежда. Морфолошке одлике рукописа *Поклоњеније зроби Господњу* (1734) Андреја Петковића. *Исходишћа* 2 (2016б): 47–67.
- Младеновић, Александар. Напомене о српскословенском језику. *Зборник за филологију и лингвистику* XX/2 (1977): 1–20.
- Младеновић, Александар. *Историја српског језика: одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности 2. Барок*. Београд: Досије – Научна књига, 1991.
- Толстој, Никита Иљич. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2004.
- Цветковић Теофиловић, Ирена. Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године. *Исходишћа* 1 (2015): 479–487.
- Цветковић Теофиловић, Ирена. *Језик совершени*. Ниш: Филозофски факултет, 2016.

* * *

Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski grafički zavod „Miroslav Krleža”, 1988.

Nadežda Jović

FEATURES OF BANAT VERNACULARS IN THE TRAVEL BOOK
BY ANDREJ PETKOVIĆ FROM 1734

S u m m a r y

The paper deals with phonetic and morphological features of Banat vernaculars confirmed in the language of a travel book by Andrej Petković *Poklonjenje grobu Gospodnju* (1734), which represents a monument of great importance to historical dialectology. The paper does not focus on general shtokavian features ($a < \text{a}$, $u < \text{l}$, $-o < -\text{l}$, $-\text{a}$ in Pl. Genitive etc.). Of the widely present Šumadija and Vojvodinian features the paper lists the following: ikavisms (*nije*, *vidio*, *gdi* etc.), the loss of vowels (*konjma*), Hungarianism *toronj*, loss of the consonant *h*, the removal of the results of second palatalization in the dative and locative of the singular of female nouns (*knjigi*, *ruki*), assimilations, dissimilations and other changes in consonant clusters, 1st person singular of aorist without the final *-h* (*ne mogo*, *az obešta se*), particles alongside adverbs and pronouns, etc. The paper mainly focuses on the features characteristic of Šumadija and Vojvodinian Banat vernaculars: leveling and mixing of affricates *d* and *dž* (*đamija*, *andžel*); archaic forms of instrumental and locative of the plural of male and neutral nouns (*sa svojima sarodnici*, *pred učenicu*); dative and instrumental of the plural of first and second person pronouns (*ka nami*, *sa vami*); nominal pronoun used for things in a relative meaning in the form *što* (*gdi što*, *što je kome*); the use of genitive of the singular of the male gender of the indefinite form (*od bela mermera*, *od čista zlata*); locative of the plural with the suffix *-i* (*po sveti mesti*); conjunction *zašto* with the meaning 'because'. The following are characteristic of the Tamiš type of Banat vernaculars: the change *ljn > jn* (*u dojnemu kraju*); genitive with the preposition *prema/prama* in the locative meaning (*prema te ade*, *prema svete jazve*); the use of the preposition *okrom*. The connections of the author of the manuscript with the Romanian language are especially indicated by the form of the personal name *Nikolae*.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депаргман за српски језик
Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

Нада Арсенијевић

РЕИНТЕРПРЕТАЦИЈА СИСТЕМА ОБЈЕКАТСКИХ ПАДЕЖА: О ПРЕДЛОШКОМ ГЕНИТИВУ*

У раду је разматран систем објекатских падежа с фокусом пажње на неправом објекту у генитиву. Установљено је да се беспредлошки генитив у систему понаша као директни, а предлошки као индиректни члан. Спроведена је и реинтерпретација системски повезаних објекатских падежа, која је заснована на увођењу *контактности* као новоиздвојеног дистинктивног обележја. Новину представља и повезивање генитива с предлозима око и против, с локативом, односно предлошким акузативом, с којима заједно посматрани облик опонира одговарајућим беспредлошким парњацима који су обележени парцијалном обухватношћу и други управљеношћу.

Кључне речи: синтакса и семантика српског језика, неправи објекат, генитив.

The paper analyzes the system of object cases focusing on the indirect object in genitive. It is established that the genitive without a preposition behaves as a direct object in the system, while the genitive with a preposition behaves as an indirect object. The paper also reinterprets the systematically connected object cases which are based on the introduction of the concept of *contact* as a new, singled out distinctive feature. Another novelty is the connection of genitive with the prepositions *oko* and *protiv*, with locative and with the prepositional accusative, which all together stand in opposition to the corresponding structures without prepositions that are marked by partial inclusion and by control.

Key words: syntax and semantics of Serbian, indirect object, genitive.

1. Анализа предлошких генитивних комплемената у раду је заснована на примерима објекатских синтагми, диференцираних и екстрахованих у односу на остале типове допуна, што је, с обзиром на њихово различито третирање у нашој лингвистичкој литератури, неопходан први задатак. Поред обједињавања познатих чињеница и резултата досадашњих властитих истраживања овде ће на изванредан начин бити понуђена реинтерпретација наших претходних тумачења како објеката овог падежног облика тако и функционисања објекатског падежног система у српском језику. Тематски овај рад не представља само очекивану и природну етапу у проучавању синтагми с генитивним комплементом, будући да су оне већ извесно време предмет интересовања аутора овога рада, него је и део ширег теоријског и прагматичког проучавања објекатских допуна у оквиру новосадске лингвистичке школе (Алановић 2008; 2011; 2012; Антонић 2006; 2010; Арсенијевић 2006; 2008; 2009; 2011; 2012; 2012а; 2013; 2015; 2016; Арсенијевић 2007; Грковић-Мелџор 2004; 2007; 2010; 2013; Марковић 2007; Марковић – Ђукановић 2012; Петровић 1992; 2000; Ружић 2006; 2009; Штрбац 2006; 2011).

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* бр. 178004, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Будући да је по природи ствари доминантан прави објекат, не само по својој фреквентности већ и као типична појавна вредност објекатског појма, на почетку нашег истраживања неправи објекат је посматран само из перспективе функционисања објекатског система, док је студиозније бављење појединачним примерима било планирано за следећу етапу проучавања објекатских допуна. Ипак, одмах се могло наслутити да је једно од проблемских питања везано управо за генитивну форму објекта којом су према домаћој лингвистичкој литератури заступљени и прави и неправи објекат, а у понуђеном систему односа овај облик се нашао само као алтернат правом објекту у акузативу без предлога (Арсенијевић 2012а: 18, табела).

Већ тад је било јасно да је реинтерпретација наше схеме објекатских односа нужна, што је касније и потврђено када су се у фокусу пажње нашли примери с неправим објектом (Арсенијевић 2016)¹. Томе у прилог говори и чињеница да је у системској анализи као неправи објекат издвојен предлошки акузатив, па би се и о његовом опоненту на позицији правог објекта – генитиву, могло размишљати на сличан начин. Одговор на питање зашто до тога није одмах дошло крије се делимично и у томе што систем без издвојеног предлошког акузатива наспрам објекта у дативу не би могао функционисати, јер је установљен према принципу опозиције директног и индиректног члана, док улога предлошког генитива није имала такав значај а, уосталом, ни позиција његовог опонента међу члановима директних односа тада још није била у правом светлу сагледана.

1.1. Усмеравањем пажње на генитивни комплемент актуализовано је неколико питања – првенствено, да ли је тачна тврдња изнета у делу граматичких приручника по којој јединство морфолошког облика подразумева и функционалну обједињеност – улогом неправог објекта, или тај облик може заступати и неку другу врсту допуне, а не увек објекатску, те затим и да ли се могу установити функционално-дистинктивна обележја, а међу њима издвојити типично објекатска. Будући да се помињу два типа генитивног објекта, извесно је да међу њима има разлике, макар у једном обележју, а постоји могућност да су у оптицају и две потпуно различите комбинације обележја.

Иако генитивну рекцију наши лингвисти углавном доводе у везу са истим семантичким класама глагола, ситуација је веома шаролика. Да је најчешће у питању преплитање објекатског с узрочним значењем сведоче и готово идентични примери генитива с глаголом *боловајти* којим су у истој граматици илустрована та два различита значења (Стевановић 1979: 214 и 219). Такође, изузев једног опречног става (Пипер 2005: 790), већина граматичара допуне глагола страховања третира као неправи објекат. Сумњу у исправност таквог тумачења побуђују пре свега резултати дијахроних истраживања (Вечерка 1963: 212; Гортан-Премк 1963–64: 441; Грковић-Мелџор 1993: 137–139; Павловић 2006: 253–256), а својом анализом одговарајућег савременог корпуса дошли смо до сазнања да се ради о каузативним допунама и то не само у синтагмама с глаголима страховања (Арсенијевић 2015) већ и с глаголима

¹ Рад „Прилог тумачењу беспредлошког генитива у систему објекатских падежа” изложен је на научном скупу „Језик, књижевност, значење” одржаном у Нишу 24–25. априла 2015. године.

којима се обележава каква психолошка или психофизиолошка реакција (*сти-деџи се, ѓадиџи се, ѓнуџаџи се, ѓрозџи се*) (АРСЕНИЈЕВИЋ 2016).

И поред честе неуједначености ставова када је у питању семантизација генитивних допуна, у литератури се запажа ипак један општи моменат. Пратећи резултате анализа и описе појединих типова ових допуна може се стећи утисак о форсирању партитивности иако она у датом случају представља мање релевантно обележје (*лаџиџи се љосла, клонџи се невоља*)², што је резултат тумачења примера по већ устаљеној пракси, и више по инерцији, што свакако не доприноси јаснијој међусобној дистикцији објекатских допуна у генитиву. Због тога је овој анализи претходило истраживање синтагми с најчешће помињаним глаголима који регирaju беспредлошки генитив као неправи објекат (АРСЕНИЈЕВИЋ 2016). Већ том приликом изведени су закључци који могу утицати на функционисање система објекатских падежа, првенствено га допунити неким детаљима у односу на првобитно установљене односе, а затим послужити и у његовој реинтерпретацији. Само у кратким цртама биће представљена нека претходна битније запажања.

Семантичко-синтаксичке карактеристике примера посматраних том приликом утемељене су на унутарсинтагматским везама глаголске лексеме и генитивне допуне. Ради се о четири варијације којима су заступљена практично два типа објекатских конституената. То је беспредлошки прави објекат у генитиву који успоставља *д и с ј у н к т и в н о - е л и м и н а т и в н и* однос с глаголима типа *реџиџи (се), ослободиџи (се), лиџиџи (се), одреџи се, оџресџи се, мануџи се, оканиџи се*, где су објекти маркирани као директни и партитивни, а не аблативни актанти, иако је таква маркација већ постала уобичајена. Аблативност је у овом случају карактеристика неког другог појма (лишили су га *стиарих стивари* [← они су од њега/њему узели/однели старе ствари]).

Други тип беспредлошког генитива допуњује различито семантизоване глаголе с којима остварује три врсте односа – *с а т и в н о - а б л а т и в н и* с глаголима: *најестџи се, најџиџи се, надисаџи се, нагледаџи се, наслуџаџи се, надобиџаџи се, накуваџи се, наслужџиџи се*, дистантни с глаголима: *клониџи се, чуваџи се, џиџедеџи (се)* и адлативни с глаголима типа: *докоџаџи се, домоџи се, дочеџаџи се, дохваџиџи се, лаџиџи се, маџиџи се, доџаџи се, џрихваџиџи се, дрџаџи се, џридрџаваџи се*. У сва три случаја објекат је директно ангажован и маркиран контактним односом којег или нема, тј. реализује се као дистантан, или ако је остварен, као аблативан, односно као адлативан. На тај начин овај објекат само једним својим обележјем – директним учешћем, остварује везу с правим објектима док се другим – *контџакџиноџиџу*, која је у корелацији с *уџрављеноџиџу*, приближава неправим објектима (АРСЕНИЈЕВИЋ 2016).

1.2. Другу већу групу примера, која је и предмет анализе у овом раду, чине они са предлошким генитивом као зависним чланом синтагме. За

² Пипер (2005: 62–621) сматра да су као партитивни обележени једино појмови заступљени градивним и збирним именицама нпр. Докопао се *џиџа*, а да друге именице немају такво значење, нпр. Лагио се *џосла*, и да се у том случају термин *џарџиџиџивни џениџив* користи више по традицији.

неколико семантичких класа глагола, које одликује комбинабилност с овим обликом допуне, карактеристично је такође обележје *конијакѿносѿи*, спецификоване тако да одговарајући генитивни појмови кореспондирају својим непосредним парњацима. Отуда се и у овом случају могу уочити три типа предлошких генитивних објеката – пре свега они за које је карактеристичан *аблаѿиван однос*, било да се ради о нарушавању дотадашње везе између двају појмова, о конверзивној активности између даваоца и примаоца, или о извору, материји од које потиче прави објекат. Поред тога мањи број унутар-синтагматских веза с предлошким генитивом квалификован је према односу *дисѿанѿносѿи* и *адлаѿивном односу*.

Посебан тип генитивног објекта представља конструкција с предлогом *око* коју карактерише парцијална *обухваѿносѿи*. Тиме се овај објекат сврстава не само у ред индиректних објеката, већ заједно с локативом кореспондира беспредлошком генитиву правог објекта.

Слична је ситуација и са конструкцијом *ПРОТИВ* + генитив која се по својим семантичким обележјима придружује објектима индиректног односа за које је карактеристична *уѿрављеносѿи*. Тако се овај тип генитивног објекта придружује предлошком акузативу који је у корелацији с дативом као једним од директно ангажованих објекатских конституената.

2. Обележје *аблаѿивносѿи* карактеристично је за синтагме с дисјунктивним глаголима: *одвојѿиѿи (се)*, *раздвојѿиѿи (се)*, *расѿавѿиѿи (се)*, *одеѿиѿи (се)*, *оѿуђѿиѿи (се)*, *оѿрѿнуѿиѿи (се)*, *издвојѿиѿи (се)*, *одузеѿиѿи*, *одсеѿиѿи*, *одвиђѿи (се)*, *одучѿиѿи (се)*, *одређѿи се*, *оѿросѿиѿиѿи се*, *одбиѿиѿи*, *одвраѿиѿиѿи*, *одѿвориѿиѿи*, *одусѿаѿиѿи*, *одсѿуѿѿиѿиѿи* којима се обележава процес физичког или менталног раздвајања субјекта или каквог другог појма од појма у генитиву. Особинама аблативно ангажованог појма овај генитивни актант се придружује претходно помињаним објекатским допунама с обележјем контактности, с тим што је његова спецификација морфологизована предлогом *од*, као иконичким сигналом индиректности, а илустрована је следећим примерима:

Важније особине које овај дијалекат *одвајају од сѿтаријѿих ѿѿѿокавских дијалекаѿа* екавског изговора су следеће (Станојчић и др. 1989: 9); Не жели стварно да *се раздвојѿи од ѿарѿѿнера* (Јовановић 2013: 71); Недоба изјави војном заповеднику места како неће да *се раставља од Карађорђа* (Ђоровић 1997: 451); Други страховити раздор, који је *отуђѿио* велик део народа *од државне идеје* (Ђоровић 1997: 269); Иницијатива да *се отргне од заборава и несѿанка* српско писмо (Телеграф 26. 02. 2015);); После тога газда Никола га је *издвојѿио од оѿѿалих момака* (Андрић 1964: 111); Булевар *одсеца* становнике Ливада *од свеѿа* (РТВ. РС 02. 02. 2015); Кина мора да направи заокрет и да *се одвикне од модела једѿине радне снаге* (Блиц 03. 12. 2014); Немци *одучили* Бразилце *од фудбала* (Ало 08. 07. 2014); Митраљеѿац Николетина *опраштао се од маѿере* (Ђопић 1966: 7); Код одузимања се тражи почетна вредност без ПДВ-а, не *одузима се* постотак *од ѿочейне вредносѿи* (Блиц, 02. 03. 2013); Она *није одбијала* другарице *од себе*, него напротив (Андрић 1981а: 30); Покушао је да га *одврати од војске* (Црњански 2010: 29); Мишелино је покушавао да ме *одговори од зайослења* (Капор 2011: 68); Не *одустајемо* ни *од евроѿких иниѿеѿраѿија*, ни *од Косова* (Нин, 11. 12. 2014); Кад описује људске нарави и понашање појединца, Вук *одступа од сѿава незаинѿтересованосѿи хроничара* (Деретић 2002: 63).

Сваки дисјунктивни однос подразумева раздвајање двају појмова, чији је статус идентичан у случају привођења пажњи самог процеса, што се и језички манифестује појавом двочлане, функционално конституисане синтагме³ (те особине одвајају *овај дијалекат* и *осијале сџарије шџокавске дијалектје*; Неће да се растављају *она* и *Карађорђе*). Фокусирањем једног од дисјунктивно повезаних аргумената нарушава се њихово потенцијално синхронизовано ангажовање, па се, захваљујући могућности пресликавања просторних односа заступљених истим граматичким моделом, онај потпуно обухваћен посматраним процесом доживљава као динамичан (као објекат транслокације), а други као статичан (као локализатор) (Никола га је издвојио од о с т а л и х м о м а к а; Немци одучили Бразилце од ф у д б а л а). Међутим, у овом случају аблативно оријентисани појам само формално локализује место међусобног контакта, тј. почетну тачку њиховог раздвајања, а заправо представља површински експонент дубинске сентенцијалне структуре у којој заузима неку од функција, што се уочава и у трансформу примера (Булевар одсеца становнике Ливада од *свџа* [← а свет остаје са друге стране]; Мишелино је покушавао да ме одговори од *зайослења* [← да се запослим]). Та врста индиректног укључивања предлогом маркираног појма уочљива је и у случају нешто слободније интерпретације, као на пример: она није одбијала другарице од *себе* ('она није одбијала другарице да се друже с њом'), не одузима се постотак од *йочџине вредносџи* ('не одузима се постотак и тиме умањује почетна вредност').

Појава предлога није само иконички знак претходно приказаног индиректног статуса, већ и диференцијално семантичко обележје контактности, тј. аблативно ангажованог појма у односу на појам у истом граматичком облику без предлога којег карактерише обухватност датим процесом (Они су нас ослободили од *нејријатџељских војника* ~ Они су нас ослободили *нејријатџељских војника*). У првом случају одваја се субјекат или неки други појам од појма заступљеног предлошким генитивом ('неко је нас одвео, јер су нас непријатељски војници заробили'), за разлику од ситуације са обрнутим усмерењем тако да се од субјекта или неког другог појма одваја актант заступљен беспредлошким генитивом ('неко је одвео *нејријатџељске војнике* које смо ми заробили')⁴.

2.1. Аблативност као карактеристична особина везује се и за синтагме у којима је управни члан један од глагола конверзивног пара којима се обележава нека врста примопредаје. На тај начин се предлошки генитив појављује

³ Белић (1998: 128–131) под синтагмом подразумева и онај спој речи које повезује иста функција.

⁴ Да је дистинкција двају облика понекад теже уочљива сведоче и примери реализовани у истом тексту: Дисциплинска комисија га је ослободила *оџџужбе* (Телеграф 15. 02. 2015) и Другостепени орган клуба је морао да ослободи његовог клијента од *оџџужбе* (Телеграф 15. 02. 2015). Међутим, и овде се запажа да је првом реченицом истакнути појам био активиран, тј. испољава се реална опасност, постојећа непријатна ситуација ('он је био оптужен и комисија је одбацила оптужбу, тј. њега је лишила оптужбе'), док се другом реченицом саопштава о могућој, потенцијалној опасности, или непријатној ситуацији која се предупредује ('његов клијент се изузима од даље оптужбе, тј. клијент неће бити оптужен').

у комбинацији с глаголима: (*и*)реузетии⁵, одузетии, извући, (за)илениии, (у)красиии, ошетиии, ошћућиии (се), ошклониии, (за)шражиии, искаии, (из)молиии, очекиваии, изнудиии, издејсйвоваии, (ис)шросиии, захйеваии, што илуструю следећи примери:

Да је папир страна реч и да смо је преузели од Грка (Шипка 2007: 14); Узбуђен као да отимам од живоиџа, крадем од смртии (Андрић 1981: 568); Централна банка Мађарске је одузела дозволе за рад од чеишири мале банке у власнишћиву брокерске куће Буда-Кеш (Б92, 03. 03. 2015); Функција онога што неко постигне, нагомила или извуче од свеиша у форми материјалних добара, титула, трофеја или признања (Јовановић 2013: 289); Отада још се више отуђи од свеиша (Андрић 1964: 91); Проруске снаге су заплениле од украјинске војске једно од најмоћнијих артиљеријских оруђа у свету (Дневне РС 01. 02. 2015); Творац отклања свако зло од Сйрадије (Домановић 1986: 290); Отклонио од мене болест (Домановић 1986: 290); Не можемо тражити од људи да доживотно буду на дијети (Вива, 01. 12. 2010); Још пре крсташког рата и освајања Цариграда Стефан Немањић је затражио краљевску круну од џаје Иноћениија III (Веселиновић 2006: 10); Заиште од џандура (Глишић 2009: 31); Мислећи на снаху, он се решавао да измоли кога од калуђера (Црњански 2010: 110); Од иријашеља очекујете да вам увек пружи руку, од земље да вам изађе у сусрет (Нин 11. 12. 2014); Полиција је идентификовала и привела особу која је пре десетак дана покушала да изнуди новац од бизнисмена Мирослава Мишковића (Ало 04. 02. 2015); Дански фудбалер захтевао да му дају пицу за цабе јер није имао новац, а онда просио од људи који су сйјажали у реду (Вести РС 14. 12. 2011); Када једна страна изврши своју престацију, стиче основ да захтева од друђе испуњење њене обавезе (Станојевић 1987: 277).

Ангажман појма граматикализованог предлошким генитивом у овој врсти активности сличан је ангажману појма заступљеног дативом, што показују и неки од примера са могућношћу њихове напоредне употребе: Узео је од сесйре / сесйри играчку. С обзиром на то да је датив и њихов конверзивни коресподент,⁶ он као комплемент облички обједињује супротне стране конверзије (узео је сесйри (од сесйре) играчку ~ дао је сесйри играчку). То је могуће, јер је информативни минимум обезбеђен на синтагматском плану, тј. смер конверзије објекта предодређен је семантиком управног глагола (узети ~ дати), па је потпуно јасно да се објекат креће од другог живог учесника ка првом или обрнуто и без посебне обличке маркације почетне (узео је сесйри) или крајње тачке (дао је сесйри)⁷.

⁵ Семантички потенцијал који је садржан у овој глаголској лексеми присутан је и у примерима с глаголима транслокације, као што су: носиии, однеиши, донееи, џонеиши, йренеиши, па се тако реченица *Понео је књижу од друђа* заправо тумачи као *Узео је књижу од друђа и йнео је*.

⁶ Галис (GALLIS 1974: 59–60) сматра да ширење датива, пре свега адноминалног, на рачун генитива представља општеиндоевропску појаву, јер се запажа и у немачком језику. Кривокапић (КРИВОКАРИЋ 1979) ово потврђује, али и запажа да је примена посесивног датива много шира у српскохрватском него у немачком језику.

⁷ Датив се углавном помиње као адресат, објекат упућивања, користи / штете и посредни прималац објекта у акузативу (Милинковић 1988; Антонић 2004; 2005), али се о њему као објекту аблативно усмерених активности готово и не говори (ŠARIĆ 2012: 16). Примере тог типа наводе Даничић (Даничић 1958: 335–336): *Те украде кошуљу девојци*; *Обећа ми и што му не исках*; и Стевановић (1979: 362): *И коње сте нам отели*; који су прикључени дативу користи / штете, али при том о врсти допунског значења овог датива аутори ништа не кажу.

Што се тиче односа датива и генитива њихова супституција у наведеном случају ипак не значи и потпуну синонимију. За разлику од датива (узео је *сестѝри иѓграчку* = узео је играчку која припада сестри / која је привремено у сестрином поседу или под сестриним надзором)⁸ чији посесивни или диспониенти однос (Ivić 2002) с објекатским појмом бива прекинут директно – самом предикатском активношћу, вољом и намером субјекта, а на штету дативног аргумента квалификујући га инкомодалношћу, генитив се у предикатску радњу укључује индиректно, као агенс њој конверзивне активности (узео је *од сестѝре* играчку [← узео је играчку коју је *држала* / *дала сестѝра*]), што је граматикализовано његовом сложеном структуром, и то с предлогом *од* као додатним сигналом аблативности.

Да процес „отуђења објекта” (Золотова 1988: 113) за појам у дативу има негативне последице показује и следећи пример: отац је *малолетном сину* узео кључеве од кола (отац је *малолетном сину* ‘одузео’ кључеве од кола), док је генитивни актант (отац је *од малолетног сина* узео кључеве од кола) немаркиран у том смислу, представљајући увек само извор од којег креће радња без обзира на природу њеног процеса. Наиме, овим обликом се допуњују и глаголи који својом семантиком упућују на једнострану, субјектову одлуку о процесу отуђења, с негативним последицама по генитивни појам, као што су *одузети*, *оштећени*, *извући*, *зайленији* (*од некога* нешто), али и они у којима нема таквог семантичког сигнала, а у илустрованим примерима се појављују: *преузети*, *искати*, *иѓражии*, *молији*, *иѓросији* (*од некога* нешто).

Појава једног уместо другог облика посматране допуне може бити и прагматичне природе за чију илустрацију ће послужити један од могућих случајева. На пример, да би се избегла морфолошка промена квантификатора, који је у пракси углавном непроменљив, у следећем примеру реализован је предлошки генитив: Централна банка Мађарске је одузела дозволе за рад *од четѝри мале банке у власниѝћѝву* (док би датив гласио ... *четѝрима малим банкама у власниѝћѝву*).

2.2. У синтагмама у којима конверзивна усмереност није семантизована управним глаголом, тако да он може означавати кретање објекта у оба смера у односу на субјекат, што је случај с глаголима (*иѓо*)*зајмији* и *куѝији*, дистинктивну улогу имају искључиво различити падежни облици другог аниматног актанта: Позајмио је свеску *друѓу* ~ Позајмио је свеску *од друѓа*, што илуструју и следећи примери:

Ево 5 начина како би Apple могао да профитира уколико би позајмио неколико идеја *од Самсунѓ комѝаније* (Вести РС 14. 08. 2013); Трговци на мало су избегавали да купују веће количине робе *од иѓроизвођача или иѓрѓовца на велико* (Станојевић 1987: 278); Председник РФ Владимир Путин је у стању да издејствује *од Асада* конструиран став (Вести РС 08. 09. 2013).

У овим примерима још је уочљивија примарна диференцијација у начину укључивања актанта заступљеног предлошким генитивом у односу на

⁸ Говорећи о дативу који на изванредан начин остварује и адноминалну и адвербалну улогу Галис (GALLIS 1974: 58) напомиње да се овај падеж у бугарском назива „двојно зависим дателен падеж”.

непосредно ангажованог примаоца у дативу (Позајмио је свеску *од друџа* ~ Позајмио је свеску *друџу*). Индиректна улога појма заступљеног генитивом с предлогом *од*⁹ уочава се и у примерима у којима он нема активну улогу у процесу конверзије, већ се она огледа у креацији објекта који се отуђује, тј. генитивни појам је његов посесор – аутор (Apple би позајмио неколико идеја *од Самсунџ комјаније* [← Apple би позајмио неколико идеја, а идеје је осмилила Самсунџ комјанија]), или појам на којем се рефлектује оно што је непосредно обухваћено предикатском радњом (Владимир Путин је у стању да издејствује *од Асада* конструиван став [← Владимир Путин је у стању да издејствује да *Асад конструктивно поступа/да Асад буде конструктиван*]).

Све ово нам говори да је појава предлошког генитива или датива регулисана различитим фокусирањем пажње. Ако је то однос између датог актанта и објекта отуђења (некоме се *оџима, њлени, њражи, њроси* нешто што је у његовом власништву или под његовом контролом), генитивни појам се увек концептуализује само као просторна тачка (ŠARIĆ 2012: 17), док је дативом обухваћен непосредни аниматни појам са својом сфером деловања, или, како се у литератури констатује, употреба датива претпоставља говорничково интересовање и „неко макар афективно учешће бића именованог у дативу” (KRIVOKAPIĆ 1979: 147).

2.3. Уколико се услед другачије перспективизације посматрања датог односа адресат нађе у субјекатској позицији, што је сигнализирано семантиком предиката заступљеног глаголима типа *наследити, добити, њримити, чути, сазнати, научити* и сличнима, пошљалац или извор активности образује се искључиво у облику генитива с предлогом *од*. То је и очекивано, јер он својом сложеном структуром репрезентује однос индиректности, типичан у оваквом хијерархијском распореду аргумената а, с друге стране, као аблативно оријентисани појам разоткрива след активности: Милан је добио поклон *од оца* [← Милан добија поклон (2) < отац даје поклон (1)]. То илуструју и следећи примери:

Од оца сам наследила љубав према лепом (Капор 2011: 19); Њу смо ми *добили од Персијанаца* преко Авара (Шипка 2007: 20); Стоји да смо ту реч *примили од Аустријанаца* (Шипка 2007: 23); Ја ти говорим што *сам од друџих чуо* (Домановић 1986а: 5); Моја деца су све *сазнала од мене* (Свет 04. 10. 2014).

2.4. Компоненту аблативног значења има и предлошки генитив којим се обележава порекло неког појма, који може настати и конверзијом (направити собу *од кухиње*) (Антонић 2006: 135), као и материја од које је сачињен какав неживи ентитет. Основна семантика садржана је у управним глаголским лексемама: *сџворити / сџварити, (са/на)чинити, (на)џравити, џроизвестити / џроизводити, извџстити / изводити, сасџојати се, сасџавити / сасџављати, обликовати, основати / оснивати, образовати, (са/из)џградити, (са)зидати, (у)месити, (са)џијити, (с/из)кројити* и сличнима, као што илуструју следећи примери:

⁹ Забележен је и пример генитива с предлогом *код*: *Зајмио је код својих комџија* у логору Коџицу (Црњански 2010: 61), где је могућа адиција двају генитивних значења, просторног с финалним обележјем и аблативног, с тим да је елидирани глагол синтагматски везан за просторно, док је аблативност део конверзивне активности (*Зајмио је код својих комџија* [← отишао је код својих комџија и узео нешто од њих / комџије су му дале нешто]).

Суве динаре стварају од зелених зрана (Данас 21. 01. 2010); Природи је било потребно милион година да од мајмуна створи човека (Ковачевић 2009: 14); Прилике које су од вас некад начиниле то што сте измијениле су се одавно (Андрић 1978: 252); Стари Египћани су од сричке биљке зване њајшрос правили танке листове (Шипка 2007: 14); Направио је од челичне ојруџе (Шипка 2007: 12); Биодизел веома чисто сагорева и подсећа на стандардни дизел; производи се од уља које се добија од сунцокрета, соје или уљане репице (www.bio-dizel.rs); Наиме, они изводе нове речи од именица, њридева и злаџола (Марковић 1986: 154); Сложени глаголски облици јесу они глаголски облици који се састоје од њомоћноз злаџола у личном злаџолском облику и од одџоварајуће злаџолскоз њридева, односно инфиниџива. (Станојчић и др. 1989: 111); Погледајте каква два супер тима се могу саставити од иџрача њовређених њред Мунџијал (www.sportal.rs 07. 06. 2014); Међутим ова реч обликована је од чеџири зласа (Bugarski 1995: 13); Комисија се образује од џири члана (demo.pragraf.rs 17. 03. 2015); Само везир је могао дати све што треба да се ово трајно чудо од камена сагради (Андрић 1978: 6); То је била велика зграда на спрат, зидана од исџо з камена од коџа се џрави мосџ (Андрић 1978: 58); Умесити тесто од воде, браџна, уље и мало соли, тако да се не лепи за руке (www.ge-certf.com); Најромантичнијом хаљином у историји сматра се хаљина супруга Клода Хесингера, коју је сашила од џадобрана (Б92 16. 09. 2011); Наш заједнички задатак биће да осмислимо, искројимо, сашијемо, издизајнирамо торбе од џриродних џиканина (www.petplus.rs).

И у овом случају морфолошки лик одражава природу односа између управне предикације и генитивног појма. Предлогом *од* сигнализирана је свакако његова аблативна природа, али је постигнута и дистинкција у односу на фокусирани објекатски појам у акузативу, тако да је међу њима успостављен однос ближе ~ даље. На једном од примера биће показана могућност различите хијерархизације истог појма који сходно томе има и различите граматичке облике: искројила је џорбу од џриродних џиканина ~ искројила је џриродне џиканине за џорбу (да би направила торбу).

Из свих наведених примера, јасно се види да генитивни актант представља извор, материју обухваћену процесом модификације да би се у резултату добио нови ентитет. Будући да је у свим наведеним случајевима фокусиран управо резултат креативног процеса (створити човека, правити џанке лисџове, изводити нове речи, производити дизел, саставити два суџер џима, зидати зџраду на сџраџ итд.) извор је потиснут из непосредног предикатског односа, те он заузима место индиректно дистрибуираног актанта, што се испољава и на граматичком плану – обликом предлошке конструкције.

2.5. До сличне конверзије актаната долази и у следећим примерима у којима се уз глаголе *ослободџи* (се), *очисџиџи* (се), *оџоравџи* (се), *одмориџи* (се), *излечџи* (се) реализују два актанта – онај који је обухваћен транслокацијом, тј. елиминацијом и онај који локализује тај процес (очистио је блато са џиџела). Уколико се њихове улоге конвертују, објекат елиминације се потискује у други план, тј. постаје објекат субординиране структуре, и његова сада индиректна веза с предикатом добија и морфолошку потврду – реализује се као предлошка конструкција (очистио је џипеле од блаџа [← очистио је џипеле тако што је са њих скунуо *блаџо*]). За илустрацију су одабрани и следећи примери:

Ни после више од четврт века не иде у прилог да се наш главни град ослободи од окупајџора (Капор 2011: 164); Да се очисте од зреха (Домановић 2001: 248); Онда се опоравио од њовреда (Илустрована, 14. 01. 2014); Излечио се од њих сѣрасѣи (Домановић 2001: 247); Да је богатог дубровачког трговца Николицу Градића излечила од неке ѓадне болесѣи (Селенић 2000: 60); Он леже у врбаку крај Црквине, да се бар мало одмори од дуџа хода (Андрић 1964: 65).

Примери показују и да је објекатски појам управног предиката (очистити, одморити) примарно део конверзивног инкомодалног процеса (упрљати, уморити), да је он његов извор. Каузативна природа генитивног актанта везана је, дакле, непосредно за дату имплицитну радњу, која се по природи ствари прва реализује, док је у односу на управну предикацију она субординирана, тј. индиректно укључена у њену активност: очистити (< упрљати) од зреха, одморити (< уморити) од дуџа хода.

Због тога и не изненађује чињеница што се предлошки генитив уз поједине глаголе инкомодалног значења неједнако третира, па се дешава да му се истовремено поред објекатске приписује и улога каузативне допуне. Такав је већ поменути глагол боловајѣи. Међутим, допуна овог глагола директни је изазивач стања семантизованог предикатом и као таква она нема функцију објекатске, већ искључиво каузативне допуне (Фелешко 1970: 107; Антонић 2006: 141), што се види и на основу трансформације примера: он болују од неке рејѣке болесѣи [← нека рејѣка болесѣи узрокује боловање]. С друге стране, генитив с предлом од као допуна глаголу одморијѣи функционише као индиректни објекат, јер тај глагол није његов непосредни предикат, на пример: одморио се од дуџа хода (*← дуџ ход је узроковао одмор]), већ само конверзивни глагол њему управног предиката уморијѣи (одморио се (< уморио) од дуџа хода [← одморио се након што га је дуџ ход уморио]).

3. Функционисање система објекатских падежа према принципу бинарних парова подразумева да наспрам директних објеката у дисѣанијном односу с управним предикатом постоје семантички подударне синтагме с индиректним објектима. Грађа прикупљена овом приликом потврђује ту претпоставку. Спровођење акције којом се ублажавају последице или се настоји сасвим избећи контакт субјекта или објекта с појавама и појмовима који их угрожавају обележавају глаголи типа: бранијѣи (се), зазирајѣи, заклонијѣи (се), (за)цѣијѣи (се), (са)чувајѣи (се), с(а)кријѣи (се), склонијѣи (се), сѣасијѣи (се)¹⁰, узддржајѣи се.

Мајка је брани од оца (Андрић 1964: 85); Брани се од ѓаздинских шала (Андрић 1978: 205); Ипак се присебно брани од двојице хајдука (Андрић 1964: 71); Зазираш од сајѣа (Ћопић 2010: 9); Мирно остају да сједе и бране се од даљњеџ њо-

¹⁰ Фелешко (1970: 105) напомиње да се овај глагол допуњује синонимичним облицима беспредлошког генитива и генитива с предлогом од, и то илуструје примерима: „моли алаха да их спасе вајре” и „звер спасава своју нејач од ѓонилаца”. Ипак, уколико се ови примери погледају мало пажљивије, уочава се извесна разлика међу њима. У првом случају глагол сѣасијѣи употребљен је у значењу ‘лишити’, тако да је генитивни појма тај који се одваја од неког другог појма (алах удаљава вајру од нас), те стога и не може бити обележен аблативношћу, док је у другом случају усмерење обрнуто, па је генитив управо маркиран аблативном компонентом значења (звер удаљава своју нејач од ѓонилаца’).

креића (Сорић 1966: 24); *Зазирао* и *од многих сирава и машина* (Ћопић 2010: 9); Да правовремено човека *заклони* и *спасе* од сваке беде и најасићи, и од безизлазних бриџа и од ођњених шойова (Андрић 1978: 339); *Од йролећних мразева* се воће *могу заштитити* димљењем (Михајловић 1999: 16); Као да *од неких ѓадосићи*, жели мене *заштитити* (Селенић 2000: 108); Да *сачува* вођу од свакоџ зла (Домановић 2001: 265); Да *се* увес *сачува* од йеска и од снежних лавина (Секулић 1964: 43); *Спасеш* толике душе *од йројасићи* (Домановић 2001: 260); Зидови гледаху и *скриваху* од йоџледа (Селенић 2000: 41); И пре него што је успео да *се склони* од *обесних младића* (Андрић 1964: 79); Било је немогуће *склонити* људе *од налеића Цунамија* (Петровић 2003: 132); *Спасиће* нас *од либерализма* и *џејева* (Блиц 30. 04. 2015); Да *се спасе* од *сйрасићи* (Домановић 2001: 250); *Није* могла да *се уздржи* од *йлача* (Црњански 2010: 70).

Према принципу иконичности однос управног предиката и предлошке конструкције и у овом случају је копатибилан с граматичким обликом посматране допуне. Сложеност њеног структурног лика заснована је на индиректном укључивању, што је очигледно ако се погледа било који од наведених примера где ова допуна има неку од функција субординиране структуре, најчешће субјекта или објекта, на пример: *зазирао је од многих сирава и машина* [← *зазирао је јер су многе сираве и машине компликоване*], али може кондензовати и саму предикацију: *није могла да се уздржи од йлача* [← *није могла да се уздржи када јој се йлакало*].

4. Иако се системски принцип објекатских падежа остварује и у следећем сегменту, тако да адлативну спецификацију поред директних имају и индиректни објекти у генитиву, запажа се њихова знатно мања заступљеност у односу на аблативне коресподенте.

Генитив с предлогом *до*, као типична адлативна конструкција при обележавању просторних односа, у посматраном корпусу потпуно изостаје¹¹, а обележје адлативности може се приписати једино објектима које заступа конструкција *код* +генитив, и то по два основа. У делу таквих примера поред објекатског присутна је импликација просторног, и то управо финалног значења,¹² што илуструју следећи примери:

Зајмио је код својих комшија у логору Коњицу (Црњански 2010: 61); *Код једноџ домаћина научио* ово (Ћопић 2010: 35); Трафикантица иза угла *код које је* обично *куповао* цигарете (Десница 2010: 219); Који ће остати скривен од света, никакве бриге, ни непријатности, каквих је *имао код другџих жена* (Црњански 2010: 105); Стало *сам се код њих распитивао* о теби (Десница 2010: 132); Ти *си се код двора осигурао* (Ћосић 2009: 155).

Адиција адлативног и аблативног генитивног значења, која се уочава у овим примерима, заснована је на чињеници да је елидирани глагол синтагматски везан за просторно адлативно значење, док је аблативност део конвер-

¹¹ И малобројни случајеви овог генитива који би могли добити објекатско тумачење, као на пример у допуни глагола *доћи*, *дойрейти* (до некога/нечега), представљују резултат метафоризације просторног значења.

¹² Милка Ивић (Ivić 2000: 83) запажа да се овом конструкцијом обавештава о „бављењу у сфери” оног што генитив именује, при чему је он немаркиран у погледу временско-квантификативног карактера, јер задржавање на месту обележеном генитивом може бити и краће и дуље.

живне активности (Зајмио је код својих комшија [← отишао је код својих комшија и узео нешто од њих / комшије су му дале нешто]. Резултат је, као што се у трансформу види, комбинација (експликација) аблативно семантизованог глагола и адлатине допуне која на површинском плану заступа једну од семантичких функција субординиране структуре.

4.1. У другом случају адлативност генитивне конструкције индикована је могућношћу њене супституције дативом адресата (Кудила сам моју комшинку код оца њеног момка / Кудила сам моју комшинку оцу њеног момка), као у примерима:

Он их први поче пријављивати војним властима и подметати им лажне оптужбе, код кайоличких бискупа (Црњански 2010: 51); Једино што сам кудила моју комшику код оца њеног момка да је јектичава (Ћосић 2009: 71); Којима је умео, код Аранђела Исаковича, да оцрни свакога кога је хтео (Црњански 2010: 122); После смрти родитеља она је од огромног имања поручила код златара три иконе (https://sr.wikipedia.org/sr/Теодосија_Цариградска); Једног је дана једна породица наручила код чувеног вајара Микеланђела да јој сачини кип изузетне лепоте (www.izreke-sitati.com/mikelandelov-kip/); Да није било његовог урликања и лелекања уз гусле што беху тако грозни и жалосни да су код жена изазивали плач (Црњански 2010: 129); А опрезни та метода се најчешће примењује код јабуке (Михајловић 1999: 16); Код крушке се оставља највећи плод (Михајловић 1999: 16).

4.2. Адлативно су усмерени и индиректни објекти укључени у неки од перцептивних процеса: видети, учити, примети, сусрести, наилазити (нешто код некога), или они на које субјекат делује својим поступцима, обично изазивајући позитивну реакцију: усјева, поси, оставља ути-
сак, наћи разумевање, као у примерима:

То се најбоље види код великих њасаца (Десница 2010: 174); Тим пре што је учио код њих народа дубоку потребу да много пева Богу и запева над мртвима (Црњански 2010: 76); Никољетина, примјетивши нешто сумњиво код нејријашеља, даје знак помоћнику (Топић 1966: 11); И немој мислити да ћеш ту малоумну пубертетску црту сусрести само код амбициознијих њаланачких брица (Десница 2010: 162); Одатле онај вид чистоте на који каткад наилазимо код дубоко искусних и до сржи њокварених људи (Десница 2010: 140). Не успијева код људи онај ко је добар и издашан, него онај ко је способан (Андрић 1981а: 9); Али то што је могло да се постигне код једног лисца није код другог (Андрић 1981а: 61); Тако да је код слушаца остављао утисак да је он све то прошао (Андрић 1981а: 69); Први пут у животу тражила живо биће са којим би се могло поразговорити и посаветовати и код ког би се могло наћи разумевање (Андрић 1981а: 54).

У оба случаја предлошка генитивана конструкција је индиректна у односу на процес заступљен управним предикатом – могуће јој је приписати улогу субординираног субјекта – експеријенсера (оставља утисак код слушаца [← нешто чини па слушаоци позитивно реагују]), или је еквивалентна посесорској улози директно обухваћеног објекта (сусрести пубертетску црту код њаланачких брица / пубертетску црту њаланачких брица), али с напоменом да предлошки и беспредлошки генитив нису потпуни синоними у наведеном

примеру. Првим се открива особа којој се приписује нека особина у датом моменту, док је други, беспредлошки облик, носилац одређене типолошке карактеристике.

5. Неправи објекат морфологизован обликом *ОКО* + генитив потпуно је другачији од осталих индиректних објеката заступљених предлошким генитивом. Њега не карактерише ни једно од контактних значења, већ према свом основном обележју кореспондира правом објекту у генитиву без предлога. *Парцијална обухвајиносћ* којом је спецификован овај бинарни пар карактеристична је и за локатив као облик у напоредном односу с посматраном генитивном конструкцијом у реду индиректних објеката.

Генитив с предлогом *ОКО* реализује се у синтагмама с глаголима којима се обележава било какав рад, бављење нечим, спровођење неке физичке активности, под различитим околностима и на разне начине, као што су: *бавиши се (џослом), радиши, забављаши се, зайеши, мучиши се, њеши, џомагаши, џрудииши се, умеши*:

За ту ноћ нису му дали да послужије ни да ради око кафе или јела (Андрић 1978: 205); Који су имали да се баве око смрти војводе Милана Обреновића (Велмар-Јанковић 73); Ама не зна Швабо да је жив док не куцка и не чепрка око нечеџ (Андрић 1978: 223); Заузет послом око извршења џресуде, није могао да мисли (Андрић 1978: 44); Па док се домаћица забавља око оне шћио цврчи у великој џвозденој шерџењи (Сремац 2009: 5); И док су рођаке још нешто шушкале и опремале око Јуле код кола (Сремац 2009: 207); Петљам ти нешто око кулћуре (Капор 2011: 78); Помагала јој свесрдно око сџреме дарова и свеџа (Сремац 2009: 204); Док се они тако петљају око навијања и казаљки (Ћопић 2010: 124); После сам се, као, нешто зезала с неким момком који је глуварио око филма (Капор 2011: 54); Много се око мене трудио (Десница 2010: 90); Има смисла мучити се око овоџа (Политика 19.04 2016); Али касније се испоставило да он умије само понешто око мале казаљке (Ћопић 2010: 10); Отишао да се нађе око бербе кукуруза (Ћопић 2010: 48); А око чеџа је запело, бако (Ћопић 2010: 147).

Облици који би се евентуално могли сматрати еквивалентима овом генитиву нису јединствени, што показују и наши примери у којима је могућа реализација беспредлошког и предлошког акузатива (не куцка и не чепрка *нешћио*; има смисла *мучити се за ово*), инструментала с предлогом и без предлога (домаћица се забавља *с оном шћио цврчи*; имали су да се баве *смрћу војводе Милана Обреновића*), као и локатива (*петљам ту нешто у кулћури*; *заузет послом на извршењу џресуде*). Међутим, наведени коресподенти имају донекле другачију семантику у односу на употребљену генитивну конструкцију. Спецификација синтагме чији је конституент овај генитив заснована је на обухватању више различитих појединачних активности обједињених заједничким објектом. Такво значење је засновано на семантичкој компоненти циркулативности, која је и посебно истакнута предлогом *ОКО*, док наведени еквиваленти немају могућност преношења информације о плурализацији радње без именованја сваке појединачне активности коју предузима субјекат у вези са објектом (Антонић 2008: 164). Према томе, поред парцијалне обухватности која је карактеристична и за неправу објекат у локативу, генитив с

предлогом *ОКО* има још и додатну семантичку компоненту – упућује на уланчавање акција којима су обухваћени различити сегменти објекта.

5.1. Осим већ наведених глагола који се допуњују овим предлошким генитивом, у корпусу се појављују и глаголи којима се обележавају различити процеси: говорног, когнитивног и емоционалног значења, као и глаголи са значењем размимоилажења двеју страна у вези са датим објектом, али и они у којима учествују истомисленици: *сјоријити се, оћимайити се, дохвайити се, поћућити се, сложити се*:

Најживље и најгласније *шале плету се око једног ониског и снажног младог човека чудног изгледа* (Андрић 1978: 95); Сјећаш ли се *галаме која је подигнута око њемрејшићања учитеља Змајчића* (Десница 2010: 205); *Приче се око њих плету* (Ђопић 2010: 23); *Разговор је текао споро и опрезно и кретао се стално око њићања дочека команданиа* (Андрић 1978: 132);

Он и дјед просто *се помамише око слијейог коња* (Ђопић 2010: 71); *Знала је око Пере* тако вешто и умиљато *да се понаша* (Сремац 2009: 72); *Остала је у нашој крви да се брине око мене* (Десница 2010: 34);

Процесу у коме су *се* двије жене огорчено *отимале око човека* који је изгубио најприје памћење, па затим сама себе (Десница 2010: 20); *А око џајди му се* сад деца *отимају* (Сремац 2009: 209); Често би *се око њога дохватио* с дједом (Ђопић 2010: 9); У свему нераздвојни, *почеше се*, заједнички, *навијати и око исше дјевојке* (Ђопић 2010: 61); Та нисмо *се потукли око њечених кромџира* (Ђопић 2010: 140); Ујутру се кева и матори *поцевељали* без разлога *око њога* који ће ко део новина добити (Капор 2011: 10); Срби нису могли да *се сложе око њога* кога ће од турских глаvara изабрати (Велмар-Јанковић 2009: 35).

6. И за објекат заступљен конструкцијом *ПРОТИВ* + генитив није карактеристично ни једно од обележја контактнoг значења, већ се својом семантиком придружује предлошком акузативу као индиректном објекту чији је директни коресподент датив обележен *ујрављеношћу*.

Посматрана генитивна конструкција у највећем броју случајева допуњује глаголе са значењем супротстављања, противљења, па се и у граматичкој литератури назива *ојозијивним генијивом* (Антонић 2005: 175). Међу глаголима чија је допуна управо генитив с предлогом *ПРОТИВ* највише је оних са значењем *пројесити* (КОВАЧЕВИЋ 1987: 190) као што су: *(ио)бунити се, пројеситивовати, нећодовати, заверити се, исћуйити*, и декомпоновани облици: *уложити приговор, уложити жалбу, дићи глас*, али и глаголи и конструкције којима се обележава сукобљавање жеља и интереса, и борбе: *борити се, раћивовати, дејствивовати, усћити, кренути у (предузети) акцију, водити борбу, водити рај, организивовати/јружити ојиор, предузети појребне мере, покренути посћуйак, подићи ојиужницу*, а неке од њих илустрјују следећи примери:

Деведесет одсто жена *буну се пројив изјаве љубави* само зато што је то ред (Нушић 2009: 110); Онда млади људи *протестују пројив ње гљуваве срећености*, белих кафа, белих кошуља, компјутера, благостања и свачега (Капор 2011: 61); Са истом оном оштрином и упорношћу са којом је некад *иступао пројив безизгледног ојиора* (Андрић 1978: 221); Опозиција је *уложила приговор пројив власити* (24 сата 14.04. 2013); *Борио се пројив умјешности* у себи исто онако, и исто онако безуспјешно, као што се његов отац Сергије *борио пројив чулности* (Десница 2010: 174); НАТО ћу променити, а Саудијци нек *ратују*

йроийив ИД ако мисле да им купујем нафту (Курир 28.03. 2016); Мрзео је овога хоџу колико и Швабу *йроийив коџа је устао* (Андрић 1978: 119); Чим се ријешу питање хљеба, требат ће већ једном нешто учинити, *подузети* једну голему, колективну, свеопћу *акцију йроийив смрџи* (Десница 2010: 60); Он је изјавио да ће *предузети потребне мере йроийив несавесних йрџоваца* (Капор 2011: 71); Али са великом решеношћу да *организује* у Босни *отпор йроийив Аусџријанаца* (Андрић 1978: 114); Међународни тужилац Еулекса данас је у Основном суду у Митровици *подигао оптужницу йроийив 15 бивших йријадника ОВК* (Блиц 8.11. 2013).

6.1. Поред наведених примера у којима се не прецизира врста предузете активности, осим што се зна да представља одређени вид противљења или супротстваљања неке или нечему, забележени су и случајеви где посматрани предлошки генитив допуњује различите глаголе којима се открива вербална, когнитивна или каква физичка радња предузета у циљу онемогућавања или спречавања појма заступљеног генитивом, нпр.:

Почеше да *говоре йроийив айџомске бомбе* (Капор 2011: 61); Одмах *започињу причу йроийив Швеђана* (Капор 2011: 107); То је, објашњавао је згранутом народу који је *гунђао йроийив Кнеза* (Велмар-Јанковић 2009: 11); Како је *писала* писмо председнику владе *йроийив неке џосџође Ангелине* (Капор 2011: 21); Покушао сам да продрем у ту тајну, да видим: не *интригира* ли ко *йроийив моџ живоиџа* (Нушић 2009: 145); Чучи непомичан Алихоџа ... *смишљајући* и у том положају нове доказе *йроийив Караманлије* (Андрић 1978: 123); Српкиње на Европском првенству *играју йроийив Шведске, Словеније и Шпаније* (Информер 10.06. 2016); Писао сам министрима да *гласају йроийив уласка Косова у Унеско* (Блиц 23.10.2015).

У свим наведеним примерима генитив с предлогом *ПРОТИВ* представља не само другу већ пре сега индиректну допуну, тј. допуну имплицитне субординиране радње, што се може уочити у трансформима неких од примера: Онда млади људи протестују *йроийив џе џлујаве сређеносџи* [← Онда млади људи протестују *да би спречили џу џлујаву сређеносџи*]; Организује у Босни отпор *йроийив Аусџријанаца* [← Организује у Босни отпор с циљем *да спречи йродор Аусџријанаца*]; Писао сам министрима да *гласају йроийив уласка Косова у Унеско* [← Писао сам министрима да *гласају тако да спрече улазак Косова у Унеско*].

Понекад је овај генитив део субординираног сложеног предиката *биџи йроийив+некоџа/нечеџа*: Ако остане уз Милоша, значило би да је *йроийив своје деце* (Велмар-Јанковић 2009: 65), уз могућност импликације копулативног глагола: Упркос свим пресудама, она не допушта да се дружим с дететом него га наговара *йроийив мене* (Вечерње новости 19.05. 2015). Међутим, у таквим примерима копулативни глагол има провербалну улогу заступајући ангажовање на спречавању онога што заступа генитив: Упркос свим пресудама, она не допушта да се дружим с дететом него га наговара (*да буде*) *йроийив мене/...* него га наговара *да ради/прича йроийив мене*.

Од морфолошки различитих облика који се у литератури (КОВАЏЕВИЏ 1992) помињу као могуће допуне у синтагмама опозитног карактера,¹³ у илу-

¹³ Ковачевић (КОВАЏЕВИЏ 1992: 110) наводи примере у којима се реализују допуне у беспредлошком инструменталу (појава незадовољства *аџрарним односима*), беспредлошки датив (припрема отпор *увођењу Ландвера*) и предлошки акузатив (тужбе *на њу би се повукле; за ово решење* постоји приговор).

строваним примерима једини супституент је генитивна конструкција с предлогом *ЗБОГ*. Међутим, секундарно узрочно значење, условљено семантиком синтагматских конституената (КОВАЧЕВИЋ 1987), није увек присутно (Српкиње на Европском првенству *играју њројив/*због Шведске*). С друге стране, могућност супституције не потврђује њихову потпуну синонимију (Писао сам министрима да *гласају њројив уласка Косова у Унеско*/Писао сам министрима да *гласају због уласка Косова у Унеско*). Појам у генитиву с предлогом *ПРОТИВ*, за разлику од оног с предлогом *ЗБОГ*, није просто само узрок покретања одговарајуће активности, већ и централна тачка, незадовољство које се датом акцијом настоји сузбити, што поред Стевановића (1979: 351), који констатује да се конструкцијом *ПРОТИВ* + генитив упућује на изванредан правац, тј. „на управљеност насупрот некоме или нечему”, потврђује и Белицова (BELIČOVÁ 1984–1985: 71) укључујући овај облик у финалне конструкције.

7. Детаљна анализа свих објекатских конституената заступљених генитивом указала је на неопходност ревидирања неких досадашњих опсервација на које смо наилазили у лингвистичкој литератури, а такође пружила и довољно чињеница за реинтерпретацију односа у систему објекатских падежа који је установљен у претходном властитом истраживачком периоду. У том новом, знатно разрађенијем систему напоредо са обележјем *ујрављености* установљено је и обележје *конттактности* карактеристично искључиво за неправи објекат у генитиву при чему су бинарни парови, беспредлошког генитива у функцији директног, и предлошког у функцији индиректног објекта, повезани *аблативним, дистантивним и адлативним* субобележјем.

Један од нових детаља тиче се придруживања генитивне конструкције с предлогом *ОКО* објекатском локативу, као индиректном опоненту правог објекта у генитиву за који је карактеристично обележје парцијалне обухватности. Такође, новину представља укључивање генитивног објекта с предлогом *ПРОТИВ*, као трећег члана обележеног управљеношћу и коресподента предлошком акузативу, а опонента објекатском дативу из редова директно ангажованих објеката.

Ради боље прегледности и јаснијег увида у функционисање објекатских падежа, нови, реинтерпретирани и допуњени систем представљен је у следећој табели:

директни објекат	ПРАВИ ОБЈЕКАТ		НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ			
	обухватност		конттактност			управљеност
	комплетна	парцијална	аблативност	дистантност	адлативност	
	акузатив	генитив	генитив			датив
индиректни објекат	инструментал	локатив предл. генитив	предл. генитив			предл. акузатив предл. генитив

7.1. На основу свега што је досад наведено можемо закључити да у систему објекатских падежа генитив има тенденцију ширења, могуће и потиштивања неких других облика, што се јасно уочава и у прегледу ове табеле. То је можда најочигледније у случају генитивних конструкција с предлозима *ПРОТИВ* и *ОКО* које заједно са неким другим предлошкопадежним обликом опонирају члану из редова директних објеката, што је изузетак у систему који је заснован на опозицији бинарних односа, при чему се треба присетити да друга наведена конструкција опстаје и поред тога што је на граници стандарда.

ИЗВОРИ

- Андрић, Иво. *Панорама*. Београд, 1964.
- Андрић, Иво. *На Дрини ћурџија*. Београд: Слово љубве, 1978.
- Андрић, Иво. *Госпођица*. Београд: Просвета, 1981а.
- Андрић, Иво. *Јелена, жена које нема*. Београд: Просвета, 1981.
- Велмар-Јанковић. *Дорћол*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
- Веселиновић, Андрија. *Држава српских десјоша*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Глишића Милован. *Глава шећера*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
- Десница, Владан. *Прољећа Ивана Галеба*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
- Деретић, Јован. *Историја књижевности (за друџи разред средње школе)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Домановић, Радоје. *Сѣрадија*. Београд: Рад, 1986.
- Домановић, Радоје. *Мртво море*. Београд: Рад, 1986а.
- Домановић, Радоје. *Изабрана дела*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2001.
- Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. Антологија српске књижевности, 2011. <www.ask.rs.>
- Ковачевић, Душан. *Професионалац*. Београд: Рад, 2009.
- Нушић, Бранислав. *Аутиобиографија*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
- Марковић, Драгица. Лингвистичка анализа кованица Лазе Костића. *Прилози истраживању језика* 22 (1986): 145–161.
- Михајловић, Богомир. *Аматерски воћњаци*. Београд: Дип Нолит, 1999.
- Петровић, Драгутин, Предраг Манојловић. *Геоморфологија*. Београд: Географски факултет, 2003.
- Селенић, Слободан. *Пријатељи*. Београд: Просвета, 2000.
- Секулић, Исидора. *Писма из Норвешке*. Београд: Издавачко предузеће Рад, 1964.
- Сремац, Стеван. *Пој Ђира и ѿј Сѣира*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
- Станојевић, Обрад. *Римско љраво*. Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СФРЈ, 1987.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.
- Црњански, Милош. *Сеобе*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
- Ћопић, Бранко. *Бајциа сљезове боје*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
- Ћосић, Добрица. *Корени*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
- Ћоровић, Владимир. *Историја српског народа*. Бања Лука: Глас српски; Београд: Арс Либри, 1997.
- Шипка, Милан. *Приче о речима*. Нови Сад: Прометеј, 2007.

*

- Bugarski, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1995.
- Čopić, Branko. *Ljubav i smrt*. Beograd: Prosveta, 1966.
- Jovanović, Nebojša. *Sposobnost za ljubav i rad*. Beograd: Beoknjiga, 2013.

Новине:

Ало 04. 02. 2015; 08. 07. 2014.

Вести РС, 14. 12. 2011; 14. 08. 2013; 08. 09. 2013.

Вива 01.12. 2010.

Блиц 02. 03. 2013; 21. 08. 2013; 08.11. 2013; 03.12. 2014; 30. 04. 2015; 23.10. 2015; 06.06. 2016.

Б92 16. 09. 2011; 03. 03. 2015.

Данас 21. 01. 2010.

Дневне РС 01. 02. 2015.

Информер 10. 06. 2016.

Курир 20.03. 2016.

Нин 11. 12. 2014.

Политика 19. 04. 2016.

РТВ.РС 02. 02. 2015

Свет 04.10.2014

Телеграф, 15. 02. 2015; 26. 02. 2015

24 сата 14.04. 2013.

www.sportal.rs 07. 06. 2014

demo.paragraf.rs 17. 03. 2015

www.bio-dizel.rs

www.recepti.com

www.petplus.rs

https://sr.wikipedia.org/sr/Теодосија_Цариградска

www.izreke-citati.com/mikelandelov-kip/

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алановић, Миљивој. Објекат – формалносинтаксички обрасци идентификације и семантичка диференцијација. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 37/1* (2008): 137–151.

Алановић, Миљивој. *Каузативносџ – манијулаџивносџ: од концепџиџа ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

Алановић, Миљивој. О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице. *Зборник Маџиџце срџске за филолоџију и линџвистиџику LV/1* (2012): 149–177.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ LX* (2004): 67–97.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Милка Ивић (ур.). *Синџтакса савременоџ срџскоџ језика. Просџћа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–344.

Антонић, Ивана. Предлог ОД у стандардном српском језику. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 35/1* (2006): 132–144.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога око. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичџка џроучавања срџскоџ језика*. Београд: САНУ, 2008, 161–181.

Антонић, Ивана. Један реченични модел с предлошким акузативом као пролептичким субјектом. *Јужнословенски филолоџ LXVI* (2010): 109–121.

Арсенијевић, Нада. О глаголима *волеџи* и *заљубиџи се*. Предраг Пипер (ур.). *Коџнџиџивнолинџвистиџка џроучавања срџскоџ језика*. Београд: САНУ, 2006, 71–85.

Арсенијевић, Нада. Један тип реификације у српском језику. *Зборник Маџиџце срџске за филолоџију и линџвистиџику LI/1* (2008): 67–74.

Арсенијевић, Нада. Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта у српском језику. *Зборник Маџиџце срџске за филолоџију и линџвистиџику LI/1* (2009): 179–191.

Арсенијевић, Нада. Језик Меше Селимовића: објекат као лексичко-семантички и синтаксички феномен. Ранко Поповић (ур.). *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у срџском језику и књижевносџи*. Бања Лука – Источно Сарајево: АНУРС, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Универзитет у Источно Сарајево, Филозофски факултет Пале, 2011, 97–106.

Арсенијевић, Нада. Прилог класификацији објекатских синтагми у језику Андрићевих приповедака. Branko Тошковић (ur.). *Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova*

- (1925 – 1941). Andrić-Initiative 5. Graz – Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012, 449–461.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи њравоѡ објекта у стандардном српском језику*. Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 2012а.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Танзитивно – интранзитивна концепција неких глагола у српском језику. Владислава Ружић, Миливој Алановић, Гордана Штасни (ур.). *Валентноси речи и израза: синтаксички, семантички и њраѡмајички аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 163–176.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Глаголи страховања и њихове допуне. Јасмина Грковић-Мејѡор, Владислава Ружић (ур.). Српски језик и његове нормe (дијахроно-синхрони аспекти). *Лингвистичке свеске* 10. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015, 176–192.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Прилог тумачењу беспредлошког генитива у систему објекатских падежа. Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.). *Језик, књижевност, значења*. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2016, 317–333.
- БЕЛИЋ, Александар. *Ојѡића лингвистика*. О језичкој природи и језичком рзвитку. Књига I и II. Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства; Нови Сад: Будућност, 1998.
- ВЕЧЕРКА, Радослав. Синтаксис беспредложног родитељног падежа в старославјанском језику. Иосиф Курц (ур.). *Исследования ѡ синтаксису старославјанскоѡ языка*. Зборник статей, Прага, 1963, 183–223.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. Падежне и предлошкопадежне узрочне конструкције код Вука. *Јужно-словенски филолоѡ XXVI/2* (1963–64): 437–458.
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. *Језик „Псалтира” из ѡтамњарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. Прасловенски глаголи стања на индоевропском плану. *Зборник Мајице српске за класичне ѡудије* 4 – 5 (2002–2003): 87–94.
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. Увод у историјску синтаксу. Вера Васић (ур.). Предавања из историје језика. *Лингвистичке свеске* 4. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 101–144.
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајице српске за сла-вистичку* 71–72 (2007): 417–435
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејѡор (ур.). *Теорија дијахроничке лингвистичке ѡучавања словенских језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. Књига 4. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2010, 43–62.
- ГРКОВИЋ-МЕСОР, Јасмина. *Историјска лингвистика*. Когнитивно-типолошке студије. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиѡарница Зорана Стојановића, 2013.
- ГРУБОР, Ђуро. *Аспекти значења*. Загреб: ЈАЗУ, 1953.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Србска синтакса*. Део први. Београд, 1858.
- ЗОЛотова, Галина Александровна. *Синтаксический словарь: Рейтерѡар элементарных единиц русскоѡ синтаксиса*. Москва: Наука, 1988.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Узрочно значење синтагме с приједлогом „против”. *Књижевни језик* 16/3–4 (1987): 189–195.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Ситуациони типови глагола *видети* и *ледајти*. *Зборник Мајице српске за филолоѡију и лингвистичку* L (2007): 481–488.
- МАРКОВИЋ, Жељко, Маја Ђукановић. Транзитивна и интранзитивна концепција српског и словеначког глагола *гледајти*. Владислава Ружић, Миливој Алановић, Гордана Штасни (ур.). *Валентноси речи и израза: синтаксички, семантички и ѡраѡмајички аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012, 121–133.
- МИЛИНКОВИЋ, Љубо. *Датив у савременом руском и српскохрватском језику* (конфронтативна анализа). Београд: Научна књига, 1988.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дейтерминативни ѡдежи у старосрпској ѡсловнојравној ѡисменосији*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику. *Зборник Мајице српске за филолоѡију и лингвистичку* XXXV/2 (1992): 115–133.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О предлошком објекту у српском језику. *Зборник Мајице српске за филолоѡију и лингвистичку* XLIII (2000): 437–445.
- ПИПЕР, Предраг. Категоријални комплекс каузативности. Милка Ивић (ур.). *Синтакса савременоѡ српскоѡ језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска, 2005, 786–800.

- РУЖИЋ, Владислава. Исказивање типичног објекта номиналном допуном у српском језику. Предраг Пипер (ур.). *Коғнићивнолинћвиситћчка ћроучавања срћскоћ језика*. Београд: САНУ, 2006, 283–301.
- РУЖИЋ, Владислава. Глагол типа *чекаћи* као управни предикат. *Зборник Маћице срћске за филолоћију и линћвиситћку* ЛП/1 (2009): 191–203.
- СЕМЕРЕНЊИ, Освалд. *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: Прогрес, 1980.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срћскохрватски језик II (Грамаћићки системи и књижевно-језићка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Глаголски род и питања у вези с њим. Бранислав Остојић (ур.). *Сћудије и расћраве о језику*. Никшић: НИО Универзитетска ријеч, 1988, 13–28.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синћакса срћскохрватскоћ ћенићива*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Орфелин – Вукова задужбина, 1995.
- ШТРБАЦ, Гордана. О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Маћице срћске за филолоћију и линћвиситћку* XLIX/2 (2006): 73–102.
- ШТРБАЦ, Гордана. *Доћуне комуникаћивних ћлаћола* (синтаксичко-семантићки и лексикографски опис). Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

*

- ARSENJEVIĆ, Nada. Transitivnost i padeži objekta u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 71–72 (2007): 377–389.
- BĚLIČOVÁ, Helena. K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII XXVIII (1984–1985): 69–75.
- GALLIS, Arne. Da li je srpskohrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) – balkanizam? *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XVI/1 (1974): 51–61.
- IVIĆ, Milka. O rečenicama tipa *Otišla je kod majke / Otišla je do majke*. Ivan Čolović (ur.). *Lingvistički ogledi, tri*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 2000, 79–87.
- IVIĆ, Milka. Povodom makedonskih konstrukcija tipa *Kola na brata mi / Kola od brata mi*. Ivan Čolović (ur.). *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 2002, 75–80.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Svjetlost, 1992.
- KRIVOKAPIĆ, Gudrun. Posesivni dativ u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku. *Gramatička teorija kontrastivne studije i nastava stranih jezika*. Sveska 1. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1979, 138–149.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- ŠARIĆ, Ljiljana. *Od-genitivi: kognitivnosemantička analiza. Riječ* N.s. 7 (2012): 7–35.

Nada Arsenijević

REINTERPRETATION OF THE SYSTEM OF OBJECT CASES: ON PREPOSITIONAL GENITIVE

S u m m a r y

The necessity to re-examine the previously established system of object cases as a whole is based on the fact that at the very beginning of the analysis of the phenomenon of transitivity and object complement the focus of the attention was primarily the direct object. At that moment the status of the indirect object was determined according to its main features without taking into consideration their mutual specificities. For that reason the reinterpretation of the system started with a detailed analysis of the genitive object which was defined since the beginning as one of the problematic issues because it simultaneously represents both types of object complements, while in the role of the indirect object it is not realized exclusively as a prepositional structure, but also as a simple form. The analysis has established that according to the iconic principle the genitive without the preposition behaves as a direct object and the genitive with the preposition behaves as an indirect

object, while their mutual opposition is based on the feature of *contact*, primarily of the *ablative* (*naslušati se priča ~ oprostiti se od druga*) and, to a lesser degree, of *distant* (*kloniti se nevolja ~ zazirati od mašina*) and *adlative types* (*mašiti se štapa ~ prijavio je druga kod učiteljice*). In addition, in this paper the structure with the preposition *oko* (*svadaju se oko imanja*) is located in the system as an opponent to the partially included direct object in the same case and as a parallel with locative as an indirect object, while the structure with the preposition *protiv* (*bune se protiv vlasti*) is marked by control as well as the prepositional accusative which is the indirect opponent to the dative of the direct object.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

Наташа Киш

О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ПРИДЕВА ИЗ УГЛА ФАЗИ ЛИНГВИСТИКЕ*

У овом раду настоји се показати да придеви као врста речи захтевају специфичан, фазилингвистички приступ у анализи на различитим језичким нивоима. На примеру рекције придева као врсте зависног синтаксичко-семантичког односа унутар синтагме, покушали смо показати да полазећи од морфолошког нивоа и деривационих особености придева, преко лексичког па све до синтаксичког и семантичког нивоа, придеви показују да су границе између њих, с једне стране, и глагола, именица и прилога, с друге стране, релативне и нејасно одређене.

Кључне речи: фази лингвистика, градуелност, придеви, рекција, семантика.

This paper tries to show that adjectives, as parts of speech, need to be treated in a specific, fuzzy-linguistic manner when analyzed at different linguistic levels. Taking the example of the grammatical collocation potential of adjectives as types of dependent syntactic and semantic relations within the phrase, we tried to show that both at the morphological level including derivational characteristics of adjectives, at the lexical level and at the syntactic and semantic levels of analysis, boundaries between adjectives on the one hand and verbs, nouns and adverbs on the other are relative and fuzzy.

Key words: fuzzy linguistics, gradedness, adjectives, grammatical collocation, semantics.

1. Фази лингвистика односно лингвистика из угла фази логике (Радовановић 2015: 11) једна је од парадигми у тумачењу појава у језику, али и шире гледано, у човековом тумачењу стварности која га окружује. У својој последњој књизи *Фази лингвистика* Милорад Радовановић (Радовановић 2015) представио је изворишта и генезу ове парадигме, указао на смернице њеног будућег развоја, извршио је систематизацију и утврдио појмовник, показујући, при том, различите појаве у језику као и тумачења тих појава које се могу посматрати у кључу „фазичности” и „нејасности”, „неодређености”, „непрецизности”, „прелазности”, „граничности”, „мешаности”. Милорад Радовановић указује на то да је у сегментизацији стварности човек вековима био склон „тврдој” аристотеловској логици односно логици пресуђивања и одлучивања, чији су резултати јасно разграничене вредности, појмови и категорије (Радовановић 2015: 13). Међутим, двадесети век доноси ново гледање на ствари као и нове алате *фази*, „*меке*” *логике*, која је по својој природи „расплинута”, „лабава”, „склиска”, „разливена”, „савитљива”, „гипка”, „сива”. Аутор је издвојио бројне примере из српског језика који показују колико су заправо подложни испитивањима са становишта фази логике. Уочава Радовановић да придевима, као арбитарно дефинисаној класи речи, вероватно највише погодује управо фазилингвистички приступ. На то нас упућује чињеница да се придевима неретко на прилошки начин детерминише глаголска радња као у

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка исстраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

примеру: *Уређај на коме је био радио био је ирилично неубодан за руковање (неубодно је руковаићи уређајем)*, или се њима означава стање, расположење које се преноси на неки објекат (*На њега сам, иричали ми сџари, задржижен за сџорџ*) (Радовановић 2015: 74). Семантичка категоризација придева још је подложнија примени фазилингвистичких алата будући да је често условљена контекстом. Тако се придев *злoбан* може одредити као придев „са значењем особине” или пак „са значењем осећања”: *Пазиие, ја нисам неки злoбан човек / Ииак се иишиам заишио ми био раде, заишио су људи злoбни ирема мени* (Радовановић 2015: 79).

1.1. Овом приликом покушаћемо да из различитих аспеката, крећући се кроз више језичких нивоа, покажемо фазичност односа међу различитим врстама речи, првенствено између глагола, прилога, придева и именица, на шта упућује и сам Радовановић (Радовановић 2015: 67). Анализа која следи треба да укаже на нејасност граница међу њима, континуалност која међу њима постоји, као и градуелност присуства односно одсуства одређених граматичких и семантичких карактеристика. Да бисмо то показали, у анализи која следи поћи ћемо од једног, у „аристотеловском” смислу јасно издиференцираног граматикализованог типа односа – од рекцијске способности придева.¹

Рекција² именица и придева сматра се изведеном у односу на примарну глаголску (В. Ружић у: Пипер et al. 2005: 547), те је отуда очекивано да се ова синтаксичко-семантичка категорија везује пре свега за девербативне придеве, односно, за придеве који стоје у деривационој вези са глаголима. И будући да се рекцијска својства придева испољавају само када је придев у позицији предиката,³ питање које се намеће јесте да ли то онда значи да се сви придеви који везују уз себе допуну могу довести у директну или индиректну везу са одговарајућим глаголским предикатом. Циљ овог рада јесте да се укаже на то у којој мери везе између придева који добијају допуне и глагола почивају на творбеној односно на семантичкој вези. Важно је уз то утврдити да ли се и придеви изведени од именичке, придевске или прилошке основе, реализовани са својом допуном, доводе у семантичку везу са имплицираном глаголском предикацијом.

Анализа спроведена у овом раду ослања се на резултате истраживања и корпус студије посвећене, између осталог, синтаксичкој и семантичкој анализи 383 придева који у савременом српском језику добијају допуне. Та

¹ О фазичној природи придева на лексичком нивоу, односно, на примеру антонимијских односа писала је Гордана Штасни у раду *Номинација фази вредности између антионимских њолова* (2009).

² Под појмом рекције подразумеваћемо „посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (ауто-семантичне) речи. Једна граматички доминантна реч – глагол, именица, придев – без обзира на то у ком је облику употребљена, управља датом везом, а друга је регирана” (В. Ружић у: Пипер et al. 2005: 537). „У рекцијској вези којом управљају одређени глаголи, затим именице изведене од њих или придева, као и неке семантичке групе придева, именском речју у одговарајућем падежном облику денотира се предметни или непредметни садржај који је тако укључен у семантички потенцијал управне, граматички доминантне речи да га спецификује и проширује” (В. Ружић у: Пипер et al. 2005: 538).

³ Стога су из анализе искључени придеви у атрибутској функцији.

студија представља докторску дисертацију ауторке под насловом *Дојуне њридева и деајективних именица* одбраћену на Филозофском факултету у Новом Саду 2013. године.

2. Полазећи од морфолошког нивоа, најпре су издвојени творбени обрасци, модели по којима су деривирани придеви који у српском језику захтевају допуну. Ваља нагласити да ћемо овом приликом дати само опште напомене у вези са самом творбом, будући да би свака детаљнија анализа тог проблема излазила из оквира овог рада.

2.1. Посматране су творбене основе⁴ и суфикси као творбене морфеме, у чему су нам као теоријска основа послужила три релевантна извора: *Творба речи у савременом српском језику* Ивана Клајна (Клајн 2003), и поглавља посвећена творби речи у граматикама Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик. Грамаиички сисџеми и књижевнојезичка норма* (Стевановић 1989) и у књизи *Савремени српскохрватски језик и кулџура изражавања* (Станолчић 1989). Творба придева префиксацијом овога пута није узимана у разматрање, пошто се префиксима првенствено уноси податак о одсуству неке особине или стања (*обавещиен – необавещиен, искрен – неискрен, комџаиџибилан – инкомџаиџибилан*), о антонимској вези између придева, која имплицира супротност значења основног и од њега изведеног придева (*оџасан – безоџасан, релеванџан – ирелеванџан*),⁵ као и о степену заступљености неке особине (*засићен – џрезасићен*).⁶ Ови семантички подаци, које у значење придева уносе префикси, није релевантно за утврђивање творбене и семантичке везе придева и мотивационе речи.⁷

2.2. Анализа показује да је један део придева са допунама, око 11%, припада простим, неизведеним или, како Иван Клајн каже, немотивисаним придевима (*боџаиџ, брз, вешџиџ, имун, оран, џун, слаб*, итд.). Приближно 15% анализираних придева пореклом су трпни глаголски придеви, а уочен је и један радни глаголски придев (*(не)дорасџао*). Трпни глаголски придеви имају различит статус у *Речнику српскохрватскоџа књижевноџ језика* Матице српске (у даљем тексту РМС), што је условљено различитим синтаксичким, семантичким и лексичким параметрима.⁸

2.2.1. Уколико је дошло до супстантивизације или попридевљавања, трпни придев се у РМС наводи као посебна одредница, без упућивања на

⁴ Творбена основа јесте заједнички, општи део речи од које настаје нова реч (Станолчић 1989: 121).

⁵ О исказивању негације код придева видети у: Бошков 1981; Киш 2007.

⁶ Творба речи помоћу префикса једна је врста процеса *слаџања* или *комџозиције* (Станолчић 1989: 123), овим се творбеним процесом нисмо бавили у овом раду.

⁷ Термин *моџивациона реч* користимо у значењу: реч чији се део налази у творбеној основи нове речи (Станолчић 1989: 121).

⁸ Радови Ксеније Милошевић (Милошевић 1972; 1973), Срете Танасића (Танасић 1982) и Егона Фекета (Фекете 2007) настоје утврдити на основу којих граматичких и лексичких параметара можемо разликовати партиципску и адјективну употребу трпног глаголског придева, односно када је овај облик у служби грађења партиципског пасива, а када чини лексичко језгро копулативно-именског предиката.

творбено порекло⁹ (нпр. *дорасѣао, за̀грижен, знан, изнурен, надарен*, итд.). Ипак се за највећи број оваквих придева као прво значење наводи да је у питању облик трпног придева, па се тек након тога дају и придевска значења која су се накнадно развила (нпр. *крѣаѣ, одан, одѣојен, ѣредан, ѣознаѣ, расѣлоложен, чувен*, итд.).¹⁰ У трећем случају придеви обухваћени нашом анализом уопште се не наводе у РМС, што може значити или да су се њихова придевска значења касније развила, па речник није стигао да их забележи, или пак њихова употреба као адјектива није узимана у обзир. То су придеви попут: *зайањен, заручен, засињен, изједначен, измучен, одушевљен, оѣворен*.

2.2.2. Свакако највећи број придева са допунама деривиран је помоћу 21 суфикса од глаголских, именичких и придевских основа. Ради боље прегледности, инвентар тих суфикса, врсту основе и примере придева помоћу њих изведених приказаћемо у виду табеле.¹¹

СУФИКС	ВРСТА ТВОРБЕНЕ ОСНОВЕ	ПРИДЕВИ
-чив	девербативна именица у основи	<i>ѣријемчив</i>
-ћив	глаголска основа	<i>болећив</i>
-ежљив	глаголска основа	<i>дарежљив</i>
-ант(а)н – С ¹²	глаголска основа	<i>инѣолеранѣан</i>
-овет(а)н	придевска основа	<i>исѣовеѣан</i>
-ив(а)н	глаголска основа	<i>адаѣѣиван</i>
-ав(а)н	глаголска основа	<i>неувиђаван</i>
-ионал(а)н	именичка основа	<i>ѣройорѣионалан</i>
-ов(а)н -ев(а)н	именичка основа	<i>ѣаленѣован</i>
-иоза(а)н ¹³ – С	редукована именичка основа	<i>амбиѣиозан</i>
-ент(а)н	придевска основа	<i>(не)комѣеѣенѣан</i>
-ар(а)н	именичка основа	<i>комѣлеменѣаран, фамилијаран</i>
-ич(а)н – С	именичка основа	<i>енерѣичан, скеѣѣичан</i>
-ал(а)н	именичка основа	<i>хоризонѣалан, верѣшкалан</i>
-овит	именичка основа придевска основа	<i>даровѣѣ исѣовѣѣ</i>
-ар(а)н	именичка основа	<i>комѣлеменѣаран, фамилијаран</i>

⁹ Мисли се на то да ли је пореклом трпни или радни глаголски придев.

¹⁰ Михал Тир сматра да је у описним и преводним речницима значајно наводити придеве настале адјективизацијом трпних глаголских придева (Тир 1997: 430).

¹¹ Суфикси су у табели наведени према броју уочених придева изведених датим суфиксом.

¹² Ознака С уз суфикс указује на његово страно порекло.

¹³ Иван Клајн наводи да се овај суфикс описног значења појављује код придева *каѣриѣиозан*, те да се додаје на редуковане основе именица на -ѣја: *релиѣиозан, амбиѣиозан, ѣенденѣиозан, мисѣѣериозан*, и сл. (Клајн 2003: 318)

-атив(а)н – С	глаголска основа	<i>алтернативан, асимилаиван, сџимулаиван</i>
-ит	глаголска основа именичка основа	<i>изричит, оделив различит</i>
-ен	именичка основа глаголска основа	<i>(не)својствен, (не)умерен, њимерен шакмен</i>
-аз(а)н	глаголска основа	<i>(не)љубазан, њрељубазан, њријазан</i>
-ак	у основи је број у основи је прилог	<i>(не)једнак, њодједнак близак</i>

Два најфреквентнија суфикса су *-(а)н/-ни* (228 придева, што је око 55%) и *-ив/-љив* (54 придева, што је око 13%).¹⁴

Суфиксом *-(а)н/-ни* изводе се придеви од глаголске, именичке и придевске основе (ради се о придевима страног порекла) у готово подједнаким процентима. Ово је најфреквентнији придевски суфикс коме Иван Клајн посвећује и највише пажње, пратећи његов дијахронијски развој и употребу у савременом српском језику (Клајн 2003: 257– 266). Упућујући на најрецентније ауторе у тој области језичких истраживања, Клајн закључује да се ради о семантички празном суфиксу који, према Стјепану Бабићу, служи за извођење придева различитих значења која произилазе из значења основе (Бабић 2003: 261).

Суфикс *-ив/-љив* користи се за извођење придева од глаголске основе.¹⁵ Клајн наводи да изведенице од ових основа могу имати два значења. Прво је значење „могућности” као у придеву *разумљив* (= који се може разумети). Друго је значење радње као типичне, „сталне особине”, нпр. *њажљив* (= који пази) (Клајн 2003: 283). Придеви изведени помоћу овог суфикса деле се у две групе, оне са „пасивним” значењем (тада се реализује значење „могућности”) и са „активним” значењем (у том случају придеви имају значење „сталне особине”). Клајн помиње и објашњење Јање Шакић која каже да „активно” значење ових придева, односно значење сталне особине, почива на константности остваривања дате радње (Клајн 2003: 285).

2.3. Ако пођемо од деривационих веза, можемо констатовати да је неоспорна чињеница да сви придеви изведени од глаголске основе могу бити доведени у синтаксичко-семантичку везу са одговарајућим глаголима. У општим настојањима да се у српском језику направе адекватни речници рекције и валенције речи, свакако би убудуће било веома важно испитати корелације између рекције глагола и придева изведених од глаголских основа, будући да придевску рекцију, као што је већ речено, треба сматрати изведеном у односу на примарну глаголску (В. Ружић у: ПИПЕР et al. 2005: 547), што онда условљава и мање или веће разлике у синтаксичким и семантичким особеностима њихових допуна:

¹⁴ Корпус показује да се 11 суфикса употребљава у грађењу по једног придева, а 10 суфикса у деривацији само два или три придева.

¹⁵ Овај суфикс знатно ређе може доћи и на именичку основу (Клајн 2003: 283), али у нашем корпусу нису уочени такви случајеви.

- убеђен + у Лок_(ж-)¹⁶ ← убедити + Ак_(ж+) + у Лок_(ж-)
 толерантан + према Дат_(ж+/-) / + на Ак_(ж-) ← толерисати + Дат_(ж+) + Ак_(ж-)
 трпељив + према Дат_(ж+/-) ← трпети + Ак_(ж+/-) / + Ак_(ж-) + од Ген_(ж+)

2.3.1. Знатно је занимљивије погледати како се у том погледу понашају придеви који су у творбеној вези са именицама или придевима, пре свега придевима страног порекла. Покушаћемо да покажемо да ли се и ови придеви могу довести у семантичку везу са одговарајућим глаголским лексемама, колико су те потенцијалне везе „чврсте” и „јасне”, те да ли семантичке класе којима припадају посматрани придеви утичу на изврстан начин на успостављање таквих релација.

2.3.1.1. Анализа показује да је један део придева у директној творбеној вези са именицама, али са именицама које се доводе у семантичку и творбenu везу са одговарајућим глаголима. У том случају, остварује се индиректна семантичка и творбена веза придева са глаголима.¹⁷

- бесан + на Ак_(ж+/-) ← бес
 ← беснети + на Ак_(ж+/-) / због Ген_(ж+/-)
 веран + Дат_(ж+/-) ← вера
 ← веровати + Дат_(ж+) / у Лок_(ж+/-)
 жељан + Ген_(ж+/-) ← жеља
 ← желети + Ак_(ж+/-) / Дат_(ж+) + Ак_(ж-)
 обзиран + према Дат_(ж+) ← обзир
 ← обазирати се + на Ак_(ж+/-)
 пријемчив + према Дат_(ж-) / на / за Ак_(ж-) ← пријем
 ← примити + Ак_(ж-) / Ак_(ж-) од Ген_(ж+)
 раличит + од Ген_(ж+/-) / у односу на Ак_(ж+/-) ← разлика
 ← разликовати се + од Ген_(ж+/-)

Семантичка веза са примарном глаголском лексемом у неким се случајевима изгубила, али се наместо тог глагола може реконструисати глаголски израз одговарајућег значења:

- даровит + за Ак_(ж-) ← дар
 ← имати дара / *даровати + за Ак_(ж-) / Ген_(ж-)

¹⁶ У овом раду коришћене су следеће скраћенице и симболи: Ном – номинатив, Ген – генитив, Дат – датив, Ак – акузатив, Инстр – инструментал, Лок – локатив, С1 – клауза, / – алтернира, ж+ – живо, ж- – неживо, ← деривирани морфолошки или семантички од, → налази се у семантичкој вези.

¹⁷ Подаци о рекцији глагола наведени су према *Речнику глагола са дојунама* Владиславе Петровић и Косте Дудића (Петровић – Дудић 1989). Уколико неки од посматраних глагола није наведен у овом речнику, његова рекција је наведена према анализи примера наведених у електронском *Корпусу савременог српског језика* (www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php).

2.3.1.2. Издваја се група придева изведених од именица према којима на синхронном плану нема одговарајуће глаголске лексеме (што не искључује њихово постојање на дијахронном плану). Управо овакви примери показују градуелност саме везе која се успоставља првенствено на семантичком плану међу различитим врстама речи. Видимо да семантичка веза придева са глаголима може бити директна, потом индиректна, али да се негде између ова два типа релација налази и једна засебна, слабије издиференцирана релација – веза са одговарајућим глаголским перифрастичним изразима.

отпоран + према Дат_(ж-) / Дат_(ж-) / на Ак_(ж-) ← пружити отпор + Дат_(ж+/-) /
према Дат_(ж-)

свестан + Ген_(ж-) ← имати свест + о Лок_(ж-)

Слично се понашају и неки придеви у чијој се основи налазе именице и придеви страног порекла. У зависности од значења основе, такође је могуће реконструисати одговарајуће аналитичке предикате, односно, глаголске изразе:

скептичан + у погледу Ген_(ж-) / по питању Ген_(ж-) / око Ген_(ж-) / према + Дат_(ж+/-)
← скепса

← бити испуњен скепсом + у вези са Ген_(ж-)

комплементаран + Дат_(ж-) / са Инстр_(ж-)

← комплемент

← допуњавати + Ак_(ж-)

хоризонталан + у односу на Ак_(ж-)

← хоризонтала

← стајати хоризонтално + у односу на Ак_(ж-)

2.3.1.3. Напоследку, могу ли се ове врсте односа уочити и код простих, неизведених придева. Иако се на први поглед намеће једноставан закључак да управо морфолошке карактеристике ових придева онемогућавају успостављање таквих релација, анализа заснована на контекстуалном, реченичном значењу пружа другачији увид у природу посматраних односа.

2.4. Покушаћемо сада да утврдимо да ли семантичке класе и поткласе придева¹⁸ који добијају допуну могу да укажу, па и да утичу на успостављање директне или пак индиректне везе ових придева и одговарајућих глаголских лексема. Будући да нам обим рада не дозвољава преглед свих могућих семантичких поткласа придева, овај проблем пратићемо само у неколико најрепрезентативнијих поткласа.

¹⁸ У докторској дисертацији *Дојуне придева и деадјективних именица* извршена је семантичка класификација придева који уз себе везују допуне на основу лексичког, али примарно текстуалног значења. Издвојене су четири семантичке класе придева у српском језику који добијају допуне: 1) придеви са значењем *особине*, 2) придеви са *релационим* значењем којима се исказује нека врста односа између два или више учесника у релацији, 3) придеви којима се означава *психофизиолошко стање* и 4) придеви са *прилошким* значењем.

2.4.1. Када се придевом исказује особина, по правилу се придев неће доводити у семантичку везу са глаголом.

Тај материјал је *џријаџан* за ношење.

Обично стане код неког камена *зџодноџ* за седење.

Лед је *добар* за чување свежине меса.

Ако се ради о придеву са значењем особине која се испољава само у неким ситуацијама, приликом вршења неке радње, придеви често на прилошки начин детерминишу радњу експлицирану самом допуном.¹⁹

Он је *доследан* у доношењу одлука. → Он *доследно* доноси одлуке.

Он је *лош* у трчању на 100 метара. → Он *лоше* трчи на 100 метара.

Семантичка веза са глаголом не успоставља се ни код придева којима се исказује постојање особина које их чине погодним за остварење неког циља или за вршење неке радње. Видимо да у реконструисаној реченици придев такође може имати улогу прилошког детерминатора глаголске радње.

Он је *џоџодан* за обављање таквих послова. → Он *добро* обавља такве послове.

Тај уређај је *лак* за употребу у домаћинству. → Тај уређај се *лако* употребљава у домаћинству.

С друге стране, уколико се неком појму, особи или особама, приписује карактеристика типа способности и значаја, односно важности, ови придеви, управо због компоненте модалности коју садрже у својој инхерентној лексичкој семантици, имплицирају везу са одговарајућим модалним глаголима.²⁰

Он је *вичан* доношењу таквих одлука.

Он је *недорасџао* за доношење таквих одлука. } → Он *(не)може* да доноси

Он је *меродаван* за доношење таквих одлука. } такве одлуке.

Он је *досџојан* сваке похвале. → Он *џреба* да буде похваљен.

У анализи смо издвојили придеве са значењем особине типа понашања које је усмерено према неком појму. Придеви употребљени у овом значењу имплицирају везу са глаголом *џонаџџаџи се уз* који се мора експлицирати прилошка допуна са значењем начина понашања као и објекат према коме је такво понашање усмерено.

Она је *џруба* према теби. → Она *се понаша џрубо* према теби.

¹⁹ У неким случајевима инхерентна лексичка семантика придева онемогућава успостављање директне прилошке детерминације глаголске радње: Он је *еласџичан* у доношењу одлука. → *Он еластично доноси одлуке. Међутим, синонимни придев у истом контексту показује да се заиста ради о прилошкој детерминацији. Сличних примера има у наставку рада.

²⁰ Примери који следе показују да се знатно прецизнија, семантички издиференциранија детерминација појма носиоца особине постиже употребом копулативно-именског предиката са придевом у лексичком језгру, него одговарајућим модалним глаголом.

Могло би се рећи да је овде заправо реч о својеврсном декомпоновању придевске лексеме. Милорад Радовановић, бавећи се декомпоновањем језичких јединица, говори о декомпозицији придева која подразумева екстракцију некаквог општег, инхерентног, неутуђивог својства појма денотираног декомпонованом (сада) придевском лексемом, наглашавајући да придевска лексема не мења свој придевски статус: брада је *црвена* / ... *црвене боје*; Тај човек је *ћрек* / ... *ћреке нарави* (Радовановић 2002: 25). У нашем примеру ради се о референцијално употребљеном придеву којим се исказује особина испољена у одређеној ситуацији и која имплицира облик понашања усмереног према неком појму. Придев, стога, мења своју граматичку категорију, тј. на прилошки начин допуњује имплицирану глаголску лексему *јонацајти се*.

Придеви са значењем особине типа користи и штете могу се пак довести у директну везу са глаголима ове семантике, репрезентоване прототипичним глаголима *корисити* и *штетити*.

Тај закон је *драгоцен* за развој привреде. → Тај закон *корисити* развоју привреде.

Тај закон је *лош* за развој привреде. → Тај закон *штетити* развоју привреде.

2.4.2. Придеви којима се исказују релације као што су једнакост, неједнакост или супротност, без обзира на своју творбену основу, у директној су семантичкој вези са глаголима *изједначавајти*, *сујројисџављајти се* и *разликовајти се*, док се придеви којима се исказују различите друге врсте релација у зависности од инхерентне семантике мотивационе речи, повезују са глаголима одговарајуће семантике, често уз одговарајуће адвербијалне допуне.

Пера је *једнак* Ђоки. → Пера се *изједначава* са Ђоком по неким особинама.

Пера је *ујоредив* са Ђоком.²¹ → Пера се *може ујоредити* са Ђоком.

Закон је *ојречан* Уставу. → Закон се *сујројисџавља* Уставу.

Ова књига *дружачија* је од прошле. → Ова књига *разликује се* од прошле.

Књига је *ћриљубљена* уз свеску. → Књига се *ћриљубила* уз свеску.

Слика је *верџикална* у односу на под. → Слика *стоји верџикално* у односу на под.

Пера је *надређен* Ђоки. → Пера *има надређени јоложај* у односу на Ђоку.²²

То понашање је *несвојсџивено* теби. → То понашање *не карактерише* тебе.

2.4.3. Слична је ситуација и код придева са значењем психофизиолошког стања, који по правилу имплицирају везу са глаголима или глаголским изразима исте семантике.

²¹ Придеви изведени од глаголских основа у директној су семантичкој вези са глаголом, а на основу инхерентне лексичке семантике тог глагола види се на који начин, према којем критеријуму се изједначавају неки појмови.

²² У овом примеру видимо да придевском предикату одговара декомпоновани односно перифрастични предикат.

Ја сам <i>навикну́ти</i> на те ствари.	→ Ја сам <i>се навикла</i> на те ствари.
Ја сам <i>одана</i> тој идеји.	→ Ја <i>нећу изневерити</i> ту идеју.
Ја сам <i>неи́рјељива</i> према њима.	→ Ја њих <i>не ти́рим</i> .
Она је <i>кри́ична</i> према себи.	→ Она <i>кри́икује</i> себе.
Ја нисам <i>обаве́штена</i> о променама.	→ Ја <i>не знам</i> за промене.

Придеви са модалним значењем разнолики су према творбеним обрацима, али им је заједничка могућност довођења у семантичку везу са неким од модалних глагола.

Ви сте <i>слободни</i> јавити се.	→ Ви се <u>можете</u> јавити.
Ја сам <i>дужна</i> да Вас обавестим.	→ Ја <u>морам</u> да Вас обавестим.
Он је <i>жељан</i> славе.	→ Он <u>жели</u> славу.

2.4.4. Маргинална група придева са примарним прилошким значењем заправо семантички је еквивалентна глаголским изразима *имајти* односно *садржајти* са прилошком допуном квантификативног типа чије је значење садржано у инхерентној семантици придева.

Рудник је <i>богај</i> / <i>сиромашан</i> угљем.	→ Рудник <u>садржи</u> <i>мно́го</i> / <i>мало</i> угља.
--	--

Из ове се групе издвајају придеви: *дарежљив*, *шкрј*, *штур*, који се заправо употребљавају као квантификатори глаголске радње кондензоване предлошко-падежном конструкцијом у функцији њихове допуне.

Он је <i>дарежљив</i> у похвалама.	→ Он <i>мно́го</i> <u>хвали</u> .
Он је <i>шкрј</i> на речима.	→ Он <i>мало</i> <u>говори</u> .

3. Да закључимо, придеви које у савременом српском језику карактерише рекцијска способност веома су често у деривационој вези са одговарајућим глаголима, али да то није правило показује и већи број простих, неизведених придева или оних у чијој се основи налазе именице, други придеви, прилози па чак и бројеви. Међутим, на фазилингвистичку природу придева недвосмислено упућују значења која им се приписују у конкретном контексту. Видели смо да ови придеви на основу свог текстуалног значења на семантичком плану могу успостављати директне или индиректне везе са глаголима, али да се не говори о три степена односа, већ се заправо ради о скали, на којој се успостављају релације са семикопулативним глаголима као што су модални глаголи, са различитим глаголима непотпуног значења који захтевају уз себе прилошке допуне, или пак са перифрастичним глаголским изразима у којима се семантички центар мање или више помера од перифразног глагола до именице у њиховом саставу.²³ Бројни примери показују нејасност, релативност граница између различитих врста речи управо због семантичких релација које се међу њима успостављају – због њихове еквивалентности на семантичком па и прагматичком плану.

²³ О томе који елемент перифрастичног предиката и у којем степену утиче на рекцију самог предикатског израза биће више речи у неким од наредних истраживања.

ИЗВОРИ

Киш, Наташа, *Дојуне придева и деадјективних именица*. Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Новом Саду 15. јануара, 2013. године пред комисијом: проф. др Владислава Ружић, ментор, проф. др Ивана Антонић, проф. др Милорад Радовановић и ванр. проф. др Јасмина Московљевић.

Речник српскохрватскога књижевног језика. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (Матица српска – Матица хрватска 1–3, Матица српска 4–6), 1967–1976.

*

Korpus savremenog srpskog jezika (www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бошков, Дана. Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-). *Наш језик* XXV/1–2 (1981): 63–67.

Киш, Наташа. О проблему негације код деадјективних именица. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 389–396.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друђи део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.

Милошевић, Ксенија. Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику. *Књижевни језик* I/3–4 (1972): 63–86.

Милошевић, Ксенија. Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Сор* (preaes. perf.) – part. pass. у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXXI 1–2 (1973): 423–37.

Петровић, Владислава, Коста Дудић. *Речник глагола са дојунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.

Радовановић, Милорад. Још о појави декомпоновања језичких јединица. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLV/1–2 (2002): 21–28.

Радовановић, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2015.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Грамајика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. Грамајички системи и књижевнोजезичка норма. I Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, 1989.

Тир, Михал. Глаголске именице и трпни придеви као посебне одреднице. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Међуоднос грамајике и речника у српском језику. Сјайиус србистике у свейу* 26/2. Београд: Међународни славистички центар, 1997, 427–431.

ФЕКЕТЕ, Егон. Између пасива и адјектива. *Зборник Мајнице српске за славистику* 71–72 (2007): 293–304.

Штасни, Гордана. Номинација фази вредности између антонимских полова. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 52/2 (2009): 135–145.

*

ТАНАСИЋ, Sreto. Пасивне конструкције са трпним придјевом у српскохрватском језику (синтаксичко-семантичка интерпретација). *Radovi IX, Institut za jezik i književnost u Sarajevu*, 1982, 66–124.

Nataša Kiš

ABOUT SOME UNIQUE CHARACTERISTICS OF ADJECTIVES
FROM THE PERSPECTIVE OF FUZZY LINGUISTICS

S u m m a r y

This paper tries to show that adjectives, as parts of speech, need to be treated in a specific, fuzzy-linguistic manner when analyzed at different linguistic levels. Fuzzy linguistics is a paradigm based on fuzziness, indeterminacy, impreciseness and gradedness of linguistic categories and relations and linguistic phenomena in general. In the linguistic analysis of adjectives starting with the morphological level and derivational characteristics, via the lexical level all the way to the syntactic and semantic levels, it becomes obvious that boundaries between adjectives on the one hand and verbs, nouns and adverbs on the other are completely relative and sometimes fuzzy. Taking the example of the grammatical collocation potential of adjectives as types of dependent syntactic and semantic relations within the phrase, we tried to indicate the fact that verbal grammatical collocation potential, which is considered to be more important than adjectival and nominal collocation potential, does not necessarily have such a status. The proof for this are numerous adjectives which cannot be brought to any kind of derivational or semantic connection with verbal lexemes. Still, in contemporary Serbian the adjectives which require complements in most cases collocate with verbs and these links are typically scalar and graded with respect to level and intensity. This semantic relation goes in the direction from direct to indirect, but between these two poles there are a number of examples in which the adjective does not collocate with a specific verbal lexeme, but with a verbal expression, i.e. periphrastic predication. Furthermore, the fact that adjectives can be used adverbially and in that way determine an implied or complemented verbal action points to the fact that adjectives as parts of speech are fuzzy.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natašakis14@gmail.com

Милан Ајдановић
Страхиња Степанов

ПОГРЕШКЕ У ПАДЕЖНОЈ КОНГРУЕНЦИЈИ ИМЕНИЧКЕ И ПРИДЕВСКЕ АПОЗИЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА*

Рад се бави природом и узроцима грешака у падежној конгруенцији апозиције у језику медија. Његов уводни део пружа теоријско-методолошки оквир на основу којег ће аутори извршити анализу ексцерпираних примера. У централном сегменту рада пак аутори себи постављају два задатка: прво, да ексцерпирају материјал из различитих жанрова медијског дискурса који садржи огрешења у конгруенцији именичке и придевске апозиције, да структурно одреде природу огрешења, те да пруже објашњење зашто је грешка могла настати. Друго, да на основу проведене анализе дају објашњење о одређеним тенденцијама и генерализацијама у језику. Коначно, у завршном делу рада наводе се закључци проистекли из извршене анализе.

Кључне речи: именичка и придевска апозиција, конгруенција, језик српских медија.

The paper deals with the nature and causes of errors in the case agreement (congruence) of apposition in media discourse. The introductory part of the paper presents the theoretical and methodological framework on the basis of which the authors analyze the excerpted examples. In the central part of the paper the authors undertake two tasks: firstly, to excerpt material from different genres of media discourse that contains the violations of the congruence of the nominal and adjectival apposition, to structurally determine the nature of the error, and to provide an explanation of why such errors occur; secondly, to provide an explanation on the basis of the analysis of certain tendencies and generalization in language. As a final point, the paper offers conclusions generated on the basis of the analysis.

Key words: nominal and adjectival apposition, congruence, Serbian media discourse.

1. Увод. Већ се уврежило мишљење како српске медије, односно публицистички функционални стил, карактерише општа несолидност и запуштено-ност језичке културе, која је у рецентнијем периоду попримила нове видове, пре свега кроз изразиту бирократизацију и потом таблоидни сензационализам, тј. таблоидизацију (в. нпр. Јовановић 2010; Кликовац 2008; Тошовић 2002: 305; ШАРЕ 2004: 114–132) – што, заправо, значи банализацију и инфантилизацију – односно кроз употребу крајње неформалног, скаредног и опсценог језика у великом броју (новинских) жанрова. Тако су текстови значајног дела медија постали пуки одраз немарног, увредљивог, неретко примитивног језика, јер су власници медијских кућа – покушавајући се, у потрази за већим добитком на тржишту, приближити што широј публици – неутрализовали еманципаторску, едукативну, тј. култивациону улогу медија. Међутим, није било тако давно када је о новинском језику Милка Ивић (1997: 16) писала крајње похвално, истичући чак како би најпогодније било „узети као мерило (за поређење) језик који се огледа кроз штампу, радио, филм”, док је с почетка

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

XX века у формирању престижног тзв. београдског стила, као модерног језичког израза – наравно, поред истакнутих књижевника – битну улогу одиграла управо наша публицистика и журналистика. Данас је пак, услед поменутих збивања и стања у медијима, овај дискурс постао највише предметом истраживања у оквиру различитих (критичко) аналитичкодискурсних приступа, у којима се покушавају детектовати и деконструисати подлежуће (имплицитне) идеолошке матрице са својим хегемоним принципима и односима, које имају своју рефлексију и у продукцији и у рецепцији медијских текстова. То је несумњиво нешто што је веома значајно за читаво друштво, али такве анализе не би требало да инхибирају истраживања саме граматичке норме (тј. њеног поштовања) у публицистичком функционалном стилу. Штавише, таква истраживања могу бити комплементарна.

У овоме се раду, дакле, нећемо бавити питањем садржаја и начина извештавања односно репрезентовања актера и процеса у медијском дискурсу него поштовањем (гачније, нарушавањем) једног од основних закона граматике – *конгруенције (слагања)*, и то у само једној конгруентној категорији – падежу. Чињеница је да су конгруенцијска правила у српском језику веома сложена и да неретко доводе до недоумица, што се одражава (разрешава) у нормативним приручницима кроз велики број дублетних форми, којима се регулише употреба одређених језичких израза, тј. конструкција. Рикард Симеон (1969: 686) конгруенцију одређује као „слагање ријечи с неком другом ријечи или ријечима у реченици према броју, роду, падежу и лицу” и напомиње како се „обично нема сумње у којем ће лицу, падежу, роду и броју стајати која ријеч, јер се *само на један начин* може она сложити с ријечју којој припада”. У анализи која следи показаће се, међутим, да таква сумња ипак постоји, јер да је није било, тј. да аутори текстова нису сматрали да су своје реченице оформили сходно конгруенцијским правилима и да нису били у уверењу да су оне граматичне, не би, извесно је, ни начинили такву врсту грешке. Такво конгруенцијско подударане између синтаксичких делова – од којих је један, како каже Симеон, „*одређеница* а други *одредбеница*”, тј. управне и детерминативне синтаксеме – изостало је у примерима које смо ексцерпирани, и то ће бити предметом описа и анализе (класификације) и интерпретације (давања објашњења) у овом раду. Прецизније речено, нас ће у овом раду интересовати искључиво један тип конгруенције – онај остварен морфолошким средствима у вишечланим именским изразима.

М. Стевановић у својој граматици посвећује доста простора питањима конгруенцијске норме (1974: 119–152), напомињући да се у синтаксичким везама „именичке или именички употребљене речи и њихове одредбе – међусобно и облички слажу, тј. одредбене [...] речи узимају обличке ознаке самосталних речи које одређују” (Стевановић 1974: 119), док у *Грамајници српскога језика* Станојчића и Поповића (2002: 293) можемо прочитати како се „садржај придевских речи [...] и придевских синтагми приписује именичком појму на који се односи придевска реч, односно синтагма” и да је то обележено *конгруенцијом у роду, броју и падежу*. Отуда ће конгруенција, за ове ауторе, представљати „морфосинтаксичку везу између конгруентне речи или синтагме и именичког конституента који условљава (‘контролише’) избор конкретне вредности конгруентних категорија”, док ће функција конгруенције

бити у обележавању приписивања „садржаја конгруентне речи или синтагме одговарајућем појму” (СТАНОЉИЋ – ПОПОВИЋ 2002: 293). Слично је и у *Синџаку савременог српског језика* (ПИПЕР и др. 2005: 75), као и у најрецентнијој *Нормативној граматици* П. Пипера и И. Клајна (2013: 266), истакнуто како „конгруенција представља, уз рекцију, један од два главна вида синтаксичке акомодације”, тј. да је она „формално и/или семантичко прилагођавање граматичких облика једних синтаксичких јединица другима као усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењима јединица које имају самосталнији синтаксички статус [...]” (ПИПЕР и др. 2005: 75).

У раду ћемо се користити, и у претходним изводима већ помињаном, уобичајеном терминологијом, одн. појмовима (СОРВЕТ 2006: 4; уп. и у ПОПОВИЋ 1984; 1991; 2000; СТАНОЉИЋ – ПОПОВИЋ 2002: 293): *конџролор* (енгл. *controller*) денотира онај елемент који одређује слагање, тј. диктира тачан конгруенцијски облик другог елемента, названог *меџа* (енгл. *target*). То су, уједно, и два централна појма у конгруенцијској теорији. Трећи је појам, који се најчешће наводи, *домен* (енгл. *domain*) *слагања*, при чему се мисли на синтаксичко окружење у оквиру којег је слагање реализовано. Пошто је у нашем корпусу реч о (унутар)реченичном домену, нећемо га посебно наглашавати у даљој анализи (али то свакако треба имати у виду). Последњи од четири базична појма јесте *обележје* (енгл. *feature*), под којим се подразумева одређење (за конгруенцију битне) морфосинтаксичке категорије. Од четири таква обележја у српском језику – лица, рода, броја и падежа – за наше истраживање је битно само последње, будући да су сви ексцерпирани примери садржавали огрешење управо о падеж. Другим речима, мета није имала одговарајући падежни облик какав је диктирао контролор.

У србистичким (сербокроатистичким) истраживањима могу се наћи радови који проблематизују одређене аспекте конгруенцијског феномена. У њима су поједине конгруенцијске везе, тј. одређена питања (било нормативно било дескриптивно) већ детаљно осветљена. Највећи број радова бави се синтагмама с бројевима или бројевним именицама (у дијалектима или стандардном језику): статусом именских израза с нумералима *два/две*, *оба/обе*, *џри*, *чеџри*, другим квантификаторима, као и децималима (МИКЕЛСОН 1984; НЕВЕКЛОВСКИ 1984; ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ 2011), те двоструком могућношћу контролисања везе (тзв. бивалентни контролори конгруенције – ПОПОВИЋ 1999). Уз ова, значајна су и истраживања у којима је проучаван феномен деривационе конгруенције (у роду) код атрибутива (нпр. ПОПОВИЋ 1984), те она у којима се разматра однос између хонорифичке и семантичке конгруенције (ПОПОВИЋ 1991).

О конгруенцији у новинском језику није толико писано у србистици, мада има радова у скорије време посвећених овом корпусу, тј. функционалном стилу (уп. нпр. КОВАЧЕВИЋ 2010), али је у таквим истраживањима фокус преваходно био на слагању вишечланих именских израза (у позицији субјекта) и предиката (тзв. спољашња конгруенција) или (опет) на конструкцијама с бројевима као конституентима конгруенцијске везе (нав. рад). Ми ћемо се, међутим, бавити огрешењем о конгруенцијску везу између именичког конституента (као контролора) и тзв. апонираних конструкција, тј. оних конструкција које су

накнадно додате (као мете). У литератури се обично издвајају два типа наведених конструкција: апозиција и апозитив. Апозиција (у ужем смислу) „јесте *йадежно конџруенїна*, интонацијски (или интерпункцијски) издвојена одредба именице која конституише именски израз” (Пипер и др. 2005: 71) и сматра се спољашњом одредбом јер је накнадно додата (Исто). Апозитив (или тзв. придевска апозиција) одређује се пак као (најчешће) „придев или придевска синтагма *конџруенїна у роду, броју и йадежу* са именичким конституентом коме се додаје [...]”, при чему „апозитив може бити и именица или именичка синтагма у квалификативном зависном падежу” (Станолић – Поповић 2002: 271).¹

2. ПРИМЕРИ И КЛАСИФИКАЦИЈА. Средишњи део рада састоји се од класификације 44 ексцерпирана примера (регистрована у новинама, на телевизији, те интернетским сајтовима медијских кућа) и њиховог граматичког описа, праћеног реконструкцијом одговарајуће конгруентне форме. Сама грађа сакупљана је у распону од осам година будући да њено прикупљање није било, нити је могло бити, резултат свесне потраге за оваквом врстом огрешења већ заправо плод нехотичног уочавања приликом читања/гледања/слушања одређеног медија. У закључном сегменту анализе, на основу проведене дескрипције примера, покушаћемо одговорити на питање који су језички (граматички) „мотиви” могли изазвати таква огрешења о конгруенцијску норму.

2. 1. Грешка у конгруенцији именичке апозиције²

Ген. йл. умесїо Инсїр. йл. (1) Догађало се то онда када се није ни слутило да је љута папричица велики саветник коже јер обилује витамином А, али и Е и Ц, *важних антиоксиданата* [→ *важним антиоксидансима*] који предупређују штетно деловање слободних радикала. (Илустрована Политика, 31.7.2012)³

Ген. умесїо Акуз. (2) Од тада, једино што повезује Крстића с музиком јесте његова фризура која неодољиво подсећа на Дејвида Бирна, некада *вође бенда* [→ *вођу бенда*] Talking Heads. (Политикин забавник, 10.5.2013)

(3) Ствари ће постати много слађе када поменемо другу половину посаде – Нели Бранковић, *Ненадове сајуџнице* [→ *Ненадову сајуџницу*] на мору и у животу. (Политикин забавник, 20.12.2013)

¹ У *Нормативној џрамаїици* пак каже се како „за разлику од апозиције [...] апозитив нема облик именичке синтагме, али уз придев у апозитиву може се налазити именица или именичка синтагма у неком зависном падежном облику” (Пипер – Клајн 2013: 310).

² Стриктно посматрано, примери грешака у слагању именичке апозиције не би улазили у конгруенцијска разматрања, јер се, како је речено, само садржај придевских речи (придева, придевских заменица и сл.) и садржај глагола (у функцији предиката) приписују именичком појму (на који се односе), те дакле само придевске речи и (финитни) глаголи формирају конгруентне класе, што није случај с именичком апозицијом. Именички апозитиви не морају се слагати ни у роду ни у броју с именичким изразима које одређују, али морају у падежу (в. Пипер – Клајн 2013: 309). Отуда, иако би се примери у овој скупини могли пре тумачити као огрешења од одговарајући рекцијски облик (последница управљања [*government*] а не слагања [*agreement*]), ипак и именичке апозитиве сагледавамо у контексту огрешења о конгруенцијску норму.

³ Прикупљене примере наводићемо у оригиналној ортографији, при чему ће по потреби бити извршено пресловљавање с латинице на ћирилицу. Подвучени изрази означавају контролоре конгруенције, док су конгруентне јединице исписане курсивом. У угластим заградама је дат реконструисани нормативни облик конгруентне јединице.

Дат./Лок. *умесѝо* Ген. (4) Француз је у трећем колу изгубио од Украјинца Александра Долгополова, једном од најјуријайнијих изненађења [→ једног од најјуријайнијих изненађења] у Мелбурну. (Блиц, 23.1.2011)

(5) Ресторан бар „Сиксти” налази се на 60. спрату Куле Федерације, ѝознаѝом ѝословном комѝлексу и највишем солиѝеру Евроѝе [→ ѝознаѝоѝ ѝословноѝ комѝлекса и највишеѝ солиѝера Евроѝе]. (<http://www.kurir.rs/vesti/politika/ekskluzivno-mira-i-marko-milosevic-drze-nocne-klubove-u-moskvi-clanak-2065517>)

Инстѝр. умесѝо Лок. (6) [...] Јапанска глумица Ринко Кикучи, која игра главну женску улогу у дебитантском дугометражном играном филму „Последње лето” Леонарда Гвере Сераѝолија, једним од деветѝ филмова [→ једном од од деветѝ филмова] у програму Перспективе италијанског филма. (Политика, 24.10.2014)

У наведеним примерима именичка апозиција јавља се уз своје конституенте-контролоре, који су у различитим падежним облицима и синтаксичким функцијама. У већини случајева, изузев последња два, реч је о рекцијској допуни (објекатског типа). У примеру (1) именичка апозиција је реализована уз допуну у инструменталу (*обиловаѝи нечим*); у примеру (2) уз неправи објекат у предлошком акузативу (*ѝодсећаѝи на коѝа*), у примеру (3) уз директни акузативни објекат, а у примеру (4) уз рекцијску генитивну допуну (*изѝубиѝи од коѝа*). У претпоследњем (5) примеру реч је о именичкој апозицији инконгруентног (падежног) атрибута, док је у последњем (6) случају у питању именичка апозиција уз локативни адвербијал (*иѝраѝи + у + N_{лок}*). Иако би се на основу прва три примера огрешења о конгруенцијску норму могло помислити како је реч о тенденцији да искључиво генитив преузме доминантну улогу при слагању, у ексцерпираним реченицама (4) и (5) ситуација је обрнута. Поред тога, у реченици (6) суочавамо се с интерферирањем инструментала и локатива.

2.2. Грешка у конгруенцији придевске апозиције (апозитива)⁴

За разлику од претходне скупине (именичка апозиција) у овој групи примера (придевска апозиција) има далеко већи број огрешења о конгруенцијску норму, при чему су она и конституентски разноврснија. Због тога смо се одлучили да начинимо поткласификацију примера на основу синтаксичке функције именичког конституента – контролора конгруенције (будући да је придевски апозитив као мета непроменљив), чиме смо добили следеће подскупине: (а) са именичким изразом у функцији рекцијске (објекатске) допуне као контролором, (б) са именичким изразом у саставу (инконгруентног) атрибута као контролором, (в) са именичким изразом у саставу адвербијалног детерминатора као контролором и (г) са именичким изразом у саставу актуелног квалификатива као контролором.

2.2.1. Контролор је именички израз у функцији рекцијске допуне (објекта):

Ген. ѝл. умесѝо Акуз. ѝл. (1) Поставка на атрактиван начин представља посуде и фигурине из периода од 5.200. до 4.200. године старе ере, *оѝкривених између 1978. и 2010. ѝодине* [→ *оѝкривене између 1978. и 2010. ѝодине*]. (<http://>

⁴ У *Нормативној ѝрамаѝици* (Пипер – Клајн 2013) ове синтаксичке јединице обрађују се у оквиру тзв. одредбених реченичних чланова.

www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&yuyy=2012&mm=09&dd=20&nav_id=644819)

(2) Предстојећи албум [...] представљаће неке [песме] од најпопуларнијих божићних песама свих времена, *ѝроѝуѝиѝених кроз Диланов ауѝорски „филѝер”* [→ *ѝроѝуѝиѝене кроз Диланов ауѝорски „филѝер”*]. (Политика, 30.9.2009)

Ген. умесѝо Дайѝ. (3) Ал Паѝино (70), амерички глумац, присуствовао је концерту Леонарда Коена *одржаноѝ у Фиренци* [→ *одржаном у Фиренци*], на тргу Санта Кроче. (Глориа, 7.9.2010)

Ген. умесѝо Лок. (4) Реч је о писму Оскара Поѝорека, тадашњег гувернера БиХ, *уѝуѝеноѝ ауѝѝроуѝарском минисѝру* [→ *уѝуѝеном ауѝѝроуѝарском минисѝру*] Леону Билинском у Беч 13 месеци пре Сарајевског агентата. (Политика, 6–7.1.2014)

(5) Реч је о утакмици између Бахреина и Тога *одиѝране 7. сеѝѝембра ѝроѝле ѝодине* [→ *одиѝраној 7. сеѝѝембра ѝроѝле ѝодине*]. (Блиц, 5.6.2011)

Ген. ѝл. умесѝо Инсѝр. ѝл. (6) Ова блискоисточна земља граничи се са Турском, а може да се похвали медитеранском обалом, римским рушевинама, изолованом пустињом, и планинама ѝокривених зеленилом [→ *ѝокривеним зеленилом*]. (<http://www.b92.net/mobilni/putovanja/374385>)

Дайѝ./Лок. умесѝо Инсѝр. (7) Медијску пажњу је посебно заокупио случај Мухамеда Сакра кога су обавештајне службе повезивале са сомалијском организацијом Ел Шабаб, *блиској Ал Кауди* [→ *блиском Ал Кауди*], а који је обавештење о одузимању држављанства добио поштом на лондонску кућну адресу. (Политика, 13.4.2014)⁵

Инсѝр. умесѝо Лок. (8) У ретким интервјуима које је давала медијима у којима се освртала на приватни живот, глумица је открила да је веома срећна и да ужива у сваком тренутку ѝроведеним са вереником [→ *ѝроведеном са вереником*]. (Политикина ТВ ревија, јан. 2016)

У прве две подскупине регистрован је свега по један пример, али у оквиру објекатске подскупине има знатно више огрешења о конгруенцијску норму. При томе, само у прва два примера ради се о именици (у беспредлошком акузативу) у функцији директног објекта који постпоновани атрибут ближе, тј. додатно одређује. У свим осталим примерима реч је о неправим објектима (предлошким и беспредлошким), тј. рекцијским допунама у различитим падежима: дативу, инструменталу и локативу. Такође, треба приметити да је једино у примеру (7) придевска апозиција остварена помоћу правог придева, док се у свим осталим случајевима ради, барем етимолошки, о партиципским придевским облицима, тј. трпним придевима.

2.2.2. КОНТРОЛОР ЈЕ ИМЕНИЧКИ ИЗРАЗ КАО ДЕО ИНКОНГРУЕНТНОГ АТРИБУТА:

Дайѝ./Лок. умесѝо Ген. (1) Награду је Мекгрегору уручио шпански реди-тељ Хуан Антонио Бајона, аутор дебитантског филма „Немогуће”, *рађеном ѝрема исѝѝиниѝом доѝађају* [→ *рађеноѝ ѝрема исѝѝиниѝом доѝађају*] и искуствима једне младе петочлане породице која је правим чудом преживела разорни цунами на Тајланду. (Политика, 30.9.2012)

(2) Наставак филма „Осветници”, *рађеном ѝо исѝѝоименом сѝѝриѝу* [→ *рађеноѝ ѝо исѝѝоименом сѝѝриѝу*], доноси нам врхунску забаву: подлога од акци-

⁵ Ради поједностављивања при класификацији овај пример сврставамо у ову подгрупу с објектом као контролором, иако је, заправо, реч о типу социјативног кообјекта (*ѝовезиваѝи неѝѝо с неѝим*).

је напуњена је филмом од визуелних ефеката, а све зачињено духовитим дијалозима. (Илустрована Политика, 12.5.2015)

(3) Нова галоперска „звезда“ је, указује се, добила то име у славу Енгелса као идеолога револуције, зато што је, како се истиче у његовој најновијој биографији, био љубитељ јахања и као такав чак чест учесник лова на лисице, *йојуларном у вишој класи* [→ *йојуларноџ у вишој класи*] коју је критиковао и којој је и сам припадао. (Политика, 19.6.2011)

(4) Овај раскошан⁶ дуплекс од 11 соба и чак 720 квадратних метара на врху једне од елитних вишеспратница у срцу Менхетна у Њујорку, некад је било⁷ љубавно гнездо глумице Ен Хатавеј, *познајтој њо џлавној улози* [→ *познајто њо џлавној улози*] у филму „Ђаво носи Праду“. (Политика, 22.6.2012)

(5) [...] „Ево ја, на пример, више волим добру чашу вина“, каже самоуверено Рајнер док испија чашу првокласног ризлинга из покрајине Рајнланд-Пфалц, *познајтој њо овој врсти белоџ вина* [→ *познајто њо овој врсти белоџ вина*]. (Политика, 6.9.2015)

(6) У новој романтичној комедији „Гола истина“ аустралијског режисера Роберта Лукетића, и даље *најпознајтијем њо свом ѡрвенцу* [→ *најпознајтијеџ њо свом ѡрвенцу*] из 2001. године, и даље пратимо причу која се бави ратом међу половима. (Политикина ТВ ревија, 4.9.2009)

(7) Овај изванредни догађај употпуњен је и светском премијером најновијег Вендерсовог 3Д филма „Све ће бити добро“, по визуелној непосредности и хиперреалистичности *блиском сликарским ѡлајинима* [→ *блискоџ сликарским ѡлајинима*], у Европи недовољно познатог америчког сликара Ендруа Вајета, класичне нарације и дирљиве, интимне драмске приче о протоку времена који није довољно да би се ране од проживљене трагедије исцелиле. (сиц!) (Политика, 15.02.2015)

Инстир. уместио Ген. (8) Ова болница је позната по лечењу деце ѡгођеном *чернобиљском кайшасирофом* [→ *ѡгођене чернобиљском кайшасирофом*]. (РТС 1, 22.2.2011)

(9) Ову тврдњу наш извор поткрепљује и прошлогодишњим убиством Војислава Шкрбића, *изрешетијаним у центриу Новоџ Сада* [→ *изрешетијаноџ у центриу Новоџ Сада*]. (Блиц, 1.3.2015)

(10) Што се легендарног Алмодовара тиче, он на кански црвени тепих доводи протагонисте свог најновијег филма „Хулијета“, *инстирисаним крајким ѡричама* [→ *инстирисаноџ крајким ѡричама*] Алис Манро [...]. (Политика, 15. 4. 2016)

Дај./Лок. уместио Инстир. (11) [...] Миодраг Томић је трећи наш школовани пилот авиона, са дипломом *ФАИ број 1.026, сѡеченој у ваздухојловној школи „Blerio“* [→ *сѡеченом у ваздухојловној школи „Blerio“*]. (Блиц магазин, 22.07.2012)

(12) Ових дана, трагам за суграђанином који је на бициклу возио своју љубимицу – гуску Данијелу, с кљуном ѡријијеном за њеџова леђа [→ *ѡријијеним за њеџова леђа*]. (Политикина ТВ Ревија, 11–17. октобар)⁸

⁶ На основу облика датог придева види се да је ова врста дискурса захвална за проучавање и појединих других огрешења о стандарднојезичку норму, каква су она која се тичу дистрибуције придевског вида.

⁷ Илустрације ради, болдом смо означили још једну погрешно слагање у реченици, овог пута између именичке речи у функцији субјекта као контролора (*овај раскошан дуплекс*) и РГП у оквиру сложеног глаголског облика, у функцији предиката (*је било*), где је нарушена конгруенцијска категорија рода (средњи уместо мушког).

⁸ Овде би требало истаћи како се узрок конгруенцијском огрешењу у реченици може тражити не само у падежном систему него и у роду.

Инсјир./Лок./Дай. њл. умесјо Ген. њл. (13) Осокољени недавним спектакуларним отмицама саудијског супертанкера и украјинског теретњака крцајим оружјем [→ *крцајимих оружјем*], банде сомалских гусара ових дана тајно су се састале у луци Харадир. (Политика, 11.12.2008)

(14) Јохан Бласман је ових дана први пут положио цвеће и упалио свећу на гробу свога оца, који почива на Железничком гробљу у Кикинди, у заједничкој гробници Немаца сјрадалим у комунистичким лоџорима [→ *сјрадалих у комунистичким лоџорима*] после Другог светског рата (Илустрована Политика, 7.10.2010)

Инсјир. умесјо Лок. (15) Трећи редитељски рад у каријери веома познатог и успешног филмског и телевизијског сценаристе Рандала Воласа (писац, рецимо, „Храброг срца” и „Перл Харбора”), бави се причом о чувеном тркачком коњу који је седамдесетих владао хиподромима Сједињених Држава, јрвим који је њосле четврћи века [→ *јрвом који је њосле четврћи века*] успео да освоји прстижну троструку круну. (Политикина ТВ ревија, 13–19. 11. 2010)

Ген. умесјо Инсјир. (16) Такав је био и мој први случај са албумом „Аеросмита”, Greatest Hits, објављеноџ 1980. џодине [→ *објављеним 1980. џодине*]. (Политикин забавник, 30.5.2014)

Ген. њл. умесјо Лок. њл. (17) Ово је књига: која у средишту има потрагу за мистериозним рукописом из 17. века о приликама на Балкану, забележених руком ићалијанскоџ свецћеника [→ *забележеним руком ићалијанскоџ свецћеника*]. (Блиц књига, 7.12.2014)

Ова је подгрупа најбројнија: чак седамнаест случајева огрешења о конгруенцијску норму (од регистрована 44) има као контролор конгруенције именицу која је део инконгруентног (падежног) атрибута. Апозитивни придев је у огромној већини случајева по пореклу трпни глаголски придев, а само је у једном случају пореклом од радног глаголског придева (пример 14). У преосталим примерима: (3), (7) и (15) реч је о правим придевима или конгруентним бројевима (редни број).

2.2.3. КОНТРОЛОР ЈЕ ИМЕНИЧКИ ИЗРАЗ У ОКВИРУ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ АДВЕРБИЈАЛНОГ ДЕТЕРМИНАТОРА:

Ген. њл. умесјо Лок. њл. (1) А борба мускетара са Ришељеовом гардом се одвија у незамисливим детелицама снабдених њојовима [→ *снабденим њојовима*]! (Блиц, 16.12.2011)

(2) Добро смо га запамтили по филмовима „Ово мало душе” и „Станица обичних возова”, насћалих уочи расцјада [→ *насћалим уочи расцјада*] бивше нам домовине. (Блиц, 11.2011)

(3) Одеса је позната по многим прелепим грађевинама из неокласицизма изџраћених у 19. веку [→ *изџраћеним у 19. веку*]. (Политика, 22.2.2013) (<http://www.b92.net/mobilni/putovanja/374385>)

Инсјир. умесјо Лок. (4) Денали националном парку, окруженим леденим џлечерима и вечићим снеџом [→ *окруженим леденим џлечерима и вечићим снеџом*], налази се највећи врх Северне Америке – Мекинли, висок 6.193 метара. (http://www.b92.net/putovanja/destinacije/severna_amerika.php?уууу=2011&mm=03&dd=18&nav_category=850&nav_id=500120)

(5) Данашњем интервјуу за „Политику”, воћеним на симболичном месћу [→ *воћеном на симболичном месћу*] у београдском хотелу Москва [...] Никита објашњава зашто је са својом „Сунчаницом” дошао у Београд. (Политика, 5.10.2014)

(6) У ексклузивном интервјуу за „Политику”, *вођеним недавно у библиотеци* [→ *вођеном недавно у библиотеци*] легендарног маракешког хотела *Мамунија* [...] Френсис Форд Копола говори о кључним тренуцима у својој каријери (Политика, 31.12.2015–2.1.2016)

Дай. /Лок. умесџо Инсџр. (7) Све је то Лусинда подносила с мирноћом својсџивеној мајкама [→ *својсџивеном мајкама*]. (Политикин забавник, 20.7.2012)

(8) У манастиру Темска, направио сам интервју са старом игуманијом, Ефросинијом, *надалеко њознајћој њо изузејћној срдачносћи и њојлини* [→ *њознајћом њо изузејћној срдачносћи и њојлини*], где се посетиоци неретко растају од ње уз сузе – прича аутор. (Политикина ТВ ревија, 14.12.2013)

Ген. њл. умесџо Инсџр. њл. (9) Онда је почео да украшава бицикле лајснама од алуминијума *добџјених од рођака* [→ *добџјеним од рођака*] који је радио на отпаду. (Политика, 14.9.2009)

Ген. умесџо Инсџр. (10) Не рангирајући остварења према посебном квалитету, већ их само издвајајући као најбоље и рангирајући алфаветски, АФИ је своју листу отворио новим филмом Клинта Иствуда „American Sniper”, *заснованоџ на мемоарима* [→ *заснованим на мемоарима*] снајперисте америчке [...] (<http://www.b92.net/mobilni/kultura/934535>)

Ген. умесџо Лок. (11) Гант – познати модни бренд препознатљив по специфично америчком стилу, *инсџирираноџ духом исџоћне обале* [→ *инсџирираном духом*], доноси нам колекцију сатова која је освојила Европу. (Vomar, 2/14)

Дай. /Лок. умесџо Ген. (12) До највишег брежуљка у Атини – Ликавитос, *високом око 270 метара* [→ *високоџ око 270 метара*], стиже се жичаром или пешице. (Блиц магазин, 16.6.2013)

Како видимо, друга је по бројности, иза претходне, подскупина у којој је контролор именица у оквиру предлошко-падежне конструкције, која у реченици има адвербијалну функцију. Као и у ранијем случају, и овде доминирају, с морфолошке тачке, постпоновани придеви који су партиципског порекла (доминантно пасивног типа), док се једино у примерима (7) и (12) налазе непартиципски придеви.

Последњу подскупину чини свега један ексцерпирани пример, представљајући огрешење о конгруенцију придевске апозиције чији је контролор именица која је део поредбене конструкције у функцији актуелног квалификатива (уп. сличан пример у Станојчић – Поповић 1992: 235).

2.2.4. КОНТРОЛОР ЈЕ ИМЕНИЧКИ ИЗРАЗ У ОКВИРУ АКТУЕЛНОГ КВАЛИФИКАТИВА

Ген. умесџо Дай. Вама се обраћам као домаћину Београда *задуженоџ* [→ *задуженом*], између осталог, за његов изглед, чистоћу, па и за брзину решавања комуналних проблема. (Блиц, 29.05.2016)

3. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК. Након предоченог описа, могу се уочити следеће правилности/тенденције: (а) с морфолошког аспекта, постпоновани су придеви (у функцији придевске апозиције) у више од 90% случајева по пореклу трпни глаголски придеви, који би – насупротив оном што нам показује ексцерпирана грађа – требало да се „[...] слажу са управном именицом у роду, броју и падежу” (МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 1990: 670); (б) најчешћи падежни облик који (погрешно) супституише правилну конгруентну форму јесте генитив

(чак 18 пута, од тога седам пута уместо локатива, пет пута уместо инструментала, четири пута наместо акузатива и двапут уместо датива), иза кога се одмах налази, по фреквентности, дативско-локативска хомоформа (укупно 15 пута, од тога десет пута уместо генитива и пет пута уместо инструментала), док је као неправилан супститут на трећем месту – инструментал (укупно 8 пута, од тога пет пута уместо локатива и трипут уместо генитива); (в) обрнуто посматрано, из позиције падежног облика који би конгруенцијски правилно требало да се налази у реченици, али је погрешном формом супституисан, најчешће наилазимо на генитив, који је 14 пута замењен погрешним обликом, односно локатив (13) те инструментал (10). Из оваквих резултата се види да су заправо једни те исти падежи (генитив, инструментал, локатив, тј. дативско-локативска хомоформа) најчешће и супституисани и супституенти.

3.1. Већ је у неким анализама огрешења о конгруенцијска правила примењено како „конгруентни атрибут долази у препозицији, а [апозитивни] атрибути увијек су у постпозицији, [те] код новинара на конгруенцију почињу више да утичу слиједећи од претходећих супстантивних елемента” (КОВАЧЕВИЋ 2010: 308). Осим тога, и семантички критеријум делује, условно говорећи, неповољно на конгруенцију у овим случајевима, пошто „веза оваквог придјева и именице није чврста, јер дати придјеви увијек имају значење нерестриктивног, апозицијског атрибута, атрибута који је накнадни додатак именици, настао скраћењем (кондензацијом) релативних зависних апозицијских (нерестриктивних) клауза, тј. свођењем предиката зависне клаузе на предикатив изражен глаголским придјевом” (Исто).

Дакле, постављамо питање, да ли се потврђује теза „о линеарности” – која постулира да на конгруенцију утичу више „следећи од претходећих супстантивних елемената”? У одређеном броју случајева, заиста, придевска лексема (у синтаксичкој функцији апозитива) као мета конгруира с именицом / предлошко-падежном конструкцијом која следи после ње, а не са својим (правим) антепонираним контролором конгруенције (уп. нпр. *У новој романистичној комедији „Гола истина” аустралијског режисера Роберта Лукића, и даље н а ј њ о з н а њ и ј е м њ о с в о м њ р в е н ц у [...]; Миодраг Томић је њ р е ћ и н а њ и ц к о л о в а н и њ и л о њ а в и о н а, с а д и њ л о м о м F A I, с њ е ч е н о ј у в а з д у х о њ л о в н о ј ш к о л и [...]* итд.), као да апозитив на тај начин „тежи” да промени своју синтаксичку функцију и „трансформише” се у конгруентни атрибут. Овоме иде у прилог и следеће: чак ни у случајевима када је подједнака удаљеност апозитивног придева од два потенцијална конгруенцијска контролора (оног правога, који претходи, и оног „лажног”, који следи), придев „не бира” онај који је у антепонираној него онај који је у постпонираној позицији (уп. нпр. *Ова болница је њ о з н а њ а њ о л е ч е њ у д е ц е њ о ђ о ђ е н о м ч е р н о б и њ с к о м к а њ а с њ р о ф о м [...]; Осокољени недавним оњмицама саудијског и украјинског њ р е њ њ а к а к р ц а њ њ м о р у ж њ е м [...]; [...] који њ о ч и в а н а Ж е л е з н и ц к о м ђ р о б њ у у К и к и н д и, у з а ј е д н и ц к о ј ђ р о б н и ц и Н е м а ц а, с њ р а д а л и м у к о м у н и с њ и ц к и м л о ђ о р и м а [...]; [...] у н а ц и о н а л н о м њ а р к у, о к р у ж е н и м л е д е н и м ђ л е ч е р и м а [...]* итд.).

Поред наведеног, очито је да постојање неке чвршће синтагматске (реклијске) везе у којој учествује придев у функцији придевског апозитива доприноси промени контролора. У анализираним реченицама има доста

таквих примера; нпр. [...] *обавештајне службе су њовезивале са сомалијском организацијом Ел Шабаб, б л и с к о ј Ал Каиди; [...] љубавно гнездо њознање злумице Ен Хаџавеј, њ о з н а њ о ј њо злавној улози [...]; [...] док исџија чащу њрвокласног ризлинга из њокрајине Рајнланд-Пфалц, њ о з н а њ о ј њо овој врџи белог вина; У новој романџичној комедији „Гола исџина“ аусџралијског режисера Роберџа Лукеџића, и даље на ј њ о з н а њ и је м њо свом њрвенцу [...]; Насџавак филма „Освеџници“, ра џ е н о м њо исџоименом сџирију [...]; Све је њо Лусинда њодносила с мирноћом с в о ј с џ и в е н о ј мај-кама* итд.

3.2. Даље, истина је такође да ексцерпирани материјал показује како антепонирани контролор (у трима најбројним подскупинама) најчешће није у контактном положају с постпонованим (апозитивним) придевом (због атрибутива, инконгруентних атрибута и релативних клауза), те би се критеријум *дисџанцираносџи (неконџакџносџи) ~ имедијаџносџи (конџакџносџи)* могао показати као пресудан при одлуци за шта ће апозитивни придев оптирати да му буде конгруенцијски контролор. Заправо, ово је подједнако чест окидач за преусмеравање мете на инвалидни контролор (уп. нпр. [...] *амерички злумац њрисусџивоао је конџерџу*_[валид. контрол.] *Леонарда Коена*_[инвалид. контрол.] *о др ж а н о з у Фиренџи [...]; Реч је о џисму*_[валид. контрол.] *Оскара Поћорек*_[инвалид. контрол.], *џадашњег зџвернера БиХ, у џ у џ е н о з аусџроуџарском минисџтру Леону Билинском [...]; Такав је био и мој џрви случај са албумом*_[валид. контрол.] *„Аеросмиџа“*_[инвалид. контрол.] *о б ј а в љ е н о з 1980. године* итд.). Морфолошки облик неконгруентних атрибута и апозиџија, што стоје уз управну реч, који су најчешће у генитиву, условио је и највећу фреквенцију овог падежа као супститута правилног падежног конгруенцијског лика.

3.3. Напоследку, у једном броју примера чини се да мета не лоџира неки други именички контролор, него долази до промена у придевској промени и уједначавања чак и у сингулару парадигми датива, инструментала и локатива, или пак о интерферирању именичких и придевских падежних наставака. То се да приметити у следећим примерима: [...] *џрагам за суџрађанином који је на биџиклу возио своју љубимџу – зџску Данијељу, с кџуном џ р и џ и - је н о м за њеџова леђа [...]; У данаџњем инџерџуу за „Полиџику“, в о џ е н и м на симболичном месџу у беоџрадском хоџелу Москва [...]; У ексклузивном инџерџуу за „Полиџику“, в о џ е н и м недавно у библиоџеџи Френсис Форд Коџола зџовори [...].*

3.4. Иако би се један део оваквих огрешења дао (евентуално) објаснити накнадним, неспретним новинарским интервенџијама у тексту које се дотад одговарајуће падежне форме мета учиниле погрешним, чини се ипак да би овакве конгруенцијске грешке, односно фреквентност одређених падежних облика, могле указати на неке универзалније принципе који се налазе у основи језичког система. Различити структурни „мотиви“ у посматраном корпусу пружају објашњење за високу учесталост генитива, а затим и дативско-локативске хомоформе, као некоректних облика конгруентних речи. Овоме у прилог иде и чињеница да смо читав низ оваквих примера – који нису део нашег корпуса због рестрикџије која се тиче врсте извора – забележили и у

другим типовима дискурса, какав је језик белетристике, који не одликује својеврсна ужурбаност као последица праћења дневних догађаја. Због тога треба обратити пажњу и на нове примере огрешења о конгруенцију, сакупити их и детаљно анализирати, како би се могли потврдити или оповргнути закључци изнесени у овом истраживању, и како би се дошло до других валидних увида, који ће нам пре свега рећи нешто више о самој природи језика, а не о (не)образованости или, боље рећи, (не)пажњи новинара који су начинили овакве грешке.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. *Лингвистика и стилистика новинарског умећа (Језичке и стилске особине новинарства)*. Београд: Јасен, 2010.
- ЈОВАНОВИЋ Симић, Јелена. Формално уређење синтагми са децималним бројевима. *Научни састај слависта у Вукове дане* 40/3 (2011): 123–152.
- КЛАЈН, Иван. *Речник језичких недоумица*. Нови Сад: Прометеј, 2008.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Друштво Рашка школа, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилистика и грамајика стилских фигура*. Крагујевац: „Кантакузин”, 2000.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Проблеми с конгруенцијом у језику новина. *Радови Филозофског факултета Пале* 12/1 (2010): 295–311.
- МИКЕЛСЕН, Ханс Кристијан. О неким проблематичним случајевима конгруенције у српскохрватском језику. *Научни састај слависта у Вукове дане* 13/1 (1984): 73–79.
- НЕВЕКЛОВСКИ, Герхард. Граматичко слагање (конгруенција) бројева у српскохрватским дијалектима. *Научни састај слависта у Вукове дане* 13/1 (1984): 17–22.
- ПИПЕР, Предраг и др. *Синтакса савременог српског језика: простија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, 2005.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамајика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. Деривациона конгруенција у роду код одредбених именица. *Научни састај слависта у Вукове дане* 13/1 (1984): 55–71.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. Хонорифичка и семантичка конгруенција при учтивом обраћању. *Књижевност и језик* 38/1 (1991): [38]–53.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конкуренције граматичког и семантичког слагања. *Научни састај слависта у Вукове дане* 29/1 (2000): [65]–80.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српског језика: за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2002.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1974.
- ТОШОВИЋ, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига, 2002.
- ШАРЕ, Сандра. *Како писати за новине*. Београд: Медија центар, 2004.

*

- CORBET, Greville. *Agreement*. Cambridge: CUP, 2006.
- IVIĆ, Milka. *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Београд: Библиотека XX век, 1997.
- KLIKOVAC, Duška. *Jezik i moć*. Београд: Библиотека XX век : Krug, 2008.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovcı – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
- SIMEON, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Tom 1: A–O*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

Milan Ajdžanović
Strahinja Stepanov

AGREEMENT MISMATCHES IN NOMINAL AND ADJECTIVAL APPOSITIONS
IN THE MEDIA DISCOURSE

S u m m a r y

In this paper, the authors deal with the nature and causes of mismatches in the agreement of nominal and adjectival apposition constituents (as targets) and their controllers in the media discourse. Agreement is, as it is known, defined as a relation between a controller and a target. Namely, the element that dictates the agreement (e.g. the subject NP) is called the controller, while the element whose form is established by the controller (in our study – the apposition) is called the target. The agreement between a controller and a target is reflected in the features observed on them, among which we focus on one feature specifically – the *case*. In the first (introductory) part of the paper theoretical and methodological frameworks are provided against which the authors will undertake the analysis of the excerpted examples from contemporary media discourse. In the second (central) segment of the paper the authors posit two tasks: firstly, to make a thorough inspection and description of excerpted media discourse material (which includes different genres of media discourse) that contains violations of the grammatical norm, specifically, agreement mismatches between the NP controller and its nominal and adjectival apposition, and then to study the structural nature of these violations, and finally to provide an explanation of why such errors (mismatches) occur; and secondly, to derive certain conclusions concerning the noticed tendencies and generalizations in the Serbian language on the basis of registered mismatches, i.e. on the basis of the undertaken analysis.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
ajdzanovic@ff.uns.ac.rs
straxstepanov@yahoo.com

Maja Marković
Bojana Jakovljević

ACQUIRING VOCALIC QUANTITY AND QUALITY IN L2: THE ACQUISITION OF VOWEL CLIPPING IN ENGLISH BY ADVANCED SERBIAN LEARNERS*

The paper presents the results of the research into the acquisition of quantitative and qualitative features of English vowels by advanced ESL learners whose native language is Serbian, by investigating the level of attainment of the process of length reduction, known as vowel clipping. Based on the empirical study, the authors compare the property of clipping in English and Serbian, analyze the level of the learners' achievement in acquiring the degree of clipping in their L2 and examine the relation between the acquisition of vocalic quality and quantity in their L2. The results of the study indicate that acquiring quality and quantity are two independent processes, which points to a more complex process of the acquisition of vowels than is traditionally recognized in the literature.

Key words: vowels, vocalic quantity and quality, phonological acquisition, vowel clipping

Рад представља резултате истраживања усвајања квантитативних и квалитативних карактеристика енглеских вокала код напредних ученика енглеског језика чији је матерњи језик српски, односно, истраживања усвојености процеса скраћења трајања вокала. На основу емпиријског истраживања ауторке упоређују карактеристике вокалског скраћења у енглеском и српском језику, анализирају ниво усвојености скраћења у страном језику и испитују однос између усвојености вокалског квалитета и квантитета у страном језику. Резултати истраживања указују на то да су усвајање вокалског квалитета и квантитета два одвојена процеса, те се закључује да је усвајање вокала страног језика сложенији процес него што се традиционално третирао у литератури.

Кључне речи: вокала, вокалски квантитет и квалитет, усвајање фонологије, скраћење трајања вокала

1. INTRODUCTION. The term 'vowel clipping' stands for the reduction of vowel duration in front of voiceless obstruents without any change of vowel quality, compared to vowels in open syllables or vowels followed by voiced obstruents and sonorants. As has been attested in numerous studies, the reduction of vocalic duration is a universal property which happens due to the distinct mechanisms of the articulation of voiceless and voiced consonants (CHEN 1970). According to Chen, the difference in the duration depends on the speed of the transition from the vowel to the consonant closure (1970: 152). Since the articulation of voiceless consonants builds up greater intraoral pressure, the transition from the vowel to the consonant is faster, and the duration of the vowel therefore shorter. On the other

* The study was financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia under the Research grants TR32035 and OI178002. The initial results of the study were presented at the 4th International Conference on English Pronunciation: Issues & Practices, organized by the Institute of Phonetics, Faculty of Arts, Charles University in Prague, held at Charles University in Prague, May 2015.

hand, voiced consonants do not require such an effort, and the resulting transition is therefore slower, i.e. the duration of the vowel is longer.

In this sense, vowel clipping is a phonetic, rather than phonological distinction. Despite the fact that vowel clipping is a universal tendency of all human languages, the degree to which vowels reduce their duration varies across languages from minimal, imperceptible, to marked differences in duration. Thus, for example, long vowels in English can be even twice as long in open syllables or in front of voiced obstruents or sonorants than if they are followed by a voiceless consonant at the same speaking rate and under the same phonological conditions (WILK 1965). Vocalic duration has thus become a major auditory cue facilitating the discrimination between syllable final voiceless and voiced consonants/sonorants. It seems that the universal phonetic property has been ‘exaggerated’ in English so as to become an allophonic feature, rather than a physiologically conditioned articulatory property. Acknowledging that vocalic duration functions as a phonological property raises the question of the acquisition of this property by L2 learners. Belonging to the realm of phonology, we may expect the allophonic duration of vowels to be acquired independently from the vocalic quality, as well as to pose an additional burden to L2 learners whose L1 employs this feature only phonetically. In order to test the hypothesis that the acquisition of vowel clipping takes place in its own right, we conducted a series of production experiments to investigate how vowel clipping in English is acquired by native speakers of Serbian, where it only functions as a phonetic property.

2. VOWEL CLIPPING IN ENGLISH AND SERBIAN. Vowel clipping is generally especially significant in languages in which obstruents exhibit the discrepancy between the concepts of phonological voicing, i.e. the phonological contrast [+/-VOICE], and phonetic voicing, i.e. the presence of the vocal fold activity. Due to the fact that English phonologically voiced obstruents often undergo complete devoicing word-finally without voicing being fully neutralized, the duration of the preceding vowel represents the most significant acoustic cue for differentiating between the pairs of words contrasting in phonological voicing of the final obstruent (COLLINS – MEES 2005: 51; CRUTTENDEN 2008: 206; ROACH 1998: 33; YAVAS 2006: 58). For this reason, in addition to voicing, the strength of articulation, i.e. fortis-lenis opposition, is considered as a distinctive feature of English obstruents, which results in different terminology in comparison to languages in which this is not the case. English voiceless and voiced obstruents are commonly referred to as ‘fortis’ and ‘lenis’ respectively and the process which they trigger is referred to as ‘pre-fortis clipping’ (WELLS 1990).¹

The term pre-fortis clipping was first introduced by Wells (WELLS 1990) in the article “Syllabification and Allophony” where he defines it as one of the most important indicators of the syllable boundary in English. According to Wells, the presence of pre-fortis clipping in a given word indicates that the obstruent causing the process belongs to the coda of the syllable in question, such as /tʃ/ in the word *feature* /fi:tʃ.ə/. On the other hand, if the process of pre-fortis clipping does not take place, the obstruent belongs to the onset of the following syllable, such as /k/ in *tea-kettle* /ti:.kɛtl/.

¹ The strength of articulation is distinctive in a rather small number of languages (MADDISON 1996).

Focusing on the tendencies concerning English vowels, Cruttenden (CRUTTENDEN 2008: 95, based on WIJK 1965) states that the degree of clipping increases from short monophthongs to long monophthongs and diphthongs, where it is the most significant. The data from WIJK (1965) are given in Table 1, together with the ratio between the long (pre-lenis) and short (pre-fortis) realizations.

Table 1: Duration (ms) and the clipping of English vowels (based on WIJK 1965)

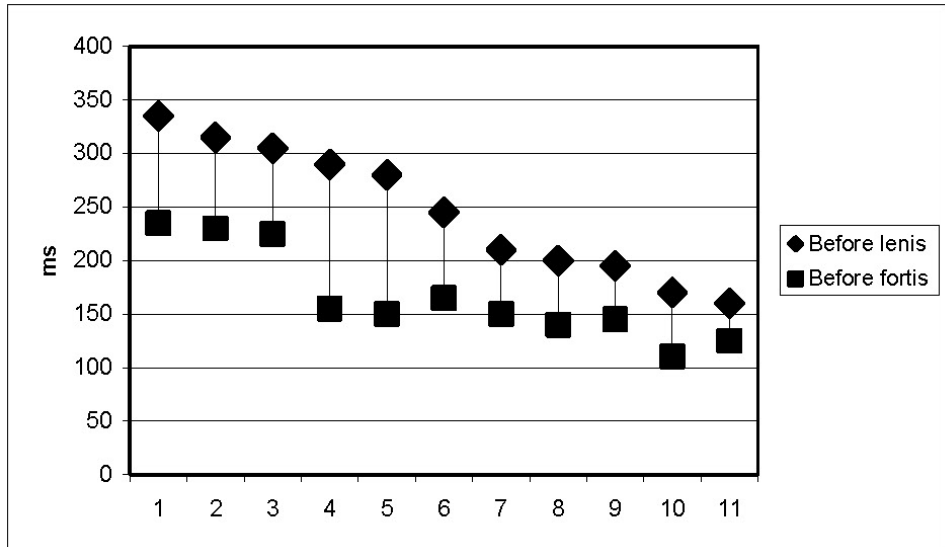
	+ voiced consonant (ms)	+ voiceless consonant (ms)	ratio
Short vowels	172	103	1.67
Long vowels	319	165	1.93
Diphthongs	357	178	2.01

In addition to vowel quantity or tension,² Gonet (1997) finds that the degree of clipping in English also depends on the vowel quality. The analysis of 11 RP monophthongs by Gonet and Stadnicka (GONET – STADNICKA 2006) reveals that the extent of vowel clipping varies from extensive in the case of the high tense vowels, less extensive in the case of the remaining tense vowels and /æ/, to relatively small but significant in the case of the lax vowels (Figure 1). The only monophthong in which the degree of vowel clipping is not statistically significant in the study of Gonet and Stadnicka is /ʊ/.

On the other hand, in the languages in which phonologically voiced obstruents exhibit phonetic voicing in word-final position such as French, Spanish or Italian, the process of vowel clipping is treated as insignificant. Therefore, the strength of articulation is not distinctive, the terms ‘fortis’ and ‘lenis’ are unnecessary, which is the reason why they are replaced with the terms ‘voiceless’ and ‘voiced’ respectively (COLLINS – MEES 2005: 51). This observation also applies to Standard Serbian (and Croatian) whose phonologically voiced obstruents do retain some degree of phonetic voicing word-finally (PETROVIĆ – GUDURIĆ 2010: 104-105; BAKRAN 1996: 84). Although the reduction in vowel duration does take place in front of Serbian voiceless obstruents, which tends to be a universal physiological process (CHEN 1970; LAEUFER 1992), the degree of clipping is far less significant than in English and, therefore, the strength of articulation is not treated as a distinctive feature. In the experiments with words in isolation and within frame sentences, Marković (MARKOVIĆ 2007; 2012) and Jakovljević (JAKOVLJEVIĆ 2012; 2014) show that the ratio between the duration of Serbian long monophthongs in front of voiced and voiceless obstruents rarely exceeds 1.2, whereas in the case of short monophthongs it tends to be rather negligible. In the study of segmental duration on a large annotated database of spoken Serbian language, including 33083 vowels, Sovilj-Nikić (SOVILJ-NIKIĆ 2007) shows that phonologically long stressed vowels are only 9.55% longer in front of voiced obstruents than in front of voiceless obstruents and phonologically short stressed vowels are 8.39% longer when followed by voiced obstruents.

² The difference between short and long vowels in English is sometimes alternatively referred to as an opposition between lax and tense, reflecting the fact that the short vowels are articulated with less muscular tension (CRUTTENDEN 2008: 96).

Figure 1: The clipping of English monophthongs (GONET – STADNICKA 2006)



1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
a:	ɜ:	ɔ:	u:	i:	æ	ɒ	ʌ	e	ɪ	ʊ

3. VOCALIC SYSTEMS OF ENGLISH AND SERBIAN. The vocalic systems of English and Serbian are rather different with respect to their complexity. The vocalic system of English has very complex contrasts, i.e. the vowels which differ in quantity also differ in quality. On the other hand, Serbian has a rather simple and universally the most widely attested 5-vowel system. It is commonly described as consisting of 5 cardinal vowels (/i, e, a, o, u/), which are relatively symmetrically distributed in the vocalic space. However, what makes the system of Serbian vowels more complex is prosody. Serbian has 4 different tone accents: long-rising, short-rising, long-falling and short-falling. Although length is traditionally associated with stress types, it also renders meaningful distinctions, so instead of 5 vowels, there are 5 short and 5 long ones. Length significantly influences vowel quality in some of the vowels. Short Serbian vowels tend to be more centralized in stressed syllables than the corresponding long vowels (IVIĆ – LEHISTE 1967; MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006), although this difference is the most striking with the front vowel /e/ and the back vowel /o/. The influence of length is also supported by the fact that it can trigger phonological contrasts, i.e. the word pairs *luk* ('arch', long-falling) – *luk* ('garlic/onion', short-falling) or *Bosa* ('name of a person', long-rising) – *bosa* ('barefoot', short-rising) have different meanings. Considering that the difference between long and short Serbian vowels tends to be rather significant both in phonetic and phonological terms, Marković (2012: 66-67) points out that they need to be analyzed and described separately, which is the approach that we will take in this paper.

4. GOALS AND METHODOLOGY. The goals of the study were: (a) to examine the properties of vowel clipping in Serbian, focusing primarily on the effect of vowel quality (in order to check whether it exerts the same influence on vowel clipping as does English), (b) to analyze the degree of transfer in the acquisition of vowel clipping in English (L2) by native speakers of Serbian (L1), and (c) to find out whether it is possible to establish the relation between vowel clipping and vowel quality in the acquisition process. Bearing in mind that English exploits clipping as an allophonic feature, which the subjects' L1 does not, we hypothesize that acquiring the quality of English monophthongs does not have to go hand-in-hand with the acquisition of pre-fortis clipping. Instead, we believe that the two are two independent processes, the acquisition of both of which may eventually lead to native-like pronunciation.

The research consisted of two production tasks, whose subjects were 30 first year students of English at Novi Sad University (all females). The subjects were recorded in the sound-proof studio at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, and the recordings were digitized at the sampling rate of 44.1 kHz. In the first task, the subjects were recorded pronouncing the members of 40 Serbian minimal pairs (monosyllables) within the frame sentences of the type 'The word X is spoken' ('Reč X je data' for the Serbian target words). X is a member of a minimal pair, one of the members ending in a [+VOICE] and the other in [-VOICE] obstruent.³ On the whole, each subject read 80 sentences, which were ordered randomly. In the second task, the subjects were recorded pronouncing the members of 44 English monosyllabic minimal pairs (88 frame sentences, which were of the same type as in Serbian).⁴ The use of frame sentences instead of isolated words made it possible to make the subjects use the same, i.e. falling intonation, which was primarily significant for obtaining more reliable results concerning the overall vocalic quality. The only English vowels analyzed were monophthongs, as the English monophthongs are comparable to the vowels of the Serbian language, which does not have phonological diphthongs. Also, taking in consideration that the degree of clipping depends on the manner of articulation of the final obstruent, the number of minimal pairs ending in stops and fricatives was the same in both languages.

The production of the target vowels was evaluated by 3 native speakers of English and two trained phoneticians. All the evaluators were thoroughly instructed how to carry out the evaluation procedure and initial trials were performed in order to acquire sufficient similarity in the results obtained. The procedure involved the use of a 3-point scale. Grade 0 was given if the subjects fully substituted an L1 vowel for the L2 vowel required, grade 1 if there was apparent approximation to the L2 target vowel, and grade 2 if the subjects used a vowel quality comparable to L2 (native-like pronunciation).⁵ The results were statistically analyzed by

³ In several cases minimal pairs could not be found, hence near-minimal pairs were used. For each pair care was taken that the words had the same accent type and number of phonemes. This excluded consonant clusters in the position of the target words tested.

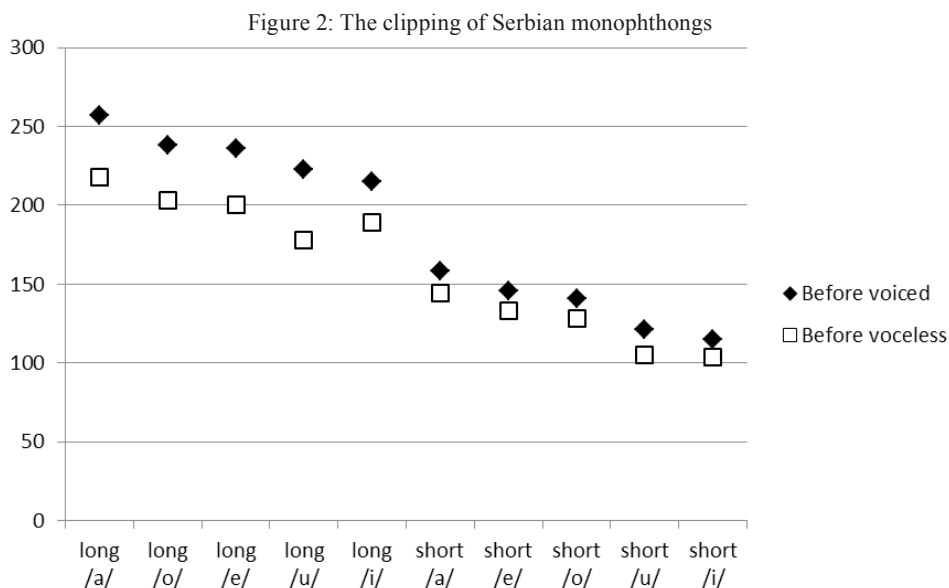
⁴ Some of the English target words were also near-minimal pairs, but contained the same number of phonemes in each case. As in Serbian, consonant clusters were avoided.

⁵ The method for evaluating the degree of foreign accent was taken from FEJLOVÁ (2014), who examined the relation between the acquisition of quality and pre-fortis clipping of English vowels produced by Czech native speakers.

applying t-test and compared with the results of the acquisition of pre-fortis clipping in English.

5. THE RESULTS OF THE STUDY. In this section we present the results of the study. We begin by giving the overview of the results of vowel clipping in the subjects' production of Serbian (L1) monophthongs. The following subsection focuses on clipping in the subjects' production of English (L2) monophthongs. The last part deals with the results of the assessment of the degree of the acquisition of quality for each L2 vowel in relation to the degree of vowel clipping.

5.1. VOWEL CLIPPING IN SERBIAN. Although the degree of clipping is far less significant in Serbian than in English, the results of the measurements show that all Serbian monophthongs undergo clipping in front of voiceless obstruents in the monosyllables tested (Figure 2). A statistically significant difference between the duration of vowels before voiced and voiceless obstruents was observed in the case of all long monophthongs and short /u/ at the level $p < 0.001$, whereas in the other short monophthongs there was a statistically significant difference at the level $p < 0.05$ (Table 2). As in English, the degree of clipping is higher in the case of phonologically long monophthongs than in short vowels. However, in the comparison between the degree of clipping in the words ending in fricatives and stops, we did not find a statistically significant difference.



However, it was not possible to establish the relation between vowel openness and the degree of clipping of long monophthongs.⁶ Although the degree of clipping

⁶ Although openness does contribute to the inherent duration in front of both voiced and voiceless consonants, low vowels being the longest and high the shortest under the same phonological conditions.

tends to be the highest in the case of long /u/, the same does not apply to long /i/, which has the lowest degree of clipping of all long Serbian vowels. Interestingly, Serbian short /u/ has the highest degree of clipping among the short vowels as well. Therefore, it can be concluded that Serbian /u/, regardless of its length, tends to be most prone to durational reduction in front of voiceless obstruents. As for the other vowels, it is not possible to observe any significant or systematic tendency related to the features [low] or [high].

Table 2: Duration (ms) and the clipping of Serbian monophthongs

	<i>Long monophthongs</i>					<i>Short monophthongs</i>				
	/i/	/u/	/e/	/o/	/a/	/i/	/u/	/e/	/o/	/a/
Before voiced	215	223	236	238	257	115	121	146	141	158
Before voiceless	189	178	200	203	218	104	105	133	128	144
RATIO	1.14	1.25	1.18	1.17	1.18	1.11	1.15	1.10	1.10	1.10
t	4.35	5.75	4.55	3.73	4.75	2.72	5.05	2.24	2.17	2.15
p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.010	0.000	0.030	0.040	0.040

Apparently, it seems to be rather difficult to determine which articulatory property of Serbian long /u/ causes its behavior. The fact that long /i/ behaves differently eliminates the significance of vowel openness. The data on the other vowels show that the feature of frontness has no significance either, nor does labialization. For this reason, it can only be assumed that the combination of all these features determines the degree of clipping in Serbian. This is also supported by the behavior of the Serbian short /u/ sound.

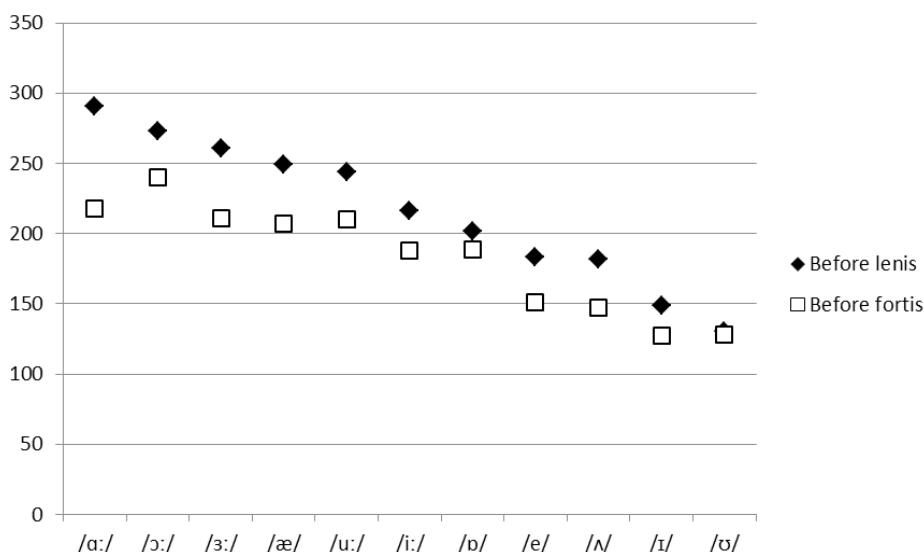
5.2. CLIPPING IN THE SUBJECTS' PRODUCTION OF ENGLISH (L2) VOWELS. The analysis of the students' production of English vowels points to a statistically significant difference between pre-lenis and pre-fortis realizations of almost all English monophthongs (the only exception being /ʊ/ – $p > 0.05$). However, comparing the mean duration values of pre-lenis and pre-fortis occurrences in the students' production (Table 3) with the values of native English speakers' from the literature (Table 1 above), it is obvious that the students have not sufficiently mastered the clipping of English vowels (cf. Figure 1 and Figure 3).

The average ratio between pre-lenis and pre-fortis duration of long English vowels in the production of our subjects is 1.20, which does not considerably exceed the ratio found in the production of the subjects' L1 (L1 ratio being 1.18). Among the long vowels, the low vowel /a:/ exhibits the highest degree of clipping (with the ratio 1.33), which exceeds the ratio of clipping in any of the subjects' L1 long vowels and points to a relatively high degree of the acquisition of clipping. The mid vowel /ɜ:/ and the low front /æ/ also have relatively high ratios of clipping (1.23 and 1.21 respectively). The high-to-mid /ɔ:/ and the high vowels /u:/ and /i:/ exhibit the shortest degree of clipping and are comparable to the subjects' values of clipping in L1.

Table 3: Duration (ms) and the clipping of English monophthongs produced by Serbian native speakers

	Long monophthongs					Short monophthongs					
	/i:/	/u:/	/ɜ:/	/ɔ:/	/ɑ:/	/ɪ/	/ʊ/	/e/	/æ/	/ʌ/	/ɒ/
Before voiced	216	244	261	273	291	149	130	183	249	182	202
Before voiceless	188	210	211	240	218	127	128	151	207	147	189
RATIO	1.15	1.16	1.23	1.14	1.33	1.17	1.02	1.22	1.21	1.24	1.07
t	2.69	2.54	3.82	2.30	4.26	2.81	0.28	7.04	2.73	4.78	2.08
p	0.008	0.013	0.000	0.025	0.000	0.007	0.785	0.000	0.008	0.000	0.040

Figure 3: The clipping of English monophthongs by Serbian native speakers



As for the short vowels, the mean ratios between pre-lenis and pre-fortis duration are somewhat higher in the subjects' production of L2 vowels (1.18) than in L1 (1.11). The highest degree of clipping is found in the subjects' production of /ʌ/ (1.24), whereas no statistical difference was found in the production of /ʊ/. The other short vowels are produced with moderate degrees of clipping, again comparable to the speakers' L1, but not close to the values found in the English native speakers' pronunciation. As in the students' L1, we did not find a statistically significant difference in the degree of clipping before voiceless fricatives and stops.

5.3 ACQUISITION OF VOWEL QUALITY AND ITS INFLUENCE ON VOWEL CLIPPING. In order to test the initial hypothesis (the level of mastering the quality of English vowels does not necessarily entail the level of mastering the degree of their clipping) we first had to estimate the production of English vowels by the Serbian

subjects. The results obtained by the five evaluators were the basis of setting up 3 levels of acquisition, which we marked in the following way:

- **0** if the subjects made full substitution of an L2 vowel with the similar L1 vowel;
- **1** if the subjects modified their L1 vowel approximating the quality of the L2 vowel;
- **2** if the subjects fully acquired an L2 vowel.

The mean assessment values for the acquisition of each vowel are given in Table 4, which also includes the repeated values of clipping ratio.

Table 4: The influence of vowel acquisition on vowel clipping

	Long monophthongs					Short monophthongs					
	/i:/	/u:/	/ɜ:/	/ɔ:/	/ɑ:/	/ɪ/	/ʊ/	/e/	/æ/	/ʌ/	/ɒ/
Level of acquisition	0.07	0.89	1.99	0.92	1.94	1.97	1.95	0.05	0.04	0.09	0.93
Clipping ratio	1.15	1.16	1.23	1.14	1.33	1.17	1.02	1.22	1.21	1.24	1.07

The results of the assessment corroborate some of the earlier findings on the acquisition of L2 vowel quality and are in line with the hypotheses postulated within Flege's Speech Learning Model (FLEGE 1995) and Best's Perceptual Assimilation Model (BEST 1995). Whereas the L2 vowels which are perceived as similar to L1 vowels (notably /i:/, /ɜ:/ and /ʌ/) are mainly substituted with L1 vowels, or mildly modified in the direction of L2 vowels, the vowels which are either not found in L1, or whose features differ more strikingly, are more readily changed towards L2 qualities (as is the case of /ɑ:/, /ɜ:/, /u:/, /ɒ/, /ʊ/, /ɪ/). The case of the vocalic distinction between /æ/ and /e/ is yet rather peculiar, as it is a contrast which is among the most difficult ones for learners whose L1 is Serbian (cf. PAUNOVIĆ 2005; MARKOVIĆ 2007). Since Serbian does not have a contrast in the low-mid front area of the vocalic space, both of these vowels are generally mapped into a single vowel of the /e/ quality both perceptually and in the production of Serbian learners.

Comparing the acquisition of vocalic quality with the acquisition of vowel clipping in the subjects' L2, the results obviously point to a mismatch between the two. While some of the vowels which are well acquired in terms of quality also have a relatively high degree of clipping, this is not always the case. We shall compare the results of the assessment of the acquisition of vocalic quality with the results of the acquisition of clipping in more detail in the subsequent section of the paper.

6. DISCUSSION AND CONCLUSIONS. Vowel clipping in English, unlike the phonological distinction [short] vs. [long] vowels, has the status of an allophonic feature and has to be acquired as a feature in its own right. For L2 learners whose native language also has the phonological distinction between short and long vowels, but has clipping only as a phonetic (physiological, universal) property, pre-fortis clipping requires additional effort and time to be fully acquired.

As the results of our study have shown, the degree of clipping in the subjects' L2 is generally considerably lower than in native speakers' production. On the whole, it is strikingly reminiscent of the learners' L1 values of clipping. Yet, in some of the vowels produced it exceeds the values of clipping in any of the L1 vowels. As might be expected, it happens in some of the vowels which are best acquired in terms of vocalic quality, as was the case of /ɑ:/, /ɜ:/ and /ɪ/. However, in some of the vowels which are rather well or fully acquired in terms of quality (notably, /ɔ:/, /u:/, /ɒ/, /ʊ/), vowel clipping is still rather poorly acquired, being either completely transferred from L1, or showing no significant pattern at all (as in the case of /ʊ/). What comes as more of a surprise is that in some of the vowels which are not well acquired at all in terms of quality, clipping seems to be more prominent than might be expected. This is the case of the vowels /æ/, /e/ and /ʌ/. Finally, in the front high vowel /i:/, which is rather similar to the subjects' L1 long /i/ vowel, both the quality and clipping seem to be fully transferred from the subjects' L1.

Vocalic duration, as a distinct cue from the spectral quality of vowels, has been shown to be acquired independently from the vocalic quality (cf. FLEGE et al. 1997; ESCUDERO 2002; SMITH et al. 2003; RAUBER et al. 2005; CEBRIAN 2006; BOHN 1995). However, all of the findings from the literature mainly refer to the acquisition of distinctive phonological length, duration being seen as the exponent of the feature [long], and often misinterpreted as a primary phonological cue in learners' perception and production of L2 vowels. However, there seem to be other temporal factors of 'non-native accents', which may have not received as much attention in the research of L2 acquisition – such as those related to the non-distinctive feature of vocalic duration, i.e. vowel clipping.

In this study we have shown that the acquisition of pre-fortis clipping functions as a feature independent from the acquisition of the vocalic quality and that the two develop separately in the acquisition process. The relation between them can only be established at the transitional stage of acquiring the quality of L2 vowels. If a vowel is fully acquired, clipping may follow, but it may be acquired before the spectral quality just as well, showing some degree of acquisition in the learners' production. If a vowel is just partially acquired, due to a more striking difference in the spectral quality compared to an L1 vowel, the acquisition of pre-fortis clipping may be completely missing, as if presenting too much of workload on the acquisition process of vowel quality in progress.

In the future studies of the acquisition of vocalic duration in English as L2 the focus has to be placed on some other factors which might also affect the overall acquisition of vowels. One of the issues that should be addressed is whether learners develop the perception and production of pre-fortis clipping at the same rate, or whether perception may precede production. This might also answer the question whether raising the learners' awareness in perception might also facilitate the acquisition of this feature in production. Another question, which we did not investigate systematically in this study, but which has arisen during the research, is to what extent the learners' familiarity with lexical items contributes to a higher degree of acquisition of pre-fortis clipping. Finally, the question of how clipping is acquired in longer stretches of speech, such as read-aloud texts and spontaneous speech, may be a most challenging task, yet worth future efforts.

REFERENCES

- BAKRAN, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.
- BEST, Catherine. A Direct Realist View of Cross-Language Speech. Winifred Strange (ed.). *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-language Research*. Baltimore: York Press, 1995, 171–204.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. 2011. *Praat* (Version 5.2.28). <<http://www.praat.org>> 10.07.2011.
- BOHN, Ocke-Schwen. Cross-Language Speech Perception in Adults: First Language Transfer Doesn't Tell it All. Winifred Strange (ed.). *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-language Research*. Baltimore: York Press, 1995, 279–304.
- CEBRIAN, Juli. Experience and the Use of Duration in the Categorization of L2 Vowels. *Journal of Phonetics* 34 (2006): 372–387.
- CHEN, Matthew. Vowel Length Variation as a Function of the Voicing of the Consonant Environment. *Phonetica* 22 (1970): 129–159.
- COLLINS, Beverly, Inger M. MEES. *Practical Phonetics and Phonology*. London: Routledge, 2005.
- ESCUADERO, Paola. The Perception of English Vowel Contrasts: Acoustic Cue Reliance in the Development of New Contrasts. Allan James, Jonathan Leather (eds.). *New sounds 2000: Proceedings of the Fourth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*. Klagenfurt: University of Klagenfurt, 2002, 122–131.
- FEJLOVÁ, Dita. Pre-Fortis Shortening in Fluent Read Speech: A Comparison of Czech and Native Speakers of English. *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 1 (2014): 91–100.
- FLEGE, James Emil. Second Language Speech Learning: Theory, Findings and Problems. Winifred Strange (ed.). *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-language Research*. Baltimore: York Press, 1995, 233–277.
- FLEGE, James Emil, Ocke-Schwen BOHN and Sunyoung JANG. (1997). Effects of Experience on Non-Native Speakers' Production and Perception of English Vowels. *Journal of Phonetics* 25 (1997): 437–470.
- CRUTTENDEN, Alan. *Gimson's Pronunciation of English*. London: Edward Arnold, 2008.
- GONET, Wiktor. Duration of R.P. Monophthongs in Monosyllabic Words. *Speech and Language Technology* 1 (1997): 195–228.
- GONET, Wiktor, Lidia STADNICKA. Vowel Clipping in English. *Speech and Language Technology* 8 (2006): 77–86.
- IVIĆ, Pavle, Ilse LEHISTE. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Zbornik za filologiju i lingvistiku X* (1967): 55–95.
- JAKOVLJEVIĆ, Bojana. Differences in Articulatory Strength and their Acoustic Manifestations in Serbian. *Zbornik radova DOGS2012 (Digitalna obrada govora i slike, Kovačica, Srbija)*, 2012, 32–35.
- JAKOVLJEVIĆ, Bojana. The Strength of Articulation of the Members of the Voice Contrast in English and Serbian. Snežana Gudurić (Ed.). *Jezici i kulture u vremenu i prosturu* 3. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 481–489.
- LAEUFER, Christiane. Patterns of Voicing-Conditioned Vowel Duration in French and English. *Journal of Phonetics* 20 (4) (1992): 411–440.
- MADDISON, Ian. Phonetic Universals. *UCLA Working Papers in Phonetics* (1996): 160–178.
- MARKOVIĆ, Maja. *Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskih sistema engleskog i srpskog jezika*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.
- MARKOVIĆ, Maja. *Usporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Neke akustičke karakteristike vokala u govoru Novog Sada. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXI* (2006): 327–346.
- PAUNOVIĆ, Tatjana. Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2005.
- PETROVIĆ, Dragoljub, Snežana GUDURIĆ. *Fonologija srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2010.
- RAUBER, Andréia, Paola ESCUDERO, Richardo BION, Barbara BAPTISTA. The Interrelation Between the Perception and Production of English Vowels by Native Speakers of Brazilian Portuguese. *Proceedings of the Interspeech 2005 – Eurospeech*. Lisbon: ISCA, 2005, 2913–2916.
- ROACH, Peter. *English Phonetics and Phonology: A Practical Course*. Cambridge: CUP, 2008.

- SMITH, Bruce, Ann BRADLOW and Tessa BENT. Production and Perception of Temporal Contrasts in Foreign-Accented English. Maria-Josep Sole, Daniel Recasens, Joaquin Romero (eds.). *Proceedings of the XVth International Congress of Phonetic Sciences*, Barcelona, Spain, 2003, 519–522.
- SOVILJ-NIKIĆ, Sandra. *Trajanje vokala kao jedan od prozodijskih elemenata u sintezi govora na srpskom jeziku*. Magistarska teza. Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.
- WELLS, John C. (1990). Syllabification and Allophony. <<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/syllabif.htm>> 20. 10. 2015.
- WIK, Kalevi. *Finnish and English Vowels*. Turku: Turku University, 1965.
- YAVAS, Mehmet. *Applied English Phonology*. Oxford: Blackwell, 2006.

Maја Марковић
Бојана Јаковљевић

СКРАЋЕЊЕ ВОКАЛСКОГ ТРАЈАЊА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВО
УСВАЈАЊЕ КОД УЧЕНИКА ЧИЈИ ЈЕ МАТЕРЊИ ЈЕЗИК СРПСКИ

Резиме

Рад представља резултате истраживања усвајања квантитета и квалитета вокала енглеског језика у продукцији напредних ученика чији је матерњи језик српски, на основу испитивања степена усвојености процеса скраћења трајања вокала у зависности од звучности наредног консонанта (vowel clipping). Емпиријско истраживање обухватило је тест продукције, где је у фокусу било анализирање усвојености вокалског квантитета, и тест усвојености вокалског квалитета на основу процене петоро стручних евалуатора. У експерименту продукције коришћени су снимци 30 испитаница, које су у реченичном оквиру изговарале циљане вокале, чије су темпоралне вредности потом анализирани и статистички обрађени. У тесту евалуације петоро стручних оцењивача процењивало је усвојеност вокалског квалитета на истом материјалу. Резултати теста продукције квантитета поређени су са резултатима евалуације квалитета. Поређење ових резултата указује на то да усвајање квалитета и квантитета не иду нужно истовремено у процесу усвајања фонологије страног језика, већ да чине два засебна процеса, што указује на далеко већу сложеност усвајања вокала страног језика него што се традиционално наводи у литератури.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
majamarkovic@ff.uns.ac.rs
bojana.jakovljevic@ff.uns.ac.rs

Саша Марјановић

ГЛАГОЛСКА ФЛЕКСИЈА У ДВОЈЕЗИЧНОМ РЕЧНИКУ СА СРПСКИМ КАО ЦИЉНИМ ЈЕЗИКОМ*

У раду је с металексикографских позиција размотрено на који је начин могуће представити флексију српских глагола у двојезичним речницима у којима је српски језик циљни. Полази се од теорије о лексикографским функцијама, која у први план ставља корисника, његове потребе и ситуације у којима се корисник служи речником, како би се испитало јесу ли и у којој мери подаци о глаголској флексији dostatни, односно одговарају ли потребама страних корисника. Другим речима, пажња је посвећена обиму флексијских података у оквиру речничкога чланка те њихову положају, а затим и начину на који флексијски подаци могу бити приказани.

Кључне речи: флексија, глагол, речник, српски језик, страни језик, продукција, усвајање језика.

From the perspective of metalexigraphy, this paper discusses in which way the inflection of Serbian verbs can be presented in bilingual dictionaries with Serbian being the target language. The starting point is the theory of lexicographical functions, which emphasizes the user, their needs, and the situations in which they use a dictionary. The goal is to examine whether and to what extent the data on verb inflection is sufficient, i.e. whether it corresponds to the needs of foreign users. In other words, some attention is directed to the extent of inflection data within a dictionary entry, to its position, and then to the way in which the inflection data can be presented.

Key words: inflection, verb, dictionary, Serbian language, foreign language, production, language acquisition.

1. Уводна разматрања. Чланак који је пред читаоцем представља наставак и допуну ауторових истраживања о начину на који се глаголска флексија може лексикографски обрадити. Први део резултата објављен је у раду Марјановић (2016). У њему је аутор с позиција теорије о лексикографским функцијама испитао јесу ли и у којој мери подаци о глаголској флексији у постојећим речницима довољни и адекватно представљени зарад рецепцијских и продукцијских потреба страних корисника, тј. корисника којима српски језик није матерњи. Аутор је у томе раду анализирао како једнојезичне речнике српскога језика, тако и двојезичне речнике са српским као полазним и циљним језиком, а на крају је констатовао да двојезични речници са српским као циљним језиком, за разлику од осталих типова речника, *листом* о флексији не нуде никакве информације.

Одсуство било каква податка о глаголској флексији у поменутих двојезичним речницима могло би се оправдати једино тиме што су они у већини случајева објављени на говорном подручју српскога језика. Они су, дакле, намењени изворним говорницима српског језика. Како њима српски језик није

* Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и њиховој историји* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

страни, подаци о флексији нису потребни, чак су и излишни, редувантни, јер изворни говорници флексијом речи у српскоме језику већ активно, или – у неким случајевима – барем пасивно, одлично владају. Ако би лексикограф ипак понудио флексијске податке, на један или други начин, речнички би се чланак повећао, а повећање чланка успорило би читање и потрагу за жељеним информацијама. Спорија претрага условила би и корисничко веће незадовољство.

Изненађује, међутим, податак да никаквих флексијских података нема ни у не тако бројним речницима који су објављени у иностранству, а намењени су пре свега странцима. Премда су на нужност представљања флексијских података у речнику упозоравали и страни слависти (нпр. GĂMULESCU 1997; MIKKELSEN 1997), никаква одјека није било ни у новијим речницима. Донекле је разумљиво да флексијски подаци изостају у речнику са српским као циљним језиком ако су ти подаци наведени, барем сумарно, у српско-странома речнику који је штампан у истој књизи (уп. FUENTES MORÁN 1994: 221); у тим случајевима корисник најпре пронађе лематизован облик глагола у једноме делу речника, а потом у другоме делу тражи податке о флексији. Но, уверљиво оправдање тешко се може наћи у случајевима кад су флексијски подаци одсутни у речницима у којима је српски само циљни језик. Једино можемо, с једне стране, претпоставити да се уношење флексијских података у штампани речник издавачу комерцијално не би исплатило, јер би проширило обим речника, а самим тим повећало трошкове штампања, што би даље повисило продајну цену књиге те смањило тржишну конкурентност код ионако безначајне циљне групе. С друге стране, можемо претпоставити да изостављање флексијских података није диктирала издавачка политика, те да је оно последица независне (мета)лексикографске освешћености аутора речника. Како год, ми смо склонили другој претпоставци. Јер, без обзира на то што би речник с флексијским подацима био обимнији, па и скупљи, он би корисницима пружио врло битне информације, на основу којих би несметано од лематизованог облика могли образовати флективне глаголске облике, а то је и предуслов за стварање граматичних исказа.

Будући да су странцима флексијски подаци о лексемама потребни у случају језика с развијеном¹ и, у великој мери, непредвидљивом² флексијом, какав је српски, у овоме ћемо чланку истражити на који се начин глаголска флексија српскога језика може представити у двојезичним речницима у којима би српски био циљни језик.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. И у овоме раду начело одабира и приказа података о глаголској флексији у двојезичним речницима са српским као циљним

¹ Д. Шипка (ŠIPKA 2005: 79) извештава да на скали Војске Сједињених Америчких Држава која одређује релативну тешкоћу језика словенски језици, услед разгранате флексије, потпадају под категорију 3, а категорија 4 обухвата језике који се сматрају најтежим за савладавање.

² У српскоме се језику не може ни успоставити једноставна и недвосмислена подела глагола на конјугације за потребе наставе српскога као страног, као, како то И. Клајн (2006: 142) каже, у латинскоме и романским језицима, где се глаголи традиционално класификују према завршетку инфинитива. У српскоме таква једноставна подела није могућа, јер се, на пример, глаголи на *-ајти* могу различито завршавати у првоме лицу једине презенте (*зледајти* ~ *зледам*, *звиждајти* ~ *звиждим*, *злодајти* ~ *злођем*), а да се притом не може предвидети завршетак.

језиком биће размотрено из угла теорије о лексикографским функцијама (в. TARP 2008). С обзиром на то што ова теорија у први план ставља корисника речника, његове потребе и ситуације у којима се корисник служи речником, подвући ћемо следеће: прво, да ћемо металексикографско истраживање саобразити страноме кориснику, тј. кориснику коме српски језик није матерњи; и друго, да ћемо испитати на који се начин флексија може обрадити не би ли се задовољиле одговарајуће потребе страних корисника. Наиме, двојезични речник са српским као циљним језиком може послужити кориснику да произведе слободан исказ на српском језику, да преведе одређени текст на српски језик или да усваја и проширује знања о систему српскога било унутар-језично, било поредећи га с полазним језиком. На тај начин, на уму ћемо приликом анализе имати три ситуације у којима се речник користи, тј. 1) продукцијску ситуацију, 2) преводну ситуацију, и 3) ситуацију у којој се стичу знања о систему српскога језика. Пошто превођење на српски подразумева и продукцију на српскоме, те ћемо две ситуације размотрити заједно (уп. TARP 2008: 211; BERGENHOLTZ – TARP 2006).

3. МЕТАЛЕКСИКОГРАФСКА АНАЛИЗА. Анализа ће бити подељена на два дела: прво ћемо у тачки 3.1 размотрити колики је то обим флексијских података достатан страним корисницима, потом ћемо у тачки 3.2 испитати на који се начин ти подаци могу приказати.

3.1. ОБИМ ПОДАТАКА. В. П. Берков (2004: 104) истиче да се у речнику може навести потпуна или делимична парадигма речи. Ми бисмо додали и нулту, када подаци о флексији изостају (уп. SVENSÉN 2009: 126; в. још MUGDAN 1989: 519), а то је, како смо већ рекли, једино засведочено – барем колико је нама познато – у постојећим речницима са српским као циљним језиком. Како смо напред истакли да је одсуство флексијских података велики недостатак, јер од њих зависи хоће ли корисници знати лематизован облик глагола (у српскоме је то, традиционално, инфинитив) да уклопе у говорни ланац, ваљало би посебно размотрити Берковљева два случаја.

Кад је реч о навођењу потпуне флексије, В. П. Берков (2004: 104) признаје да је то могуће само кад је парадигма речи невелика. Подсећамо читаоца да се, према наводима Д. Шипке (ŠIPKA 2005: 209–210) двовидски прелазни глаголи у српскоме језику могу јавити у 309 облика, док остали глаголи имају мање разгранату парадигму. Тај се број мора узети условно, јер један део тих флективних облика чине прости глаголски облици, док други део чине сложени, који се, пак, граде од простих, тако да број различитих облика није у тој мери, али свакако јесте, велик. То за лексикографа онда значи да флексију свакога српског глагола који се нађе на месту еквивалента у речнику са српским као циљним није згодно наводити у целини, јер би у супротном речник у папирном формату био прегломазан (уп. BERGENHOLTZ – TARP 2006: 578; TARP 2008: 212). Ипак, један такав, условно речено, речник постоји у француско-српској лексикографији. У питању је Милорадовићев „реченичник” (MILORADOVIĆ 1988). Штавише, аналоган речник овај је аутор, у сарадњи са стручним сарадницима за поједине језике, саставио и за друге школске језике

– енглески, немачки и руски³. Ови су речници имали великога успеха на тржишту, што закључујемо по великом тиражу и више поновних издања током осамдесетих и деведесетих година⁴. Тај се успех неминовно крије иза одлика Милорадовићевих речника: он за сваку променљиву реч нуди њену парадигму. Навођење парадигме олакшава кориснику продукцију на страноме језику, док му приликом усвајања страног језика помаже да стекне солидну слику о морфолошкој структури страног језика, те његови речници могу послужити и као граматички приручници. Да бисмо илустровали лексикографски поступак примењен у цитираном речнику, навешћемо, у максимално скраћеном виду, како је разрађен чланак францускога глагола *couper* (MILORADOVIĆ 1988: 125–126):

couper	сећи, iseći
<i>présent – prezent</i>	
je coupe	ja sečem/isečem
tu coupes	ti sečeš
il, elle coupe	on, ona, (ono) seče
nous coupons	mi sečemo
vous coupez	vi sečete
ils, elles coupent	oni, one, (ona) seku
<i>passé composé – perfekt</i>	
j'ai coupé	ja sam isekao, la
tu as coupé	ti si isekao, la
il, elle a coupé	on, ona (ono) je isekao, la, (lo)
nous avons coupé	mi smo isekli, le
vous avez coupé	vi ste isekli, le
ils, elles ont coupé	oni, one, (ona) su isekli, le, (la)

У наводу смо изоставили велики део речничког чланка, али и поред тога јасно се назире лексикографски поступак. Видимо да се у овоме речнику наводе само основна значења речи и њихова парадигма. Поред наведених облика, презента и перфекта, у наставку је чланка исписана парадигма у аористу, имперфекту, простом футуру, императиву и партиципу садашњем. За све је француске облике на српској страни наведен кореспондент. Тако су, примера ради, на левој страни дати облици француског имперфекта (*je coupais* итд.), а на десној облици српског имперфекта (*сецијаш* итд.), премда ти облици нису потпуни системски кореспонденти, нити су у већини случајева преводни еквиваленти. Сам аутор то коментарише на следећи начин:

U oblasti konjugacije „pokrivaju se” svi modeli glagolskih oblika francuskog jezika odgovarajućim paradigmama srpskohrvatskog jezika, mada frekvencija svih obrazaca nije ista (na primer: ređa upotreba imperfekta u SHJ, i sl). Sam raspored glagolskih oblika po kriterijumu *prosti* i *složeni* na levoj strani tabela nije sproveden

³ Ми наводимо друго издање француско-српскога речника јер нам је оно једино било при руци, али сви су Милорадовићеви речници први пут објављени и патентирани крајем седамдесетих година XX века.

⁴ Аутор је свој патент заштитио и у Русији, где су његови „граматички речници” такође доживели велик комерцијални успех.

из razloga koje je imala francuska redakcija Rečnika, te je i u koloni oblika srpsko-hrvatskog jezika ista slika (MILORADOVIĆ 1988: XIII).

Чак се и у овој речнику, који тежи да опише потпуну парадигму француских глагола и њихових српских кореспондената, примећује да аутор води рачуна о простору који заузима речнички чланак, тако што из њега избацује одређене облике. Но, избор облика није потпуно јасан из угла корисника речника. Листајући речник лако се да запазити да се у парадигми глагола системски наводе облици француског аориста, који се у говору уопште не користе, а аутор још у предговору каже (MILORADOVIĆ 1988: XXX) да су у речник уврштени само (!) они глаголски облици који су у најчешћој употреби. Даље, ако је француски имперфект чест, па заслужује да буде обрађен, српски имперфект уопште се не користи у савременој пракси (уп. JELASKA – CVIKIĆ 2005: 213), како у говору, тако и у писању, па за његово навођење нема никаква валидног оправдања: за њим неће посегнути просечан изворни говорник српскога, а камоли странац који тек усваја српски језик. Ту не треба заборавити, како смо горе истакли, ни то да речник даје само основна лексичка значења, без икаквих напомена о рекцији и валенци, без примера, колокација и фразеологије, те закључујемо да је аутор овај тип речника наменио – ни мање ни више него – почетницима. А почетницима нису потребни ни француски аорист нити српски имперфект. Исто тако, није јасно због чега су изостављени, на пример, кондиционал или субјунктив презента, који се у настави францускога као страног усвајају најкасније на разини А2, као и потенцијал у српскоме. С друге стране, страноме кориснику не би било јасно зашто се на десној страни у парадигми користи час глагол *сећи* (у презенту, имперфекту, императиву и партиципу презента), час глагол *исећи* (у осталим облицима), с тим што је код 1. л. јд. презента дато и *исечем*, а код 1. л. јд. футура I и облик *ја ћу сећи*.

Пошто су подаци о глаголској флексији у речницима са српским као циљним нужни, намеће се чињеница да је навођење, у најмању руку, делимичне парадигме задовољавајуће решење. Испрва би се могло помислити да би се одговарајуће решење могло изнаћи тако што би се кориснику понудили само поједини облици за свако време одн. начин. На пример:

couper I. vt. **сећи** [*през.* 1. л. јд. сечем, 3. л. мн. секу, *имп.* сеци, *аор.* секох, *имперф.* сецијах, *фут.* I сећи ћу, *прис.* р. м. секао, ж. секла, с. секло, мн. секли, *прис.* II сечен, *прис.* с. секући, *прис.* II секавши] ...

Овакво, међутим, навођење флексијских података⁵ не би било практично уколико би лексикограф морао навести два или више еквивалената, што је чест случај, јер би за сваки по истоме начелу морао понудити на овај начин конципиране флексијске податке, а то би заузело превише простора:

couper I. vt. **сећи** [*през.* 1. л. јд. сечем, 3. л. мн. секу, *имп.* сеци, *аор.* секох, *имперф.* сецијах, *фут.* I сећи ћу, *прис.* р. м. секао, ж. секла, с. секло, мн. секли, *прис.* II сечен, *прис.* с. секући, *прис.* II секавши], **резати** [*през.* 1. л. јд. режем,

⁵ Речничке чланке којима ћемо опримерити металексикографске налазе наводимо у сажетом виду. То значи да ће сви остали подаци – подаци о изговору, нагласку, видским парњама, рекцији итд. – бити занемарени.

3. л. мн. режу, имѝ. режи, аор. резах, имѝерф. резах, фуѝѝ. I резаћу, ѝрид. р. м. резао, жс. резала, с. резало, мн. резали, ѝрид. ѝѝ. резан, ѝрил. с. режућѝ, ѝрил. ѝ. резавши] ...

Констатујемо, дакле, да и међу овим облицима треба пробрати само одређене, тј. оне који су, како то С. Тарп (TARP 2008: 219) наглашава, *релевантни* облици. Другим речима, треба видети који облици кориснику омогућују да реконструише остатак парадигме. Логички гледано, будући да се глаголски облици у српскоме језику граде од инфинитивне и презентске основе, у речнику је, поред инфинитива, потребно навести барем презент глагола; од инфинитива се добија инфинитивна основа, а од презента презентска; то, свакако, важи за правилне глаголе. Овај је закључак у складу са захтевима које постављају З. Јеласка и Л. Цвикић (JELASKA – CVIKIĆ 2005: 212–213). Оне истичу да би у речницима за странце, поред инфинитива, ваљало системски навести 1. л. јд. и 3. л. мн. презента те облике глаголскога придева радног барем у два рода (уп. DRAŽIĆ 2008: 44, 50). То се објашњава следећим: 1) треће је лице множине презента странцима корисно наводити због тога што је тај облик понекад праћен гласовним алтернацијама, 2) радни је глаголски придев потребан како би се страни корисник упозорио на евентуалну алтернацију *a* у женскоме и средњем роду једине, као и у множини. Аорист и имперфект по овим ауторкама (JELASKA – CVIKIĆ 2005: 213) не би требало укључивати ако би се речник користио у продукцијске сврхе јер ти облици у савременом језику нису тако учестали, бар не у говору. Сматрамо да то није једини разлог да се они не уврсте. Наиме, према описном оквиру на нивоима Б1 (UDIER 2013: 160–161) и Б2 (UDIER 2015: 252) уопште није предвиђено да странци усвоје аорист и имперфект, а камоли тек на почетним А1 и А2. Штавише, према описним оквирима видимо да су странци на тим разинама овладали једино творбом презента, перфекта, футура I и II, потенцијала, те императива глагола који се најчешће користе у императиву, а на нивоу Б2 још и глаголским придевом трпним и глаголским прилогом садашњим. Посебно се истиче (UDIER 2013: 158; 2015: 248–249) да на тим разинама презент глагола одређених глаголских врста још увек представља тешкоћу, као и глаголска времена која се ређе користе, те сложенији и ређе употребљавани глаголски облици. Ове наводе подупире и В. Крајишник (2011), која каже да се грешке у флексији јављају на прва четири нивоа која прописује ЗЕРОЈ.

Подаци које смо навели у корелацији су с практичним истраживањима о усвајању и усвојености глаголских облика у настави српскога језика као страног. Ј. Новак Милић (NOVAK MILIĆ 2002) је, анализиравши граматичке тестове и саставе 40 испитаника на почетноме и средњем ступњу, закључила да све групе испитаника футур I и перфекат лакше граде од презента. Овај закључак потврђују и истраживања Б. Бабић о усвајању презента, футура I и раднога глаголског придева на почетним нивоима А1 и А2 (BAVIĆ 2014; 2015; 2016). Ова је ауторка прегледала укупно 513 састава и ексцерпирала сва одступања од стандарднојезичке норме који су странци направили; подробно је анализирала одступања, описала их, систематизовала према типовима и бројчано их изразила. Почетници су највише грешили при творби презента (186 грешака), упола мање при грађењу футура I (93 грешке), док су код творбе глаголскога придева радног начинили 68 грешака.

Ако бисмо се сад вратили на наш пример речничкога чланка, он би, према захтеву З. Јеласке и Л. Цвикић (JELASKA – CVIKIĆ 2005: 212–213), а имајући у виду све напред речено, у скраћеном виду, изгледао овако:

couper I. *vt.* **сећи** [џрез. I. л. јд. сечем, 3. л. мн. секу, џрид. р. м. секао, ж. секла],
резати [џрез. I. л. јд. режем, 3. л. мн. режу, џрид. р. м. резао, ж. резала] ...

Под условом да су странци усвојили правила и парадигме свих глаголских врста, наведени облици презента глагола *сећи* и *резати* омогућили би кориснику на свим нивоима да реконструише целокупну парадигму презента и императива, а кориснику на нивоу Б2 још и да сагради глаголски прилог садашњи и глаголски придев трпни (било од 3. л. мн. презента, било од инфинитива), док би мушки и женски облик раднога глаголског придева, осим што би упозоравали на гласовне алтернације у женском облику и облицима множине, корисницима били довољни да без грешке саграде облике перфекта, потенцијала и футура II. Инфинитив би им, пак, помогао при творби футура I. Ту треба додати да је за наше истраживање занимљив и закључак Б. Бабић, који каже да су странци при грађењу простог облика футура I грешили нешто више него код творбе сложенога, однос грешака је 51 : 42 (Babić 2015: 151–152). Ти се подаци нису могли наћи код Ј. Новак Милић јер се према хрватској правописној норми футур I увек пише дводелно (хрв. *jesuћ he* : срп. *jesuће*). Ова би констатација значила да би речници који нуде решења српске правописне норме морала наводити и I. л. јд. простог облика футура I, барем код глагола у којих долази до гласовних алтернација у основи.

У истраживању Ј. Новак Милић (NOVAK MILIĆ 2002: 92–94, 98) још нам је један податак привукао пажњу. Ауторка је такође дошла до закључка да предвидљивост и учесталост глаголске врсте утиче на тачност творбе облика. Другим речима, испитаници мање греше код чешћих глагола исте врсте, него код ређих. Тако ауторка примећује да се глагол *мислићи*, који је у употреби врло чест те припада предвидљивој⁶ и честој глаголској врсти, лакше и раније усваја него редак глагол, нпр. *звиждаћи*, који потпада под непредвидљиву и ретку глаголску врсту. То за наше истраживање значи да ће корисници, усвоје ли парадигму предвидљиве (и честе) глаголске врсте, имати мање потребе (или је уопште неће имати, нарочито на непочетним разинама) за флексијским подацима о глаголима који припадају тој врсти, а више ће тражити податке о глаголима који припадају непредвидљивим (и ретким) глаголским врстама. Поред тога, поменута је ауторка нашла да су у слободним саставима испитаника најучесталији глаголи *-аћи* ~ *-ам* и *-ићи* ~ *-им*, што одговара бројном стању ових глагола у језичком систему. С тим у вези, важно је истаћи и процентуалну заступљеност глаголских врста у српском језику. Према бројкама З. Јеласке (JELASKA 2005a: 182), које се заснивају на 16.000 глагола ексцерпираних из двају једнојезичних хрватских речника, најзаступљенији су глаголи на *-аћи* ~ *-ам* и они обухватају 36% свих глагола. Д. Шипка (2004: 21) извештава да, од свих глагола који се у инфинитиву завршавају на *-аћи*, а укупно их је 59%, њих 67% следи образац *-аћи* ~ *-ам*,

⁶ О предвидљивим глаголским врстама в. JELASKA 2005a: 182–185; NOVAK-MILIĆ 2005: 355 и JELASKA 2005b.

док од 28% глагола на *-ићи*, 96,5% потпада под образац *-ићи ~ -им*. Њима придодајемо и предвидљиве глаголе на *-ући*, којих је укупно 6%, а који у 96% случајева следе образац *-нући ~ -нем*. Кад се све ове бројке саберу, статистички нам подаци говоре да глаголи *-аћи ~ -ам*, *-ићи ~ -им* и *-нући ~ -нем* обухватају око 72% свих глагола у српскоме језику. Те глаголе, будући да су најбројнији, из лексикографскога и методичког угла можемо сматрати „правилним”, тј. глаголима с правилном флексијом, јер странци врло лако могу реконструисати целу парадигму само ако знају инфинитив и податак да су правилни, односно да у основи нема гласовних алтернација те да тематски вокал остаје исти (уп. MUGĐAN 1989: 520). Другим речима, ако би корисник у речнику наишао на информацију да је флексија одређенога глагола правилна, не би било потребе давати додатне флексијске податке. Пошто су ти глаголи бројни, та се информација о правилној флексији може навести и имплицитно, тј. ако се флексијски податак изостави. О томе се изјашњава и Д. Шипка:

Примена принципа заснованости на статистици и узимања у обзир корисника може се применити и у граматичком опису речничких одредница [у нашем случају: еквивалената, нап. С.М.]. Ту се онда за подразумеване вредности [тј. кад је парадигма „правилна”, нап. С.М.] не би давале додатне информације. Насупрот томе, такве информације би се изразито истицале код примера који следе изузетачне парадигме (Шипка 2004: 21).

У претходноме истраживању (МАРИЈАНОВИЋ 2016: 270) видели смо да је на тај начин поступао Хлебец (2006): тај речник не нуди податке о флексији глагола на *-аћи ~ -ам* и *-ићи ~ -им*, сматрајући да је флексија ових глагола предвидљива (в. још и LUČIĆ 2002: 8). Применимо ли то начело на наш речнички чланак, добили бисмо следеће:

couper I. *vi. сећи* [през. 1. л. јд. сечем, 3. л. мн. секу, ѿрид. р. м. секао, ж. секла], **резати** [през. 1. л. јд. режем, 3. л. мн. режу, ѿрид. р. м. резао, ж. резала], **сецкати**...

За разлику од парадигме еквивалената *сећи* и *резати*, парадигма глагола *сецкати* једноставно се може извести уколико страни корисник зна да је презент тога глагола *сецкам*. Треба, међутим, нагласити да овај лексикографски поступак, који несумњиво представља велику уштеду у простору, мора бити разјашњен у предговору речника или у упутствима за употребу, што није случај у Хлебцову речнику.

Јасно је да се, уколико лексикограф жели уштедети на простору, сви глаголи не могу обрадити на исти начин. Због тога С. Тарп (TARP 2008: 212–219) разликује пет типова флексије и за сваки сугерише другачије лексикографско решење.

Први тип обухвата глаголе с предвидљивом и правилном флексијом (*unambiguous regular inflection paradigms*). Такви би у српскоме језику били глаголи на *-оваћи* и *-нући*. За њих С. Тарп (TARP 2008: 212) истиче да нису потребни други подаци осим податка да је њихова флексија правилна и да се може извести из инфинитива. Као што смо у претходном пасусу установили, то се може постићи и изостављањем флексијских података.

Други је тип флексије непредвидљива али правилна флексија (*competing regular inflection paradigms*). За разлику од претходнога случаја, у овоме се

потпуна парадигма не би могла извести само на основу завршетка инфинитива. Такви су, примера ради, глаголи на *-aīti* ~ *-am*, зато што се сви глаголи на *-aīti* у 1. л. јд. презента не завршавају увек на *-am* (уп. ŠIPKA 2005: 233; JELASKA 2005a: 182). У фусноти 2 навели смо три глагола на *-aīti* који се у 1. л. јд. презента различито завршавају (*z̄leđaiti*, *z̄vižđaiti*, *z̄lodaīti*), док З. Јеласка (JELASKA 2005a: 183) показује да глаголи на *-vaīti* могу имати чак пет различитих завршетака у презенту: *sīvavāiti* ~ *sīavam*, *īyīvovāiti* ~ *īyīyūjem*, *đavāiti* ~ *đajem*, *revāiti* ~ *revem* и *dozivadāiti* ~ *doziv'v'em*. Страни корисник, такође, не може извести потпуну парадигму глагола уколико не зна како се завршава презент глагола; уколико зна, онда ће лако и сасвим правилно моћи да изведе целу парадигму глагола на *-aīti* ~ *-am*. Стога за овај тип флексије, упозорава С. Тарп (TARP 2008: 214), лексикограф мора навести флексијске податке. Но, сматрамо да се и овде лексикографска обрада може поједноставити: пошто смо видели да су глаголи на *-aīti* ~ *-am* у језичком систему најзаступљенији, можемо их обрадити као Тарпов први тип флексије. С друге стране, остали би се глаголи на *-aīti* морали снабдети одговарајућим подацима о флексији (нпр. *-aīti* ~ *-im*).

Трећи тип (*paradigms of inflection variations*) чине глаголи код којих се у тачно одређеним флективним облицима јављају гласовне или правописне алтернације. С. Тарп (TARP 2008: 214–216) овај тип илуструје на примеру флексије глагола у шпанском језику: с једне стране, у тачно се одређеним облицима у парадигми јављају правописне алтернације, које не утичу на изговор, што фактички значи да је флексија у говорном коду правилна (нпр. глас /k/ у 1. л. јд. перфекта бележиће се са *qu* – *saqué* /sake/, док ће у 2. л. јд. бити *c* – *sacaste* /sakaste/, као у инфинитиву *sacar* те у већини флективних облика); с друге стране, у тачно одређеним флективним облицима може доћи до неке гласовне алтернације (нпр. у одређеним облицима глагола *sentir* уместо *e* у инфинитиву јавиће се дифтонг *ie* – када је у наглашеном слогу – или *i* – кад *i* у наставку није наглашено –, али је место тих алтернација предвидљиво. Вратимо ли се на српски, у овај бисмо тип могли сврстати, примера ради, глаголе на *-aīti* ~ *-em*. Никаквих алтернација неће бити ако се њихова основа завршава предњонепчаним сугласником или сонантом *p* (нпр. *īochiñaiti* и *deraiti* се), док се у супротном јављају гласовне алтернације у презентској основи, тј. у презенту и осталим облицима што се граде од презентске основе. Те су гласовне алтернације предвидљиве: $\bar{m} : \bar{h}$, $\bar{d} : \bar{h}$, $c : \bar{c}$, $z : \bar{z}$, $z : \bar{c}$, $k : \bar{h}$, $\bar{z} : \bar{z}$, $x : \bar{c}$ и $\bar{b} / \bar{v} / \bar{m} + \bar{l}$ (THOMAS – OSIPOV 2012: 264–267). Другим речима, будући да се 1. л. јд. презента глагола *rezaiti* завршава на *-em*, те будући да се основа тог глагола не завршава предњонепчаним сугласником или сонантом *p*, *z* из основе алтернира са *z̄* у презенту (*režem*, *režeš* итд.) и у облицима изведеним од презентске основе (*reži* итд. односно *režuћи*). Уз глаголе који следе овај тип флексије С. Тарп (TARP 2008: 215–216) предлаже да се испише тзв. мини-правило, које би корисника упозорило на алтернације. Тако би уз горепоменути шпански глагол *sentir* могло стајати мини-правило <e → ie, i>. Корисник речника који учи шпански језик сазнао би да *e* алтернира са *ie* и *i*, док би се о месту тих алтернација, уколико их није усвојио у настави, могао обавестити у предговору и/или граматичком додатку. На исти би се начин могла саставити и мини-правила за глаголе у српскоме језику:

couper I. *vt.* **резати** [з → ж] ...
couper I. *vt.* **резати** [з → ж] ...

с тим што би се по потреби могао додати и податак о тематском вокалу у презенту. То би се могло структурирати на следећи начин: [е: з → ж]⁷. Но, податак о тематском вокалу у презенту може изостати ако се подразумева – што се мора истаћи у предговору или у граматичком додатку – да се гласовне алтернације јављају кад се презент завршава на *-em* итд. Премда су мини-правила елегантно решење, можемо приметити да заузимају доста простора, чак и ако би се штампала ситнијим слогом. Разуме се да је, из корисничке перспективе, у томе случају ипак боље навести 1. л. јд. презента, где би се експлицитно видело о којој је гласовној алтернацији реч и како се глагол завршава у презенту. Ако то, пак, није могуће услед недостатка простора, лексикограф би морао на другачији начин упозорити на алтернацију: нпр. подвлачењем (уп. ДРАЖИЋ 2008: 44) или курзивним истицањем графеме за глас у инфинитиву који у одређеним флективним облицима алтернира с другим гласом:

couper I. *vt.* **резати** или **резати**,

али би тај лексикографски поступак морао бити објашњен у упутству за употребу, предговору или граматичком прилогу.

Четврти тип флексије (*irregular inflection*) обухвата глаголе с неправилном флексијом. С. ТАРП (ТАРП 2008: 216–217) одмах признаје да није увек лако разграничити глаголе с правилном од глагола с неправилном флексијом те додаје да код овога питања лексикографу не преостаје ништа друго него да се води за статистичким подацима: уколико се неки тип флексије јавља код невеликога броја глагола, он се има сматрати неправилним, а податке о флексији тих глагола најбоље би било, по речима истога аутора, навести уз сам глагол. Ако бисмо то применили на наш пример, а притом водећи рачуна и о осталим типовима флексије које смо напред поменули, речнички би чланак био структуриран на следећи начин:

couper I. *vt.* **сећи** [и́рез. 1. л. јд. сечем, 3. л. мн. секу, и́рид. р. м. секао, ж. секла], **резати**, **сецкати**...

Корисник речника био би обавештен да се глагол *сецка́ти* „правилно” мења, да се код глагола *реза́ти* јавља предвидљива гласовна алтернација у презентској основи, те да је глагол *сећи* „неправилан” јер у његовој парадигми има више гласовних алтернација, због чега су понуђени горепоменути релевантни флективни облици. У вези с „неправилном” флексијом треба истаћи да се, из угла странаца, под неправилном флексијом морају подразумевати сви случајеви кад се познавањем општих правила не може реконструирати парадигма и кад они не чине бројну скупину. С. Ђуровић (2015) писала је о неправилним глаголима у српскоме језику⁸. Она је пошла од различитог

⁷ Уместо стрелице могао би се употребити и неки други – просечним корисницима – прозиран знак, нпр. >. Двотачка (:), којом се у лингвистичкој литератури бележи алтернација, не би била ваљано решење јер није прозирна корисницима без солидна лингвистичког образовања.

⁸ О неправилним глаголима у српскоме језику в. још и С. Милошевић (2012), као и бројне граматике српскога језика за изворне говорнике, и не тако бројне граматике намењене

тумачења тога појма и закључила да би у одређивању неправилности требало заузети став према синхронном критерију, јер сва друга мишљења, заснована, рецимо, на дијахроном приступу – премда јесу оправдана –, нису прагматички функционална за странце који усвајају српски језик (Ђуровић 2015: 694). Тако ова ауторка у неправилне глаголе убраја глаголе са суплетивним основама (*бићии* ~ *будем*, *слаћии* ~ *шаљем* и сл.), глаголе с нерегуларно твореним глаголским облицима (*ићи* ~ *идем* ~ *ицао* и сл. јер је неправилна творба у глаголскоме придеву радном), те глаголе с нерегуларним односом основа (*сћайии* ~ *сћанем*, *надућии* ~ *надмем* и сл.) и глаголе код којих долази до укрштања глаголских врста (*йочейии* ~ *йочнем*, *маћи/макнућии* ~ *макнем* ~ *макао/макнуо* и сл.), без обзира на то је ли морфолошка појава резултат развоја облика, аналогije или нечега сличног. Аргументујући у закључку своје тврдње, ауторка додаје:

Лингвиста може испратити развој облика *слаћии* – *шаљем*, али говорници који немају такве језичке компетенције [другим речима: странци, нап. С.М.] тај облик уче као изузетак, јер га не изводе на основу правила о грађењу гл. облика. Попут примера неправилне компарације придева (нпр. *добар-бољи; зао-џори* и сл.) тако и у морфологији глагола имамо морфолошка одступања која је практичније назвати неправилним (Ђуровић 2015: 695).

Посебно бисмо истакли да прагматичност и функционалност морају бити главни критерији у практичној лексикографији, настави страних језика и граматикама намењеним страним корисницима, зато што странци који усвајају страни језик не морају – и у великој већини нису – филолошки образовани, те самим тиме лингвистички тачна и оправдана објашњења нису им разумљива нити су им потребна. Стога сматрамо неоправданим негативне оцене које неки лингвисти (нпр. Стакић 2010: 99) износе о упроштеним и практичним правилима намењеним странцима (в. такође ANDERSEN 2007: 122)⁹.

Коначно, пети тип флексије (*polyparadigmatic inflection*) примењује се на глаголе који у парадигми могу имати дублетне облике (нпр. *макао* или *макнуо*) и на глаголе чија целокупна парадигма може следити два различита флексијска обрасца (*дозиваћии* ~ *дозивам* или *дозивљем*). Уколико је неки од дублетних облика мање учестао, С. Тарп (TARP 2008: 217) предлаже да се за продукцијске потребе, нарочито на нижем и средњем ступњу учења језика, наведе само учесталији облик јер свако ко учи страни језик тежи да на њему не звучи смешно и да не буде исмејан (уп. MUGDAN 1989: 524). Уколико лексикограф жели навести оба облика, онда је потребно да се они разлуче квалификатором који би корисника упозорио да се један облик чешће, а други ређе употребљава, или да се један облик чешће користи у једним крајевима, а други у другим, и слично.

3.2. Начин приказа. У свим досад наведеним примерима флективни су облици исписани у пуноме облику, и сваки је облик уведен одговарајућом

странцима (нпр. КЛАЈН 2005; МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 2009; THOMAS – OSIPOV 2012). Систематичан преглед подела глагола на врсте у хрватским граматикама написала је З. Јеласка (JELASKA 2005a). Занимљива подела може се наћи и у студији Д. Шипке (ŠIPKA 2005: 233–266).

⁹ Ни лингвистичка нотација није разумљива просечну – нефилолошки образовану – кориснику (уп. фн. 7).

ознаком (нпр. *йрез. 1. л. јд.*), што смо у претходном раду (МАРИАНОВИЋ 2016: 269–270) оценили као добар лексикографски поступак¹⁰ јер кориснику пружа експлицитно обавештење¹¹. Но, чињеница је да ознаке заузимају превише простора. Оне се зато могу изоставити ако се у предговору истакне редослед навођења облика и уколико се тај редослед системски примењује. Исто тако, флективни облици не морају бити наведени у пуном облику, већ у виду варијантног завршетка (нпр. *резати* : -жем или *сећи* : -чем). Тако се поступа у запаженоме¹² француско-руском речнику намењеном франкофонским корисницима (ГАК – ТРИОМФ 2005):

couper vt 1. *рѣзать* (-'жу, -'жет); *разреза́ть/разре́зать* (*en parties*)... † (*en frappant à la hache, etc.*) *рубить*/на-... 2. *стричь**...

У предговору овога речника (ГАК – ТРИОМФ 2005: 6–7) јасно је и прегледно истакнуто како се обрађује глаголска флексија. Изненађује нас, међутим, чињеница да је он написан једино на рускоме, а речник је намењен превасходно онима који руски језик тек уче. Из наведенога чланка видимо да се уз „правилне” глаголе (овде: *рубить*) флексијски подаци изостављају, што је у складу с Тарповим препорукама за први тип флексије (в. горе), док се код глагола с гласовним алтернацијама ти подаци нуде (*резать*). Начин на који су ти подаци приказани могао би, чини нам се, збунити почетнике, јер они *можда* не би знали који део инфинитива треба заменити завршетком како би се добио, примера ради, исправан облик 1. л. јд. презента (*режу*), а не погрешан (нпр. **резажу*). Сматрамо да би у овоме случају усправна црта (ре|зать) – која сугерише да се део глагола после ње у парадигми мења – била врло добар лексикографски поступак, што уосталом и Ј. Мугдан (MUGDAN 1989: 522) похвално оцењује¹³. Штавише, читалац примећује да се флексијски подаци наводе само уз глагол *резать*, али не и уз префигиране глаголе (нпр. *разрезать/разрезатъ*, али ни уз низ других који су из нашега навода изостављени), но и то је разјашњено у предговору: корисници се упозоравају да се флексијски подаци који вреде и за префигиране и повратне глаголе не понављају унутар истог речничког чланка. Коначно, да се запазити да уз глагол *стричь* стоји звездаца. Она упућује на граматички прилог који се налази на крају речника. За разлику од предговора, прилог је, што је добро, написан на француском језику. У њему су сажето и прегледно на две и по стране наведене општа правила творбе глаголских облика у руском језику, а нешто касније дат је и попис „неправилних” глагола који су у речнику обележени звездицом.

¹⁰ Како би читалац лакше разумео примере, за ознаке су у овоме раду кориштене скраћенице на српскоме језику. Разуме се да би у конкретном речнику једино било оправдано да су исписане на изворном језику циљне скупине.

¹¹ С тим у вези, М. Т. Фуентес Моран (FUENTES MORÁN 1994: 230) запажа како ознаке омогућују бржи и лакши увид у потпуну пададигму.

¹² Речник, из којег наводимо чланак у сажетом виду, заузима посебно место у совјетској и руској лексикографији: реч је о једноме од првих двојезичних речника с руским језиком као циљним, у којему је руска страна разрађена за потребе страних корисника. О одликама се овога речника читалац може обавестити у приказу Р. А. Бугадова и А. А. Брагине (Бугадов – Брагина 1992).

¹³ Ваља подсетити читаоца да овако поступа и А. Јењикова (JENÍKOVÁ 2002), али у томе речнику, као што смо видели у претходном раду (МАРИАНОВИЋ 2016: 273), обим флексијских података није достатан за све потребе страних корисника.

Тако корисник, с једне стране, у попису неправилних глагола проналази податке о флексији жељенога неправилног глагола (*стричь, стригу, -жёт, -гут; стриг*), а помоћу општих правила творбе подсећа се, с друге стране, основних образаца глаголске флексије у рускоме језику.

Пре него што се упустимо у даљу дискусију о начину обраде флексијских података, накратко ћемо се задржати на значају граматичкога прилога¹⁴. Подсетићемо најпре читаоца да речник са српским као циљним језиком, осим у продукцијским и преводним ситуацијама – када страни корисник треба да дође до податка о томе како се твори одређени флективни облик који му је потребан (уп. BERGENHOLTZ – TARP 2006: 578) –, страноме кориснику може послужити и као наставно средство помоћу којег ће усвајати глаголску флексију страног језика. То је она ситуација коју смо у теоријскоме оквиру (т. 2) назвали *стишцањем знања о сисџему (срџскоџа) језика*. С тим у вези, неспорно је мишљење М. Радић-Дугоњић, која пише:

Преводни речник нове генерације омогућава да се назру [...] особене формално-семантичке карактеристике [обају језика]. Стога он постаје универзални уџбеник за усвајање страног језика, и превазилази намену скромног приручничког помоћног средства (Радић-Дугоњић 2002: 346).

На први поглед логично је да се запитамо како то да речник може помагати да се прошире знања о глаголској флексији, кад већ традиционалне граматике корисницима – с мање или више успеха – нуде одговарајуће податке. Х. Бергенхолц и С. Тарп (BERGENHOLTZ – TARP 2006: 579) одговор налазе у начину на који се подаци структурирају у овим двама приручницима те у начину на који се њима приступа. За разлику од граматике, која је тематски устројена, која се бави општим питањима (нпр. каква је парадигма глагола *-аџи ~ -ам*) и која даје свега неколико илустративних примера (због тога што би исцрпно навођење свих глагола било непрактично), речник у први план ставља појединачну реч и о њој даје релевантне податке (нпр. каква је парадигма конкретнога глагола¹⁵). Али то није све: речник може садржати горепоменути граматички прилог, у коме су прегледно и у скраћеном облику изложена општа граматичка правила и парадигме, на које се корисник може упутути полазећи од конкретне речи која му је потребна. Другим речима, у речничкоме чланку корисник проналази податак о флексији конкретнога глагола, али и обавештење о томе на којем се месту у граматичком прилогу обрађује одговарајући тип флексије, где се корисник може информисати о општим правилима. Да резимирамо, граматика полази од општих питања и није фокусирана на појединачне речи, док речник креће од конкретних питања и појединачних речи. А будући да корисници увек имају конкретне потребе, потребан им је приручник који ће им омогућити да с лакоћом приступе конкретним питањима и да од њих, по потреби, дођу до општих начела. То је, сматрамо, једино могуће у речнику с граматичким прилогом.

¹⁴ Термин *џрамаџички џрилоџ* или *додаџак* чини нам се одговарајућим терминолошким решењем за устаљени енглески металексикографски термин *dictionary grammar*. О граматичком прилогу иначе в. HARALDSSON 1996 и ANDERSEN 2007.

¹⁵ У горњем смо тексту видели како се у речничком чланку могу навести флексијски подаци о глаголима *сеџи, резаџи* и *сеџкаџи* када се они нуде као еквиваленти.

Ако у речник укључимо и граматички прилог, да бисмо одговорили и на корисникове потребе за стицањем знања о језичком систему, поставља се питање на који се начин појединачни речнички чланци, односно конкретне речи, у нашем раду – еквиваленти, могу повезати с граматичким прилогом. Видели смо да се Гак – Триомф (2005) служи звездicom. М. Т. Фуентес Моран (FUENTES MORÁN 1994: 222–227) предлаже да се уз „неправилни” глагол такође наведе звезда, која корисника упућује да тај глагол потражи у првоме граматичком прилогу, где ће пронаћи модел конјугацијског обрасца, да би потом у другоме прилогу на основу модела пронашао његову парадигму. Овај начин приказа флексије несумњиво растерећује микроструктуру речничкога чланка, али заузврат – због двоструког прилога – успорава потрагу. Будући да се у речничком чланку не дају флексијски подаци, већ се само упућује на граматички прилог, В. П. Берков (2004: 104) овај тип навођења података назива упућивачким (*отсылочные грамматические характеристики*). Упућивање се, пак, врши помоћу индекса (БЕРКОВ 2004: 23), а они се најчешће јављају у виду симбола, па тај систем приказа флексијских података В. П. Берков (2004: 102) назива симболичким, за разлику од онога другог, који назива фактографским (рус. *фактический*), јер је језички материјал исписан у стварном виду.

Индексација речи помоћу симбола или симболички систем навођења података састоји се у томе да се симболом – бројком, словом или комбинацијом обају – кориснику саопштава да се глагол сврстава у одређени конјугацијски образац. То даље подразумева да ће у граматичкоме прилогу бити разјашњени дати симболи и да ће корисник помоћу конјугацијскога обрасца моћи да сагради жељени флективни облик (уп. SVENSEN 2009: 129–130; ПАНКРАЦ 1984: 84). Овај смо систем, како смо приказали у претходноме раду (МАРЈАНОВИЋ 2016: 271–272), пронашли у двама речницима са српским као изворним језиком (ХАДРОВИЧ – ЊОМАРКАИ 1997; BENSON 1993). Уколико бисмо систем индексације првога речника применили на наш пример, то би изгледало овако:

couper I. *vi.* сећи [46], резати [55], сецкати [61] ...

Овај начин приказа као могућност предлаже и М. Т. Фуентес Моран (FUENTES MORÁN 1994: 222), али не предвиђа ознаке уз „правилне” глаголе (у нашем примеру ознака не би била наведена уз глагол *сецкајџи*), што је, као што смо видели код Тарпова првог флексијског типа, валидан лексикографски поступак (уп. ПАНКРАЦ 1984: 84). Ова ауторка одмах потом, сасвим оправдано, додаје да овакве ознаке заузимају превише простора те да одвлаче пажњу корисницима којима ти подаци нису потребни. Сматрамо, стога, да би боље решење било ако би се бројке навеле у експоненту, ситнијим слогом, како је и у Берковљевим примерима (БЕРКОВ 2004: 102, 106–108):

couper I. *vi.* сећи⁴⁶, резати⁵⁵, сецкати⁶¹ ...

Корисник речника тако помоћу индекса сазнаје по којем се обрасцу глагол мења, потом налази одговарајући образац у граматичкоме прилогу и аналогијом с моделом конјугацијског обрасца изводи жељени флективни облик глагола који му је потребан:

461. речем, 2. реку, 3. речи,
4. рећи, 5. рекао, рекла**55**1. мажем, 2. мажу, 3. мажи,
4. мазати, 5. мазао, мазала**61**1. гледам, 2. гледају, 3. гледај,
4. гледати, 5. гледао, гледала

Овде не бисмо улазили у расправу јесу ли конјугацијски обрасци добро одабрани, већ само желимо металексикографски осветлити одговарајући лексикографски поступак. У конјугацијскоме су обрасцу сви облици оброчни, а бројке су дешифроване на почетку одељка о конјугацијским обрасцима. Из корисничке перспективе, можда би било сврсисходније да је потпун или барем делимичан преглед парадигме дат табеларно, као што је обичај у наставном процесу, граматикама и уџбеницима (уп. с изводом из Милорадовићева речника с почетка рада):

61 ГЛЕДАТИ	
ПРЕЗЕНТ	
1. гледам	1. гледамо
2. гледаш	2. гледате
3. гледа	3. гледају
РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ	
гледао	гледали
гледала	гледале
гледало	гледала
ИМПЕРАТИВ	
1. -	1. гледајмо
2. гледај	2. гледајте
3. -	3. -

Симболичкоме се систему може приговорити то што од корисника захтева више времена како би се дошло до потребнога податка – будући да је симбол потребно дешифровати –, али је лексикографски врло елегантно решење: тако мало података стаје у један једини симбол¹⁶. На овај се начин и у речнику цепнога формата могу понудити исцрпни флексијски подаци. То значи да овај систем, за разлику од фактографскога, задовољава Берковљев први критериј за начин приказа граматичких информација, а то је сажетост. Поред сажетости (1), В. П. Берков (2004: 107) говори и о јасноћи (2), системности (3) и поступности (4). Разумљиво је да ће се системност, који год да је начин приказа флексије примењен, лако достићи уколико лексикограф за сваки случај из истога флексијског типа на идентичан начин наведе флексијски податак. Штавише, ако су подаци системски наведени, њих корисник лакше дешифрује јер се брже навикне на један систем, него кад је навођење неуједначено и разнородно. Кад је реч о јасноћи, логично је да је фактографски систем у предности над симболичким, нарочито кад су подаци исписани у пуноме облику. Но, то не значи да је симболички систем нејасан, али се

¹⁶ Треба се само присетити Берковљева основног лексикографског начела (Берков 2004: 4), према коме *максималан* број информација треба да заузме *минималан* простор.

кориснику мора скренути пажња на то како он функционише. С овим у вези занимљиво је указати на истраживање које је међу студентима рускога језика с Универзитета у Ослу спровео Х. Харалдсон (HARALDSSON 1996 : 567–570). Он је истражио је ли наведена скупина задовољна симболичким системом примењеним у једноме руско-норвешком речнику. Резултати су показали да употреба симболичкога система и интересовање за граматички прилог расте сходно нивоу знања, али да их је, у целини узето, свега 56,6% студената користило; од тога је тек 30% покушало да разуме систем који је примењен. Због тога аутор истиче како је важно благовремено обучити кориснике на који се начин речник може употребљавати, тј. на који се начин из речника могу извући унете информације. У супротном, подаци неће бити ни од какве користи.

Конечно, поступност подразумева да се индекс састоји од више симбола који слојевито сачињавају флексијски податак, па се информација из флексијскога податка поступно може дешифровати. Тако В. П. Берков (2004: 108) негативно оцењује индексацiju према којој се речима додељује један једини симбол, у којем су, примера ради, у случају глагола, синтетизовани и флексијски и нагласни податак, односно под који су сврстани сви глаголи што припадају једноме конјугацијском обрасцу без обзира на то што се они по само једној одлици разликују од другога обрасца. Илустроваћемо то на примеру глагола *брисајџи*, *казајџи*, *махајџи*, *јисајџи* и *резајџи*. Они сви имају различиту флексију, јер се у њиховој парадигми јављају другачије гласовне алтернације, а уз то припадају и различитим нагласним типовима. Због тога би се могле индексирати различито: 1, 2, 3 и тако даље, али је тиме број образаца за свеукупан број глагола обрађених у речнику огроман и тешко је запамтити шта који симбол означава, па се корисник стално мора враћати граматичкоме прилогу како би га растумачио. Зато је, чини нам се, боље кад се информација о флексији даје поступно: нпр. сви се наведени глаголи у 1. л. јд. презента завршавају на *-ем*, па би први симбол у индексацiji могао указати на тај податак (нпр. то може бити ознака тематског вокала у презенту: *А, Е, И*). Затим, странци у наставном процесу уче да се у случају глагола *-ајџи* ~ *-ем* могу јавити гласовне алтернације и да су оне предвидљиве, па се кориснику тај податак може додати претходноме: овде видимо да су алтернације исте код глагола *брисајџи* и *јисајџи* те код глагола *резајџи* и *казајџи*. Први би могли носити симбол 1, а други 2, док би се за глагол *махајџи* употребило 3. Даље, ако обратимо пажњу на нагласак у парадигми ових глагола, видели бисмо да глаголи *брисајџи* и *резајџи* припадају једноме нагласном типу, док остали (*махајџи*, *казајџи* и *јисајџи*) припадају другоме; први се могу означити симболом *а*, а други симболом *б*. Онда би наш пример изгледао овако:

couper I. vt. резати^{E2a} ...

Овим лексикографским поступком смањује се број образаца, па их корисници лакше памте. Кад их упамте, аналитичким путем лакше могу доћи до неопходне информације без потребе да наново листају речник и траже тумачење у прилогу¹⁷. Да резимирамо Харалдсоновим терминима (HARALDSSON

¹⁷ Уп. с мини-правилима о којима смо писали у горњем делу рада.

1996: 564–567), првенство се даје индексу што је аналитичка, а не синтетичка ознака¹⁸. На велику жалост, добро осмишљена и лексикографски применљива аналитичка индексација још није састављена за српски језик¹⁹, па је наредна етапа у овој области осмишљавање практичне индексације. То је, наравно, и нова тема за разраду, па ћемо наша металексикографска размишљања о обради глаголске флексије овде – засад – привести крају.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. У овоме смо раду разматрали речнике у штампаноме формату. Видели смо којим се поступцима лексикографи могу послужити како би представили флексију српских глагола у речницима са српским као циљним језиком. Истакли смо да је за продукцију српских облика и превођење на српски језик битно да је кориснику понуђено довољно флексијских података не би ли од инфинитива без тешкоћа могао образовати жељени флективни облик. Показали смо такође да речник може помоћи и при усвајању глаголске флексије страног језика тако што се у граматичкоме прилогу, по могућству табеларно, наведу општа правила творбе глаголских облика по глаголским типовима те понуди попис неправилних глагола и њихове парадигме, али се у томе случају корисницима мора омогућити да им путем индекса приступе и од појединачних речничких чланака. Ипак, ваљало би се запитати да ли би се просечан корисник потрудио да прочита упутства и схвати индексацију (уп. MUGDAN 1989: 521). Корисник филолошких усмерења вероватно би то учинио, док би сви остали, без обуке и наставничких упута, превидели предности индексације. Но, ове тврдње захтевају додатна испитивања.

Закључили бисмо овај рад констатацијом да се проблем навођења флексијских података најјеврсисходније може разрешити у електронским речницима (BERGENHOLTZ – TARP 2006: 579; SVENSÉN 2009: 130–131, 244–245): кориснику се омогући да кликне на сваки глагол који је у речнику наведен као еквивалент, након чега се на екрану појави прозор с конјугацијским обрасцем из граматичкога прилога (уп. ИВАНОВИЋ 2014: 275). На тај начин избегава се додатно листање и штеди се на времену. Но, ни ту није крај: с могућностима које пружају донекле данашње електронске лексикографије могуће је да се у новоме прозору отвори и потпуна (или барем делимична) парадигма ни мање ни више него глагола на који је корисник кликнуо. Кад се то буде остварило у речницима са српским као циљним језиком, страни ће се корисници коначно моћи похвалити квалитетним речником који излази у сусрет њиховим потребама.

¹⁸ Аналитичке ознаке за потребе будућег хрватско-низемског речника на конкретним примерима низемских глагола предлаже и Р. Лучић (LUČIĆ 2002: 14–16).

¹⁹ Истини за вољу, начињени су први кораци у овоме правцу: З. Јеласка је пре више од десет година за потребе Свеучилишне школе хрватскога језика и културе саставила скрипта *Hrvatski glagoli*, у којима је пописано 5.000 глагола и сврстано у 100 конјугацијских образаца. Међутим, та скрипта до данас нису објављена. Поред тога, сличан приручник, само неупоредиво скромнијег обима, недавно је издат у Немачкој (LUKIĆ – KERN 2014); у њему је понуђено 95 образаца, на које је упућено нешто више од 1.000 глагола.

ИЗВОРИ

- ГАК, В. Г., Ж. ТРИОМФ. *Французско-русский словарь активного типа*. Москва: Русский язык Медиа, 2005.
- ХАДРОВИЧ, Ласло, Иштван ЊОМАРКАИ. *Српско-мађарски речник*. Београд: ЗУНС – Нови Сад: Форум – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. *Стандардни српско-енглески речник: са енглеском и српском грамаџиком*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- *
- BENSON, Morton. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Uz saradnju Biljane Šljivić-Šimšić. Beograd: Prosveta, 1993.
- JENÍKOVÁ, Anna. *Srbsko-český a česko-srbský slovník*. Voznice: Leda, 2002.
- LUKIĆ, Nataša, Sascha KERN. *Pons Verbtabelle Kroatisch*. Stuttgart: Pons GmbH, 2014.
- MILORADOVIĆ, Živan. *Francusko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-francuski rečeničnik: sa primenjenom gramatikom*. Beograd: Lingva, 1988.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУГАДОВ, Р. А., А. А. БРАГИНА. Французско-русский словарь активного типа. *Вопросы языкознания* 6 (1992): 138–141.
- БЕРКОВ, В. П. *Двуязычная лексикография: Учебник*. Москва: Астрель – АСТ – Транзиткнига, 2004.
- ЂУРОВИЋ, Сања. Неправилни глаголи у српском језику. *Српски језик* 20 (2015): 689–696.
- ИВАНОВИЋ, Ненад. Рачунарске технологије у српској лексикографији (могућности и перспективе). Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 249–277.
- КЛАЈН, Иван. *Грамаџика српског језика за странце*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- КРАЈИШНИК, Весна. Рјечник у настави српског као страног језика. *Анали Филолошког факултета* 23/2 (2011): 245–258.
- МАРИЈАНОВИЋ, Саша. Глаголска флексија у речницима. О рецепцијским и продукцијским потребама страних корисника. Весна Крајишник и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016, 261–277.
- МИЛОШЕВИЋ, Саша. *Облици глагола њрве врсте у српском језику*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2013.
- ПАНКРАЦ, Ју. Г. Морфологические характеристики слова и их представление в грамматике и словаре. В. Н. Ярцева и др. (ред.). *Слово в грамматике и словаре*. Москва: Наука, 1984, 79–84.
- РАДИЋ-ДУГОЊИЋ, Милана. Српски језички тип и преводна лексикографија. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији*, Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002, 343–350.
- СТАКИЋ, Милан. *Морфо(но)лошке теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- ШИПКА, Данко. Статистички и кориснички оријентисана грамаџика: пример именица мушког рода. *Наш језик* 35/1–4 (2004): 13–22.

*

- ANDERSEN, Birger. Dictionary Grammars. *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 38 (2007): 119–136.
- ВАВИЋ, Биљана. Greške u tvorbi prezentskih oblika na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Snežana Guduрић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору 3*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, 569–581.
- ВАВИЋ, Биљана. Greške u tvorbi oblika futura I na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Snežana Guduрић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору 4/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015, 143–153.

- BABIĆ, Biljana. Greške u tvorbi oblika participa aktiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Vesna Krajišnik и др. (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016, 143–154.
- BERGENHOLTZ, Henning, Sven TARP. Dictionaries and Inflectional Morphology. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2006, 577–579.
- DRAŽIĆ, Jasmina. *Minimalne leksičke i gramatičke strukture u srpskom kao stranom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2008.
- FUENTES MORÁN, María Teresa. *Gramática en la lexicografía bilingüe: morfología y sintaxis en diccionarios español-alemán desde el punto de vista del germanohablante (Lexicographica Series Maior 81)*. Tübingen: Niemeyer, 1994.
- GAMULESCU, Dorin. Граматичке упуте у двојезичним речницима српскога језика. *Научни саставак славистица у Вукове дане 26/2 (1997)*: 421–425.
- HARALDSSON, Helgi. Problems of Dictionary Grammar. The Zaliznyak Solution: A Boon or a Burden. Martin Gellerstam et al. (eds.). *Euralex '96 Proceedings I–II. Part II*. Göteborg: Göteborg University, 1996, 561–572.
- JELASKA, Zrinka (a). Glagolske vrste. Zrinka Jelaska i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 170–185.
- JELASKA, Zrinka (b). Poučavanje hrvatskim glagolima i pravila. Zrinka Jelaska i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 341–352.
- JELASKA, Zrinka, Lidija CVIKIĆ. Gramatička obilježja i rječnici. Zrinka Jelaska i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 206–215.
- JELASKA, Zrinka, Lidija CVIKIĆ, Jasna NOVAK-MILIĆ. Rječnici za učenje hrvatskoga. Zrinka Jelaska i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 196–205.
- JELASKA, Zrinka i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- LUČIĆ, Radovan. Hrvatsko-nizozemski „obostrani” rječnik. *Filologija* 38–39 (2002): 7–17.
- MIKKELSEN, Hans Kristian. Принципи селекције и презентације граматичке информације у двојезичним речницима. *Научни саставак славистица у Вукове дане 26/2 (1997)*: 409–420.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- MUGDAN, Joachim. Information on Inflectional Morphology in the General Monolingual Dictionary. Franz Jose Hausmann et al. *Wörterbücher : Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin – New York : De Gruyter, 1989, 518–525.
- NOVAK MILIĆ, Jasna. Učenje glagolskih oblika u hrvatskome kao stranome jeziku. *Suvremena lingvistika* 53–54 (2002): 85–100.
- NOVAK-MILIĆ, Jasna. Djelotvornost gramatičkoga poučavanja. Zrinka Jelaska i sur. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005, 353–358.
- SVENSÉN, Bo. *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: University Press, 2009.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi morfologije*. Beograd: Alma, 2005.
- TARP, Sven. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and the Non-Knowledge (Lexicographica Series Maior 134)*. Tübingen: Niemeyer, 2008.
- THOMAS, Paul-Louis, Vladimir OSIPOV. *Grammaire du bosniaque-croate-monténégrin-serbe*. Paris: Institut d'études slaves, 2012.
- UDIER, Sanda Lucija. Gramatička kompetencija. Ana Grgić i др. (ур.). *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1*. Zagreb: FF-press, 2013, 157–174.
- UDIER, Sanda Lucija. Gramatička kompetencija. Milvia Gulešić Machata, Ana Grgić (ур.). *Hrvatski B2: opisni okvir referentne razine B2*. Zagreb: FF-press, 2015, 247–271.

Саша Марьянович

ГЛАГОЛЬНАЯ ФЛЕКСИЯ В ДВУЯЗЫЧНОМ СЛОВАРЕ
С СЕРБСКИМ ЯЗЫКОМ КАК ВЫХОДНЫМ

Резюме

В работе рассматривается, каким образом – из позиции металексикографии – можно представить флексию сербских глаголов в двуязычных словарях с сербским языком как выходным. Исходя из теории о лексикографических функциях, ставящей на первый план пользователя, его потребности и ситуации, в которых он пользуется словарем, проведено исследование, в какой степени данные о глагольной флексии достаточны, т.е. соответствуют ли потребностям иноязычных пользователей. В частности, наше внимание направлено на объем данных о флексии в рамках словарной статьи и на их позицию, а также на способ представления этих данных. Указываются достоинства и недостатки двух систем представления данных о флексии – фактической и символической, и подчеркивается тот факт, что пользователю нужно предложить хотя бы формы, значимые для образования других глагольных форм, чтобы словарь соответствовал определенным потребностям. Так как предложенные модели словаря должны соответствовать потребностям продукции и переводческой деятельности, мы исследовали, какой объем данных достаточен, чтобы пользователи беспрепятственно могли создавать флективные глагольные формы из лемматизированной формы. С другой стороны, показано, каким образом словари могут оказать помощь иноязычным пользователям в изучении глагольной флексии в сербском языке.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
leksikograf@gmail.com

Александра Јанић
Душан Стаменковић

МОДАЛНИ ГЛАГОЛИ *MUST, SHOULD, CAN* / *МОРАТИ, ТРЕБАТИ, МОЋИ* У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ИЗАЗОВИ ПРИ ПРЕВОЂЕЊУ*

Основни циљ рада јесте да помоћу остварених и могућих превода упореди модалне глаголе *must, should, can* из енглеског језика са њиховим еквивалентима у српском – глаголима *морати, требати, моћи*, из перспективе генеративне граматике и са елементима когнитивне семантике у анализи да би слика о овим глаголима била што потпунија. Најпре се разматрају специфичности превођења енглеских модалних глагола *must, should* и *can* на српски језик, а затим се разматра однос епистемичке, деонтичке и динамичке модалности код поменутих модалних глагола, са посебним освртом на двозначне примере, њихову дубинску структуру и утицај карактеристика (*da*-)допуне модалног глагола на значење реченице.

Кључне речи: модални глагол, епистемичка модалност, деонтичка модалност, енглески језик, српски језик.

The main aim of the article is to use the existing and potential translation equivalents in order to compare the English modal verbs *must, should, can* with their equivalents in Serbian – the verbs *morati, trebati, moći*. These verbs are approached from a perspective which combines elements of generative grammar and cognitive semantics in order to clarify certain additional aspects of their meaning. Firstly, the article deals with some characteristics of translating the modal verbs *must, should* and *can* to Serbian, which is followed by a comparison of the epistemic, deontic and dynamic modalities of the mentioned modal verbs, with a special emphasis on the issues of ambiguity, deep structure and the impact of the (*da*-)modal complement on sentence meanings.

Key words: modal verb, epistemic modality, deontic modality, English, Serbian.

1. Увод. У овоме раду бавићемо се енглеским модалним глаголима *must, should, can* и њиховим еквивалентима у српском језику *морати, требати, моћи*. Посматраћемо их кроз репрезентативне примере из романа *Invisible* Пола Остера и одговарајућег превода *Невидљиви*, кроз остале могуће преводе тих реченица из оригинала, као и помоћу додатних примера који би најбоље илустровали њихове опште карактеристике са становишта генеративне граматике, у вези са дубинском структуром, двозначношћу, те односом епистемичке, деонтичке и динамичке модалности, али и уз краћи осврт на поједине постулате когнитивне семантике. Према речима Јелене Пртљаге (2008а: 4), модалност представља одговор на потребу човека да изрази мишљење или став уз могућност да се од њих ограда, да претпоставља и да језичку интеракцију са саговорником прилагоди културним и друштвеним нормама.

Издајамо само нека од досадашњих истраживања о модалности и модалним глаголима. У литератури на енглеском, модалним глаголима бавили

* Припремљено у оквиру пројекта број 179013, који се изводи на Универзитету у Нишу, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

су се лингвисти попут Џефрија Лича (LEECH 1971), Џона Лајонса (LYONS 1977), Франка Палмера (PALMER 1977; 1979; 1986/2001), Ференца Кифера (KIEFER 1987), Ив Свитсер (SWEETSER 1984; 1990), Сузи Вурмбранд (WURMBRAND 1999), Бјорна Хансена (HANSEN 2007), Пранава Ананда и Валентине Хакар (ANAND – HАCQUARD 2009), Питера Колинса (COLLINS 2009), Јулиане Бестерс-Дилгер, Ане Дробњаковић и Бјорна Хансена (BESTERS-DILGER ET AL. 2009), Анџелике Крацер (KRATZER 2011; 2013), Цилијан Рамчанд (RAMCHAND 2012). Што се тиче литературе на српском, на ову тему мање је писано са генеративнограматичког становишта (нпр. Јанић 2012; 2013; 2014; Симоновић – Арсенијевић 2014), а модалним глаголима су се у србистици (и сербокroatистици) са различитих аспеката бавили и Јордан Моловић (1966), Татјана Батистић (1983), Предраг Пипер (1983), Михаило Стевановић (1986), Владо Ђукановић (1992), Сњежана Кордић (1996), Бранислав Остојић (1997), Павица Мразовић и Зора Вукадиновић (2000), Миодарка Тепавчевић (2001), Предраг Новаков (2007), Милош Ковачевић (2008; 2009), Срето Танасић (2009; 2011), те Предраг Пипер и Иван Клајн (2013), као и Душанка Звекић-Душановић (издвајамо Звекић-Душановић 2016). У литератури на српском језику има и аутора који су се бавили модалним глаголима у енглеском, попут Љубомира Михаиловића (1966), Наде Квачановић (1993), Иване Трбојевић-Милошевић (2004) и Предрага Новакова (2012), при чему се претпоследње истраживање бави контрастирањем епистемичке модалности у оба поменута језика, док се епистемичком и динамичком употребом глагола *will*, *can* и њиховим српским еквивалентима, као и деонтичком модалношћу у енглеском и српском бавила Јелена Пртљага (2008а; 2008б; 2014). Другим смером превода (од хрватског ка енглеском) бавиле су се Божана Кнежевић и Ирена Брдар (2011) ограничивши притом своју анализу на деонтичку модалност у изабраним правним текстовима. Будући да се не бавимо смером превода са српског језика на енглески, у раду смо пажњу усмерили на резултате поменутих истраживања Јелене Пртљаге и других аутора који се баве истим смером превода као и ми: са енглеског на српски језик.

Управо ће нам закључци изведени из анализе у наведеној студији Иване Трбојевић-Милошевић (ограниченој на епистемичку модалност), као и поменутих студија Јелене Пртљаге о деонтичкој, епистемичкој и динамичкој модалности, послужити као почетна тачка у разматрању модалних глагола у енглеском и српском језику. Наиме, разматрајући врсте контрастивних преклапања сличне онима које срећемо код Радмиле Ђорђевић (2004), Иване Трбојевић-Милошевић (2004: 177–180) наводи да се апсолутна поклапања у енглеском и српском језику налазе на семантичком плану, што се огледа у постојању система судова и система евиденција као доминантних система за изражавања епистемичке модалности, а исту врсту преклапања налазимо у класама средстава којима се изражава епистемичка модалност на граматичком и лексичком нивоу. Када је реч о самим модалним глаголима, ауторка истиче да се два језика апсолутно поклапају у оном смислу у коме системи модалних глагола (као основних носилаца епистемичких појмова неопходности и могућности) постоје у оба језика. Они се ипак не поклапају потпуно, што је видљиво у томе што је наспрам дванаест облика у енглеском (*must*,

*may/might, can/could,*² *will/would, shall/should, ought to, dare* и *need*), у српском мање њих – (према Трбојевић-Милошевић 2004: 179) само седам (*морати, моћи, смећи, требати, хћећи, умећи* и *ваљати*).³ Због овога, као и због других фактора, мрежа односа која настаје између модалних система двају језика веома је богата и сложена, и то, како Трбојевић-Милошевић (2004: 179) наводи, „zahvaljujući činjenici da se odsustvo potpune formalne korespondencije nadoknađuje sredstvima kao što je, recimo, potencijal, koji se javlja kao marker povećane epistemičke distance i time neutrališe nedostatak distalnih formi u srpskom jeziku”. Коначно, када је реч о разликама, анализа Иване Трбојевић-Милошевић није их обухватала у већој мери, али наводе се два примера: (1) у српском језику постоји облик потенцијала као члан категорије глаголског начина, а у енглеском језику овог облика нема; (2) у српском језику постоје различити везници који уводе кондиционалну клаузу и који могу да имплицирају или само нефактивност или контрафактивност одређене пропозиције, а у енглеском та диференцијација не постоји (Трбојевић-Милошевић 2004: 179–180).

Наш рад има следећу структуру: у другом одељку бавићемо се специфичностима превођења енглеских модалних глагола *must, should* и *can* на српски језик. Различите могућности превођења показаћемо на конкретним примерима из романа *Invisible* (AUSTER 2009/2010) Пола Остера и из анализираног објављеног превода на српски језик – *Невидљиви* (ОСТЕР 2010), као и другим могућностима за обележавање модалности које преводилац није искористио. У трећем одељку показаћемо однос епистемичке, деонтичке и динамичке модалности код модалних глагола *must, should, can* и *морати, требати, моћи*, са посебним освртом на двозначне примере, на њихову дубинску структуру, те на утицај карактеристика (*da*-)допуне модалног глагола на укупно значење реченице. Четврти одељак доноси закључке рада.

2. Специфичности превођења енглеских модалних глагола на српски језик. У овом одељку пажњу ћемо посветити различитим начинима на које су преводиоци у српски језик пренели модалност која је у енглеском исказана неким од поменутих глагола. Посебну пажњу усмерићемо на оне случајеве код којих у српским панданима модалност ни на који начин није обележена, као и на оне случајеве у којима се не јавља одговарајући српски модални глагол (*морати, требати, моћи*), већ је изабран неки други начин за маркирање модалности. Наиме, енглеске реченице са модалом за исказивање неопходности (*must, should*) често се на српски преводе без модалног глагола, при чему се бира неко друго (лексичко или морфолошко) средство. Слично је и са преводом глагола *can*,⁴ те ћемо се таквим примерима и бавити у наставку.

² Облици *can* и *could* се, услед сложеног односа који између њих постоји, обично обрађују засебно, иако се, морфолошки гледано, ради о садашњем и прошлом облику овог модала (PRTLJAGA 2008a: 40). Слична је ситуација и са другим паровима попут поменутих.

³ Наглашавамо да у србистичкој литератури постоје и другачији наводи у вези са бројем модалних глагола, који у литератури варира и често није ни коначан. На пример, Павица Мразовић и Зора Вукадиновић (2009: 178) издвајају шест модалних глагола у ужем смислу: *хћећи, моћи, морати, смећи, требати* и *умећи*, док Бјорн Хансен (HANSEN 2007: 36) на основу семантичко-синтаксичких критеријума пуноправним модалним глаголима сматра следећа четири: *моћи, морати, требати, ваљати*.

⁴ Јелена Пртљага (2014: 242) на основу своје грађе и испитивања деонтичке модалности за енглески модални глагол *can/could* наводи да не постоји значење које се у српском језику

Када се ради о преводу енглеске реченице са глаголом *must*, модалност и при томе изражавање јаке уверености често изостају у преводу на српски – модалност изостаје у корист индикативног тумачења (в. примере 1 и 2).

- (1) It must have been around six o'clock, because I remember coming here straight from my job at the hospital to check in on him. (*Invisible*, 239,4 / 446)
- (2) Било је негде око шест сати јер, сећам се, дошла сам да га обиђем право с посла, из болнице.⁵ (*Невидљиви*, 126)⁶

Тако је у примеру (2) наглашена индикативност, за разлику од српске реченице (3), која није изабрана за преводни еквивалент. Могуће је да је тако одлучено јер у потоњем примеру (3) нема индикативности, већ је истакнута јака неопходност, односно увереност у то да је нешто случај на основу расположивих чињеница. Наравно, постоје и друге преводне могућности, јер се кроз овакву формулацију модалност из реченице на енглеском језику у великој мери изгубила или ублажила. Адекватним преводним решењем могло би се сматрати и оно са модалним глаголом (3) или решење које би уз елементе из реченице (2) садржало речцу *свакако* (4), којом би се изразила сигурност у оно што се тврди.

- (3) Мора да је било око шест сати, јер се сећам да сам овамо дошла да га обиђем право с посла, из болнице.
- (4) Било је свакако негде око шест сати јер се сећам да сам овамо дошла да га обиђем право с посла, из болнице.

Модално значење је наизглед занемарено и у преводу наредне реченице (5), будући да је очекивани превод *мора је избежавати и избегаваће је* (7) сведен на то да ће *их свакако избежавати* (6). Тиме се губи нијанса неопходности, а самим тим и мотивисаности тог избегавања утицајем новонасталих околности (у случају да је дати услов остварен), и та семантика се покушава надоместити само партикулом *свакако*.

- (5) If she and Born are together again, then he must and will avoid her. (*Invisible*, 248,8 / 446)
- (6) Ако су она и Борн поново заједно, онда ће их свакако избежавати. (*Невидљиви*, 130)
- (7) Ако су она и Борн поново заједно, онда је мора избежавати и избегаваће је.

С друге стране, у субјунктивним⁷ контекстима чести су случајеви у којима преводилац модални глагол преводи помоћу неке модалне речце за

не може превести глаголом *моћи* – „bilo da se radi o najjačim visoko performativnim subjektivnim iskazima ili objektivnim sa daleko slabijim ilokutivnim naponom”.

⁵ Сви примери у овом одељку ексцерпирани су из романа *Invisible* Пола Остера, као и из његовог превода на српски језик (*Невидљиви*). Бројеви уз ознаке које се односе на енглеске оригинале (нпр. 454,9 / 466) означавају позицију виртуелне странице у читачу електронских књига *Calibre*, који је коришћен ради брже претраге, док бројеви уз ознаке које се односе на преводе на српски означавају бројеве страна у штампаном издању.

⁶ Поред остварених превода, у случајевима када је потребно навести и друге могућности, те истаћи најбољу, наводимо и коментаришемо и њих. У случају да друге могућности превода нису толико значајне за анализу, не издвајамо их.

⁷ Иако смо се у раду определили за употребу термина *субјунктив*, термине *субјунктив* и *коњунктив* посматрамо као синонимне. Први се повезује са романским језицима, а други са германским.

изражавање става. Тако је сигурност исказана епистемичким значењем модалног глагола *must* (8) постигнута речцом *сиђурно* (9). Друга могућност за превод, која укључује глагол *морайџи*, била би са изразом *мора да* (10).

(8) *Hélène must be five or six years older than Rudolf. (Invisible, 258,3 / 446)*

(9) Елен је сигурно пет или шест година старија од Рудолфа. (*Невидљиви*, 135)

(10) Елен мора да је пет или шест година старија од Рудолфа.

Сличан избор при преводу преводилац је направио у примеру (12), такође употребивши речцу *сиђурно*, што значи да није изабрао преводилачко решење (13).

(11) *It must be cocktail hour, then. (Invisible, 129,7 / 446)*

(12) Онда је сигурно време за коктеле. (*Невидљиви*, 74)

(13) Онда, мора да је време за коктеле.

Сумња у исказано може се изразити глаголима мишљења. У том случају, мишљење да је нешто чињеница поново се може довести у питање у актуелном свету, без обзира на постојање модалног глагола у изричној клаузи (*you think it is / you think it must be...*). Стога, будући да је субјунктивност већ маркирана глаголом мишљења, није зачуђујуће одступање од превода модалног глагола *must* модалом, па ни одсуство модалне речце или модалног глаголског облика попут потенцијала (в. 14–15). Такав превод условљен је субјунктивно маркираним контекстом помоћу неког другог, немодалног глагола.

(14) *You think it must be a hallucination, that the point of view has shifted from objective reality to the mind of the addled brother. (Invisible, 198,0 / 446)*

(15) Таман помислиш да је то халуцинација, да се тачка гледишта померила из објективне стварности у свест поремећеног брата. (*Невидљиви*, 106)

Сличан је и пример (17), у коме је конструкција *even if there must be air* преведена српском *ако ваздуха има*, из чега се закључује да је у тој реченици било довољно задржати компоненту услова. Такође, примери попут (14) и (16), који садрже модални глагол *must*, заправо упућују на индикативне *it is a hallucination*, односно на *there is air*, те због тога у преводу није употребљен модални глагол *морайџи*.

(16) *You are shut off from the world for hours every day, inhabiting what you come to think of as an airless bubble, even if there must be air because you are breathing, but it is dead air. (Invisible, 144,7 / 446)*

(17) Свакога дана сатима си изолован од света, настанујеш нешто што те подсећа на безваздушни балон, чак и ако ваздуха има јер и сам дишеш, али то је мртав ваздух. (*Невидљиви*, 81)

Што се тиче превода енглеског *should*, одступања од превода глаголом *џребайџи* су у најмање два правца. У првом случају се ради о коришћењу модалне речце, а у другом о маркирању модалности глаголским обликом. Тако је у примеру (19) употребљена модална речца *ваљда*, поред могућности превода модалним глаголом *џребайџи* (20). Оба поменута начина семантички су еквивалентна, а превод енглеског модала српским модалним глаголом или одговарајућом модалном речцом видимо као ствар избора самих преводилаца.

- (18) You should know that by now, Rudolf. (*Invisible*, 15,9 / 446)
 (19) До сада си то ваљда схватио, Рудолфе. (*Невидљиви*, 13)
 (20) До сада је то требало да схватиш, Рудолфе.

Модалност је у примерима попут (22) у српском језику довољно изразити потенцијалом као глаголским начином, без употребе модалног глагола. Друга могућност (23) показује да нема потребе да се у преводу употреби глагол *требати* у потенцијалу, већ је довољно да овај глаголски начин сам маркира пунозначни глагол, у овом случају *тицају се* (22).

- (21) We've only just met, and why should you care about what happens to me? (*Invisible*, 28,5 / 446)
 (22) Тек смо се упознали, зашто би се вас тицало шта ће бити са мном? (*Невидљиви*, 20)
 (23) Тек смо се упознали, зашто би требало да вас се тиче шта ће бити са мном?

У вези са поменутиим примерима који садрже упитни облик *why should* попут (21), Јелена Пртљага (2014: 198) на основу анализираниог корпуса закључује да се *should* преводи и модалним глаголом *морати* или *требати*, док „upotrebljen sa subjektom u prvom licu u funkciji preporuke drugom licu, uvek je prevoden potencijalom leksičkog glagola bez modalnog glagola”.

За крај анализе преводних могућности енглеских реченица које садрже модалне глаголе оставили смо глагол *can*, за који Јелена Пртљага (2014: 225) каже да се на њега може гледати „kao da implicira univerzum mogućih svetova, koji se kreću od najrestriktivnijih (gde važe ljudski zakoni i pravila) do najmanje restriktivnih (gde je sve dozvoljeno osim onoga što se kosi sa takozvanim prirodnim zakonima)”, при чему, прагматички гледано, указује на следећу „широку леpezу значења: od претње, прекора, protesta, посредне наредбе, забране, захтева, молбе, предлога, дозволе, сугестије и понуде до једноставног указивања саговорнику на постојање могућности да се нешто учини” (PRTLJAGA 2014: 225).

У испитиваном корпусу наишли смо на три основне групе примера српских преводних еквивалената енглеског модала *can*. У првој је енглески модални глагол (24) преведен српским еквивалентом *моћи* (25). У њој је изражена епистемичка могућност с обзиром на то да упитне конструкције *How can... / Како можеш...* упућују на прекор упућен саговорнику од стране говорника, односно на неодобравање онога што је урадио с обзиром на околности и на оно што је очекивано.

- (24) How can you give me a prospectus if you don't know what the budget is? (*Invisible*, 39,6 / 446)
 (25) Како можеш да ми даш нацрт ако не знаш колики је буџет? (*Невидљиви*, 25)

За примере овог типа из своје грађе Јелена Пртљага (2008б: 734) наводи да „predstavljaju protest i negodovanje govornika zbog aktuelnog stanja stvari, svojevrsnu kritiku i прекор i odbijanje govornika da прихвати постојање такве могућности”, а скреће пажњу на то да је индиректно исказана и јака деонтичка модалност, којом се утиче на понашање саговорника (в. PRTLJAGA 2014: 238).⁸

⁸ У делу о модалном глаголу *should*, Јелена Пртљага (2014: 178) код различитих нијанси деонтичких значења издваја она „u kojima se obaveza саговорнику налаже explicitно, implicitно или uz ublaženi ton, односно улjudније”.

То препознајемо и у примерима (24) и (25) будући да је имплициран савет у вези са сазнавањем информације о буџету, што је утицање на саговорника да промени понашање.

У реченицама у којима се глаголом *can* изражава способност, преводилац често бира синонимни модални глагол *умети*, и то тако што модалност маркира и потенцијалом поменутог модалног глагола (27). Са друге стране, изоставља могућности са глаголом *моћи* у презенту (28), потенцијалу (29) или футуру (32), те и *умети* у презенту (30) или изразом *бити способан* у потенцијалу (31). У примеру (29), за разлику од примера (27), потенцијалом се наглашава могућност, а не способност сналажења у свакој ситуацији или у већини њих. Семантички близак преводу (29) је и превод који садржи футур (32). Бавећи се употребама глагола *can*, Предраг Новаков (2012: 194) издваја спектар модалних динамичких значења: од физичке способности, до вештине, вољности и менталне компетенције. Држећи се наведене поделе, значење реченице (26) односи се на менталну компетенцију будући да се у контексту и види да се говори о раду у књижевном часопису.

- (26) How do you know I can handle it? (*Invisible*, 31,7 / 446)
 (27) Како знате да бих умео да се снађем? (*Невидљиви*, 21)
 (28) Како знате да могу да се снађем?
 (29) Како знате да бих могао да се снађем?
 (30) Како знате да умем да се снађем?
 (31) Како знате да бих био способан да се снађем?
 (32) Како знате да ћу моћи да се снађем?

Пример (34) показује да глагол *must* није једини који се у неким случајевима не преводи на српски језик, већ то важи и за факултативно *can* употребљено у реченици са индикативним значењем, будући да је у примеру (33) изједначено значење *I can see* са *I see* (в. VENDLER 1957: 148).

- (33) Margot answered the door when I knocked, and although I can still see her face and the smile that darted across her lips when I presented her with the flowers, I have no memory of what she was wearing. (*Invisible*, 50,7 / 446)
 (34) Марго ми је отворила и, мада и сада видим њено лице, и осмех који јој прелеће преко усана док јој пружам цвеће, никако не могу да се сетим шта је имала на себи. (*Невидљиви*, 31)

Долазимо до закључка да се енглески модални глаголи *must, should* и *can* не избегавају преводити српским модалним глаголима *морати, требати, моћи* само из стилских разлога, већ их у неким случајевима и не треба превести модалним глаголом, на пример када енглеска реченица има „факултативни” модал, те самим тим псеудомодално, односно индикативно значење. С друге стране, модалност је у српском језику могуће маркирати и другим лексичким средствима, попут модалних партикула (што је често стилски избор), али и морфолошки – глаголским облицима попут потенцијала, који може надоместити или појачати модалност исказану само модалним глаголом.

3. ИЗРАЖАВАЊЕ ЕПИСТЕМИЧКЕ И ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ. Појам сидра модалности односи се на актуелне индивидуе или ситуације из којих су пројектоване различите могућности (деталније у Hacquard 2006). Пример за усидравање

ситуацијом или пак ситуацијом и карактеристикама самог предмета даје Дејвид Луис (LEWIS 1997), а помиње га и Анџелика Крацер (KRATZER 2013). Луис наводи пример крхке чаше, постојања чаробњака и, с тим у вези, однос придева *fragile* и израза *can break easily*, којима у српском одговарају придев *крхак* и израз *који се лако може сломити*.

- (35) This glass is fragile.
 (36) Ова чаша је крхка.
 (37) This glass can break easily.
 (38) Ова чаша се лако може сломити.

Колико год ови парови реченица били слични с обзиром на блискост значења „крхак” и „лако се може сломити”, у погледу усидравања не морају бити исти. Сценарио који је дао и објаснио Дејвид Луис (LEWIS 1997: 144) укључује чаробњака који има стаклену чашу, крхку као и све остале. Међутим, када постоји могућност да се поломи, он ће својим чинима спречити да се то и догоди. Зато се за ту чашу може рећи да је крхка, али не и да се може сломити. Тако је сидро у првом случају сама чаша, а у другом чаша и помену-те околности. С тим у вези су и епистемичка, деонтичка и динамичка модалност. Прва се заснива на оцењивању вероватноће уметнуте пропозиције на основу онога што знамо о свету, другом се изражава дозвола или нека обавеза, а трећом се изражава способност.

Когнитивни лингвисти (нпр. TALMY 1988; 2000; SWEETSER 1990) сматрају да су деонтичка и епистемичка модалност засноване на истим принципима когниције, и то онима који потичу од начина на који спознајемо динамику силе. Наша спознаја је сликовно схематизована (JOHNSON 1987) и развија се на подсвесном нивоу још од раног детињства, а касније је наш ум употребљава како би разумео стварно деловање силе, али и знатно апстрактнијих појава, каква је модалност. Наиме, деонтичку модалност разумемо по принципу сила, путања и препрека (SWEETSER 1990: 56). Тако ће се свако *must/морају* и *should/требају* разумети као јаче или слабије деловање (најчешће друштвене) силе која од агенса захтева да нешто уради, док ће се свако *may/смеју* разумети као уклањање одређене препреке. Деонтичка модалност се у когнитивној лингвистици види као основна (енгл. *root*), док епистемичку модалност сматрају метафоричким продужетком (SAEED 2002: 363) основне модалности.⁹ Тако се употреба модала која се тиче расуђивања везује за снагу аргумената која делује као *сила* слична друштвеној сили, услед које нешто мислимо или не мислимо (нпр. *The battery must have run down.*), верујемо или не верујемо. На исти начин, епистемичка употреба доводи се у везу и са недостатком препреке који нам *дозвољава* да нешто мислимо или да у нешто верујемо (нпр. *You may be right.*).

Њихов однос посматрамо у реченицама са глаголима *must/морају*, *should/требају*, *can/моћу*, на примерима (39)–(51). Епистемичка модалност постоји у примерима (39)–(45). За све те реченице заједничко је доношење закључка, и то на основу дискурсног контекста, односно првенствено на

⁹ Јелена Пртљага (2008б: 741) наглашава да „поделу модалности на типове не треба узимати сувише догматично, већ је треба сагледавати у смислу градиције због честог преливања значења из једног типа у други”.

основу информација доступних говорнику. Обично су реченице са епистемички употребљеним модалним глаголом анафорички повезане са претходним дискурсом, у коме се налази полазиште за доношење закључка (39–43).

(39) It must be cocktail hour, then. (*Invisible*, 129,7 / 446)

(40) Онда, мора да је време за коктеле.

(41) Онда је сигурно време за коктеле. (*Невидљиви*, 74)

(42) ...there must have been jugs of cheap red wine and an abundant stock of paper cups, which means that we were probably growing drunker and drunker as we continued to talk. (*Invisible*, 19,1 / 446)

(43) ...ту је морало бити великих количина јефтиног црног вина и непресушних залиха пластичних чаша, што значи да смо, како је разговор одмицао, постајали све пијанији. (*Невидљиви*, 15)

Међутим, има и примера катафоричности (44–45). Прво се наводи закључак (односно јака претпоставка), а затим и информација на основу које га је говорник донео.

(44) It must have been thirteen, because I started working at the Shop-Rite when I was fourteen. (*Invisible*, 193,0 / 446)

(45) Мора да сам имао тринаест јер сам са четрнаест почео да радим у Шоп-рајту. (*Невидљиви*, 103)

Епистемичност се може постићи и употребом модалних партикула, чак и у истој реченици са модалним глаголом. Тако су партикула *можда* и глагол *моћи* за изражавање способности, односно енглеско *maybe* и *can*, употребљени у истој реченици (46–47). На тај начин је исказана претпоставка да једна особа (претходно у дискурсу маркирана као саговорник) може помоћи другој (у дискурсу маркираној као говорник, који истовремено и износи претпоставку). Напомињемо да се оваква употреба глагола *can/моћи* за исказивање способности сврстава у динамичку модалност (в. COLLINS 2009: 101–105).

(46) Maybe you can help me. (*Invisible*, 30,1 / 446)

(47) Можда можеш да ми помогнеш. (*Невидљиви*, 20)

Јелена Пртљага (2014: 241) српске модалне глаголе *моћи* и *морати* издваја као централне деонтичке модале будући да „u semantičkom domenu sadrže logičke pojmove mogućnosti, odnosno dozvole i nužnosti, odnosno obaveze”. Деонтичка модалност постоји у паровима примера (48)–(51). У првом пару примера ради се о изражавању обавезе да се књига стави на право место полице у библиотеци.

(48) When putting books onto the shelves, you must confirm and then reconfirm that the Dewey decimal number of the book you are shelving is one notch above the book to its left and one notch below the book to its right. (*Invisible*, 143,0 / 446)

(49) Када враћаш књиге на полице, мораш да се увериш, а затим и да провериш, да ли је Дјуијев децимални број књиге коју стављаш на полицу за један зарез изнад у односу на књигу с њене леве стране и један с њене десне. (*Невидљиви*, 80)

Иста ауторка (2008б: 733) наводи да енглески модални глагол *can* изражава и епистемичко значење због тога што је „у случајевима када жели да изрази највећу могућу дистанцу у односу на истинитост пропозиције само он на располагању говорнику, баш као и када жели да постојање епистемичке

могућности доведе у питање⁹. Са наведеним је сагласна и Ивана Трбојевић-Милошевић (2004: 77).

Глаголом *should/ћребаћи* такође се може изразити деонтичка модалност. У примерима (50) и (51) наводи се да је препоручљиво да Де Борнову песму објаве у првом броју тог часописа.

(50) If the magazine gets off the ground, I think we should publish de Born's poem in the first issue. (*Invisible*, 42,8 / 446)

(51) Ако кренемо с часописом, мислим да би Де Борнову песму требало да објавимо у првом броју.¹⁰ (*Невидљиви*, 27)

Насупрот претходном пару примера са *should/ћребаћи*, овим глаголима могуће је изразити и епистемичку модалност. То показују примери попут (52) и (53).

(52) They should have come by now.

(53) Требало је да дођу до сада.

Детаљнију анализу примера износимо у наставку рада, где ће бити више речи о двозначности реченица са модалним глаголима и њиховом односу у енглеском и српском језику, те њиховом дубинском структуром.

3.1. Двозначност. Двозначност реченица са модалним глаголима у светлу односа епистемичке и деонтичке модалности посматраћемо с обзиром на поделу модалних глагола коју је у енглеском извршила Џилијан Рамчанд (RAMCHAND 2012), премда коначна подела модалних глагола, па и саме модалности није препоручљива, нити у потпуности могућа, имајући у виду да се ради о широкој и комплексној семантичко-граматичкој категорији (PRTLJAGA 2008a: 141). Рамчанд у једну групу сврстава *must, will, can*, а у другу *might, could, should*. Критеријум јој је могућност двозначности реченица које уз модални садрже стативни глагол. Двозначност¹¹ постоји у енглеским примерима попут следећих, где су и српски еквиваленти на површинском нивоу такође двозначни, али уз одређена ограничења глаголским видом.

Конкретно, за енглески пример (54)¹² издвајамо две парафразе (55 и 56):

(54) He must know the truth.

(55) It must be the case that he (already) knows the truth.

(56) He is the person who must know the truth (because of which someone will soon tell him the truth).

У првој парафрази модалност је усидрена одређеном ситуацијом, која је таква да је за последицу имала да неко зна истину. На пример, уколико је

¹⁰ Ако бисмо глагол *ћребаћи* заменили глаголом *мораћи*, он би био употребљен у личном глаголском облику и било би још јасније да се ради о деонтичком значењу (*Ако кренемо с часописом, мислим да бисмо Де Борнову песму морали да објавимо у првом броју*). Преводацац је изабрао безлични облик глагола *ћребаћи* водећи рачуна о норми стандардног српског језика.

¹¹ Када говоримо о двозначности у оквиру овог одељка, она постоји у датим репрезентативним реченицама у изолацији. Контекст је тај који омогућава да се читалац приклони конкретном значењу, односно једном од могућих читања.

¹² За примере у овом одељку нисмо се ограничили само на изворе из којих смо наводили реченице у претходном, већ смо бирали примере на енглеском и српском језику који ће на најбољи могући начин показати могућност двозначности реченица са модалним глаголом.

неко бесан ушао у просторију тражећи особу која га је лагала, постоји велика вероватноћа да све већ зна о томе. Насупрот томе, у другој парафрази сидро је сама та особа. Дакле, том реченицом се исказује неопходност да конкретна особа (са)зна истину, и то због својих карактеристика. Илустрације ради, судија као посредник у решавању неког проблема мора прво да сазна истину, односно чињенично стање обеју страна, будући да се од човека са том улогом очекује да донесе правилну одлуку.

У односу на енглески пример (54), српски двозначни пандан био би исказан реченицом (57), што значи да она има (бар) два тумачења – (58) и (59), једнака енглеским (55) и (56).

(57) Мора да зна истину.

(58) Ситуација је таква да је неопходно да он (већ сада) зна истину. = Ситуација је таква да мора да он (већ сада) зна истину.

(59) Он је такав да је неопходно да (са)зна истину (неко ће му је због тога и рећи). = Он је такав да мора да (са)зна истину (неко ће му је због тога рећи).

До сада смо показали да су енглески (54) и српски пример (57) исти по томе што нису једнозначни, као и по могућим значењима, а самим тим и по начину усидравања. Будући да српски језик граматичку категорију глаголског вида маркира морфолошки, претходне реченице посматраћемо у односу на варијанту (60), у којој је уместо несвршеног глагола *знайши* употребљен његов свршени видски парњак *сазнайши*.

(60) Мора да сазна истину.

(61) Мора да је сазнао истину.

(62) Требало би да је сазнао истину.

Наиме, српска реченица (60) није двозначна, јер нема читање у коме се износи претпоставка да субјекат већ зна истину. Пример (61) показује да је епистемичко значење могуће постићи и употребом пунозначног перфективног глагола у перфекту. Перфекат је време које сугерише да се нешто догодило у актуелном свету. Да би се тај ефекат избегао, потребно је јако маркирање субјунктивности, што својом семантиком јаке неопходности омогућава управо глагол *морайши* (в. Јанић 2012: 83), за разлику од *требайши*, које би се у том случају требало маркирати и на морфолошком плану употребом потенцијала (пример 62).

Из перспективе композиционалности¹³ и саставних делова перфекта, облик презента помоћног глагола *јесам* временски би се могао повезати са тренутком говора, сам облик радног глаголског придева са прошлосту, а свршеност тог пунозначног глагола упућује на резултативност. Сагласни смо са Драганом Вељковић (2015: 25), која за перфекат детаљније наводи: „Чини нам се да у случају перфекта обележја радног глаголског придева [...] смешта предикат у прошлост, док аспектуалне карактеристике лексичког глагола одређују његову дуративност, уколико је имперфективног вида, односно резултативност, кумулативност, уколико је перфективног вида”.

¹³ Барбара Парти (Pартег 2004: 153) композиционалност дефинише на следећи начин: „Значење израза је функција значења његових делова и начина на који су синтаксички комбиновани”.

Након тестова (им)перфективности и (а)теличности, закључила је да је глагол *јесам* имперфективан (Вељковић 2015) и, још прецизније, да глагол *јесам* у перфекту не одређује време говорења „према актуелном моменту говора, већ према времену епистемичке евалуације” (2015: 26). О односу *мора да је – мора да буде*, њиховим значењима и карактеристикама помоћних глагола *јесам* и *бићи* у односу на енглеско *to be* биће речи у одељку 3.3.

Да бисмо упоредили семантику наведених глагола свршеног и несвршеног вида, наводимо и речничке дефиниције глагола *знаћи* и *сазнаћи*, те *вероваћи* и *повероваћи*, и то она значења у којима су употребљена у претходним реченицама и оним касније наведеним. Глагол *знаћи* је у Матичином *Речнику српскога језика* (2007) дефинисан као „познавати чињенице о некоме или нечему, бити упознат са нечим” (РМС 2007, s. v. *знаћи*), а његов перфективни парњак као „доћи до обавештења о нечему; постати свестан нечега” (РМС 2007, s. v. *сазнаћи*). С друге стране, глагол *вероваћи* дефинисан је као „сматрати да неко говори истину, имати поверење у некога” (РМС 2007, s. v. *вероваћи*), а *повероваћи* као „поклонити поверење некоме” (РМС 2007, s. v. *повероваћи*). Ипак, помоћу наведених дефиниција није могуће објаснити суптилну разлику међу примерима (57)–(60), већ је разлике у интерпретацији потребно објаснити помоћу дубинске структуре, што ћемо учинити у наредном одељку.

3.2. ДУБИНСКА СТРУКТУРА. Разлика између досадашњих енглеских и српских примера, између осталог, произлази и из природе двају језика. Под тим мислимо на другачију параметарску структуру ова два језика у погледу могућности изостављања заменице: српски је тзв. про-изостављајући језик (енгл. *pro drop*), док енглески није (о нултим категоријама детаљније у: KRISTAL 1999, s. v. *īpraḡ, pro-izostavljajući, pro-koncijijūenij*; HAEGEMAN 1994: 251–256; 431–479). Директно је с тим у вези однос експлетивног *it* у енглеском и експлетивног про у српском (*pro_{ex}*).¹⁴ Управо се односом про_{ex} и про¹⁵ у српском синтаксички може објаснити двозначност примера попут (57), који овде понављамо као (63).

(63) Мора да зна истину.

Прво тумачење било би деонтичко (64), код ког уз глагол *мораћи* стоји про, а PRO¹⁶ уз пунозначни глагол у презенту. Друго тумачење је епистемичко (65), при чему уз модални глагол стоји про_{ex}, а уз пунозначни про, будући да PRO у про-изостављајућим језицима попут српског не може бити управљано од про_{ex}.¹⁷

¹⁴ Однос употребе енглеског експлетивног *it* и српског *pro_{ex}* показујемо на примерима *It is thundering / *Is thundering* и *pro_{ex} Грми / *То грми*, при чему су примери означени звездичом неграматични.

¹⁵ Наглашавамо да је *pro* тзв. празна/нулта категорија заменљива исказаном заменицом, именицом или именичком синтагмом: *про Долази / Он долази / Професор долази / Најбољи професор долази*.

¹⁶ За разлику од про, PRO је неопходно анафорично, односно кореференцијално је са субјектом модалног глагола: *про_i Морам да PRO_i урадим домаћи задатак*, **про_i Морам да PRO_j урадиш домаћи задатак*.

¹⁷ У литератури се наводи да PRO мора бити контролисано од стране аргумента, није дозвољено да буде контролисано од стране експлетивне заменице, за шта Лилијан Хахман

(64) pro_i Мора да PRO_i зна истину.

(65) pro_{ex} Мора да pro зна истину.

Са друге стране, ако пунозначни глагол несвршеног вида (овде: *зна̄ӣи*) заменимо глаголом свршеног вида (овде: *сазна̄ӣи*), могућа је само деонтичка интерпретација (66), не и епистемичка (67). То потврђује маркираност свршеног глаголског вида у односу на несвршени, који дозвољава обе интерпретације.

(66) pro_i Мора да PRO_i сазна истину.

(67) $*pro_{ex}$ Мора да pro сазна истину.

Примери попут (63) погодни су за проучавање двозначности јер садрже и модални и пунозначни глагол у облику 3. лица једнине, којим може бити исказана и лична и безлична употреба глагола *мора̄ӣи*. У осталим случајевима, када је глагол *мора̄ӣи* у неком личном облику осим 3. лица једнине (овде презента), сам тај облик упућује на деонтичку употребу (в. 68–69), без обзира на вид глагола.

(68) pro_i Морају да PRO_i (по)верују својим родитељима.

(69) $*pro_i$ Морају да PRO_i (по)верују својим родитељима.

Ипак, примери (70–71), које даје Ивана Трбојевић-Милошевић (2004: 157–158), показују да је поред деонтичког читања (72) могуће и епистемичко (73), и то у одговарајућим контекстима.

(70) Наши морају победити.¹⁸

(71) Наши би морали победити.

(72) Наши морају / би морали победити да би остали у даљем такмичењу.

(73) Наши морају / би морали победити – спремали су се цело лето за овај меч и имају бољег тренера.

У вези са епистемичким значењем у примерима сличним нашем (73), Ивана Трбојевић-Милошевић (2004: 157) наводи да „*glagol MORATI* има епистемичко значење које се налази на самом крају деонтичког градијента”, при чему наглашава да постоји виртуелна обавеза коју говорник намеће.

Још један пример (74) преузет из Трбојевић-Милошевић (2004: 158) показује да је само епистемичко читање могуће када је глагол *мора̄ӣи* у потенцијалу, при чему сматрамо да у корист таквом читању иде и то што безлични примери са pro_{ex} *Морало би да* (75), за разлику од pro_{ex} *Требало би да*, нису уобичајени, односно нису потпуно прихватљиви у српском језику (поготово не у високом регистру), за разлику од примера са безличним *мора* у презенту (76).

наводи неграматичну реченицу: **There occurred three more accidents without PRO being any medical help available on the premises* (в. НАЕГЕМАН 1994: 279). Тзв. арбитранно PRO (енгл. arbitrary/uncontrolled PRO) јавља се у примерима попут *It is important PRO to keep the customers happy*, где PRO није контролисано, односно у реченици није кореферентно са неком именицом или именичком синтагмом, а код такве групе примера Дејвид Кристал (1999: 37, 294) говори о тзв. произвољној/арбитранној референцији. Детаљније о односу и карактеристикама pro и PRO видети у: НАЕГЕМАН 1994.

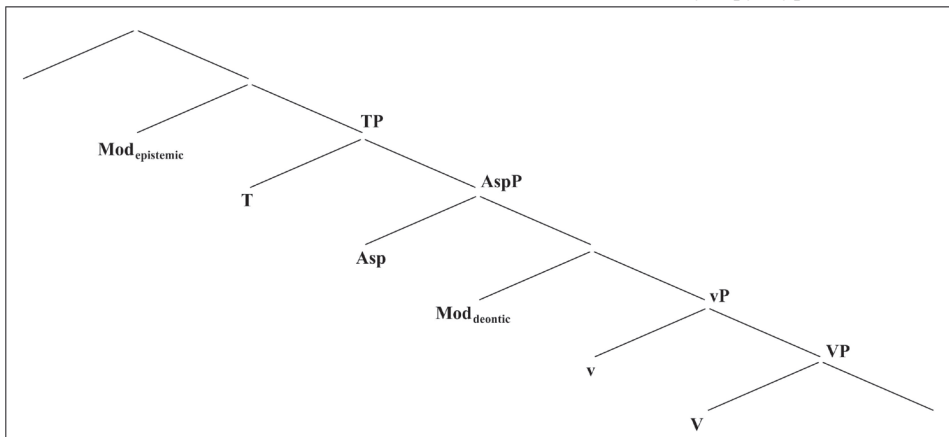
¹⁸ Односом инфинитива и *да*-допуна заменљивих обликом инфинитива нећемо се детаљније бавити у овом раду. У вези са употребом *да*-допуне или инфинитива као допуне модалном глаголу *мора̄ӣи* са деонтичким значењем, Јелена Пртљага (2014: 154–155) закључује да се јављају подједнако често, и то „*bez izražavanja nijansi u značenju*”.

- (74) Ти би морала бити наша.
 (75) ?pro_{ex} Морало би да си наша.
 (76) pro_{ex} Мора да си наша.

Говорећи о еквивалентима енглеског *should*, Пртљага (2014: 193) равноправно наводи српски модални глагол *морати* у потенцијалу и модални глагол *ићебајти*, јер *морати* у потенцијалу „verno prenosu jačinu centralnih deontičkih značenja navedenog engleskog modala [*should*], dok s druge strane, istovremeno implicira slabije, odnosno uljudnije deontičko značenje nego što bi to bio slučaj sa indikativom”.

Што се тиче односа епистемичке и деонтичке модалности приказаних генеративносинтаксичким стаблом, ослонићемо се, између осталог, на Чинквеову хијерархију (в. CINQUE 1999). Епистемички модали су виши у структури у односу на деонтичке (в. Слику 1), што објашњава осетљивост деонтичке модалности на граматички аспект. С друге стране, поређење примера (63) са (66) и (67) показује да епистемичка модалност није осетљива на граматички аспект, што дата хијерархијска структура такође предвиђа.

Слика 1. Однос епистемичке и деонтичке модалности у структури



На крају, могућност употребе пунозначног несвршеног глагола у оквиру *да*-допуне модалном глаголу *мора* и у деонтичкој и у епистемичкој интерпретацији објашњавамо тиме што се несвршени вид односи на представљање глаголске ситуације као структуре, а не као целине, са којом се повезује свршени глаголски вид (о односу глаголског вида и типа глаголске ситуације в. Новаков 2005). Код глагола *моћи* двозначност је повезана са употребом уз помоћни глагол *биће*, те ће о томе бити више речи у наставку. Што се тиче глагола *ићебајти*, не понаша се као *морати* будући да за први важе нормативна ограничења у вези са употребом безличног облика.¹⁹ У енглеским

¹⁹ Предраг Пипер и Иван Клајн (2013: 164–165) издвајају тзв. нецеситативно и деонтичко *ићебајти*, при чему се прво *ићебајти* може употребљавати лично и безлично, а друго се употребљава безлично, а лично само по изузетку. Код нецеситативног значења *ићебајти* наводе примере попут *Требао ми је лекови* и *Требао ми је више новца*, а код деонтичког

се примерима двозначност у површинској структури такође јавља, што показују и примери у самом раду, попут (54), (77), (87).

3.3. Помоћни глаголи *TO BE* и *ЈЕСАМ/БИТИ* КАО ДОПУНЕ МОДАЛНИМ ГЛАГОЛИМА. Након што смо се бавили модалним значењима, првенствено епистемичком и деонтичком модалношћу у енглеском и српском језику, двозначним реченицама и њиховом дубинском структуром, у овом одељку рада посматраћемо понашање енглеског глагола *to be* у односу на српске помоћне глаголе *јесам/бићи* у презенту као допунама модалних глагола *must/мораћи* и *can/моћи*.

Енглеска реченица (77) има и епистемичку и деонтичку интерпретацију, те ју је стога могуће наставити следећим речима: *because it's 1 PM and she works from 7 AM to 3 PM* (у случају епистемичке интерпретације) и *because, on the contrary, she would be fired* (код деонтичке интерпретације). Са друге стране, у српском језику насупрот енглеској реченици (77), будући да је двозначна, разликујемо два њена еквивалента. Прва могућност је епистемичка интерпретација са глаголом *јесам* у примеру (78), као и варијанта са подизањем (79). Напомињемо и то да реченица (79) на површинској структури има и деонтичко читање (при чему је *мора* лични глаголски облик, а не безлични). Други могући еквивалент енглеском примеру је српска реченица (81), која искључиво има деонтичку интерпретацију, што се види из неграматичности структуре (80).

(77) She must be at work.

(78) pro_{ex} Мора (бити) да је (она/ pro) на послу.

(79) Она/ pro мора да је на послу.

(80) $*pro_{ex}$ Мора да (она/ pro) буде на послу.

(81) Она/ pro мора да буде на послу.

Иако се овде детаљније не бавимо односом *да*-допуна и инфинитива, истичемо пример (82)²⁰ будући да је двозначан: може имати деонтичко значење (структура 83), али и епистемичко значење (структура 84) попут (78).

(82) Мора бити на послу.

(83) pro_i Мора PRO_i бити на послу.

(84) pro_{ex} Мора бити на послу.

Јулиана Бестерс-Дилгер, Ана Дробњаковић и Бјорн Хансен (BESTERS-DILGER et al. 2009: 190–191) наглашавају да само језици са *да*-конструкцијама попут бугарског и српског могу постићи епистемичко значење са модалом у безличном облику зато што је категорија лица маркирана личним обликом глагола из допуне. Пример (82) показује да се у српском језику епистемичко читање може постићи и када је инфинитив глагола *бићи* у допуни (читање 84), што се у наставку потврђује и за глагол *моћи*.

Требало је да ми ћо јаве и неграматично $*Требали су да ми ћо јаве$. Поменути изузетак личне употребе *ћребаћи* у деонтичком значењу односи се на односне реченице будући да се „безлични глагол не би могао сложити са субјектом” (Пипер – Клалн 2013: 165), а као пример наводе реченицу *Дошли су сви они који су ћребали да дођу*, наглашавајући притом да не би била добра она са безличним обликом модалног глагола: *Дошли су сви они који је ћребало да дођу*.

²⁰ На отварању дискусије код оваквих примера захваљујемо рецензентима. Овом приликом захваљујемо анонимним рецензентима на корисним сугестијама и коментарима.

У случају односа облика *будем* и *јесам* у презенту, не ради се само о видској већ и о субјунктивної маркираности, што показујемо примером (85), у коме је глагол *бијџи* употребљен као несвршени у тесту са фазним глаголом *јочињајџи*, и примером (86), као свршени у временској реченици, а притом је у оба случаја у субјунктивном контексту.

(85) Почиње да буде нервозан.

(86) Чим буде на послу, потписаће извештај.

Што се тиче модалних глагола *can/моћи*, има разлике у односу на *must/морати* и помоћне глаголе као допуне. Будући да се код глагола *моћи* у српском епистемичност изражава изразом *може бијџи да*, то је један од разлога за разликовање српских примера. За разлику од тога, енглески примери попут (87), са *can* којим се исказује способност, двозначни су. Једно значење је епистемичко (88) и подразумева претпоставку да је неко директор. На пример, особа која уђе у наставничку канцеларију и види састанак на коме је у челу стола човек у оделу који се званично обраћа присутнима стојећи може претпоставити да је тај човек директор. Друго значење сврстава се у динамичку модалност (89), а у овом случају се односи на нечију способност да буде директор.

(87) He can be a principle.

(88) It can be the case that he is a principle.

(89) He is capable of being a principle.

Код српских примера са епистемичким *може бијџи* потврђује се граматичност употребе помоћног глагола *јесам* са епистемичним значењем (90), за разлику од *бијџи* у презенту у таквом окружењу (91). Издвајамо пример (92)²¹ будући да је двозначан: може имати динамичко значење способности (структура 93), али и епистемичко значење попут (90) (структура 94).

(90) Може бити да је директор.

(91) *Може бити да буде директор.

(92) Може бити директор.

(93) pro_i Може PRO_i бити директор.

(94) pro_{ex} Може бити директор.

Као и већ поменути примери са глаголом *морати*, пример (92) показује да се епистемичко читање може постићи и када је инфинитив глагола *бијџи* допуна модалном глаголу уместо *да*-допуне (читање 94). За разлику од епистемичког pro_{ex} *мора*, а не нужно pro_{ex} *мора бијџи*, епистемичко pro_{ex} *може бијџи* није се у српском језику (још увек) осамосталило само као pro_{ex} *може*, односно безлично *моћи* у презенту, свакако, уз одговарајућу допуну (*да*-допуну, именицу, односно именичку синтагму, предлошко-падежну конструкцију).

Са друге стране, у значењу способности може се употребити само глагол *бијџи* као допуна модалном глаголу (в. 95–96).

(95) Може да буде директор.²²

(96) *Може да је директор.

²¹ За отварање дискусије о оваквим примерима захваљујемо рецензентима.

²² pro_i Може да PRO_i буде дирекџор.

Ван посматраних *да*-допуна, презент глагола *јесам* и *бићу* понаша се другачије. Први може бити самостално употребљен, али не и други (97–98).

(97) Он је директор.

(98) *Он буде директор.

Из свега овога произлази да је енглеском глаголу *to be* ближи српски глагол *јесам* него *бићу*, будући да је немаркиран. Глагол *бићу* је у презенту неопходно субјунктивно маркиран, али не и глагол *јесам*, што показује и поређење које је рађено између два словенска језика, конкретније српског и бугарског о односу *јесам/бићу* и *сѣм/бѣда* (Јанић 2014).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. У овоме раду показали смо да су енглески модални глаголи *must, should, can* и српски *морати, требати, моћи* умногоме слични, што је очекивано када се ради о изражавању епистемичке, деонтичке и динамичке модалности. Што се тиче превођења наведених енглеских модала, они се не преводу увек српским еквивалентима у виду глагола. Могуће је да у одговарајућим српским примерима модалност буде постигнута употребом модалне речце *можда, ваљда, свакако* или да пак буде морфолошки маркирана глаголским обликом попут потенцијала. Истичемо да модалност у српској реченици обично ни на који начин није изражена код превода енглеских индикативних реченица са „факултативним” модалним глаголом. Међутим, када је сам процес превођења у питању, важно је истаћи да је модалне односе исказане глаголима из енглеског језика у највећем броју случајева могуће несметано превести одговарајућим средствима из српског језика (уп. Трвојевић-Милошевић 2004). Разлике које смо уочили и приказали у овом раду требало би да олакшају избор између различитих могућности, али и да спрече евентуалне грешке које могу настати услед дословног превођења.

С обзиром на различитост енглеског и српског језика у погледу тзв. про-изостављајућег параметра (енгл. *pro drop*), код српских примера постоји двозначност када је у допуни модалном глаголу *морати* пунозначни глагол несвршеног вида и када су оба у 3. лицу једнине презента. У том случају, конкретно значење може се показати дубинском структуром. Друга разлика коју издвајамо је синтаксичко-семантичко понашање енглеског глагола *to be* и српских *јесам* и *бићу* у презенту када се налазе у допуни модалним глаголима, у односу на деонтичку, динамичку и епистемичку модалност. Превасходно се у српском језику глагол *јесам* употребљава у епистемичким контекстима, а помоћни глагол *бићу* се у презенту чешће употребљава у контекстима деонтичке и динамичке модалности. Као што смо у раду показали, први глагол је немаркиран, а други маркиран јер се употребљава у субјунктивним контекстима.

Српске и енглеске примере повезује то што и код потоњих постоји двозначност у површинској структури. Својеврсном сличношћу између модалних глагола у два језика можемо сматрати и чињеницу да се и у овом истраживању показало да модални глаголи у енглеском и српском јесу полисемични, те да полисемија сама по себи изазива разлике у исказивању модалности и доводи до граничних и двозначних случајева, што представља резултат који се у великој мери поклапа са истраживањима Јелене Пртљаге (PRTLJAGA 2008a: 40).

На крају, усидравање је у енглеском и српском умногоме слично. У случају да је уз модални глагол експлетивно *it*, односно pro_{ex} , модалност је усидрена ситуацијом, док је сидро у случају са личним обликом модалног глагола карактеристика некога или нечега о коме/чему се ради. У стандардном српском језику та сличност није толико очигледна због прескриптивних правила о безличној употреби модалног глагола *ћребаћи* (уз дозвољавање личног облика у изузетним случајевима), али се у говору опозиција лично–безлично и даље одржава.

ИЗВОРИ

- AUSTER, Paul. *Invisible*. New York: Henry Holt and Co. (e-book version, коришћена уз помоћ читача *Calibre 0.9.2*), 2009/2010.
 OSTER, Pol. *Nevidljivi* (prev. Ivana Đurić-Paunović). Beograd: Geopoetika, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Батистић, Татјана. О неким питањима у вези с анализом глагола МОРАТИ и МОЋИ. *Јужно-словенски филолоџ* 39 (1983): 99–111.
 Вељковић, Драгана. Аспектуалне вредности помоћних глагола *бићи* и *јесам* у српском језику. Бојана Димитријевић (ур.). *Наука и савремени универзитет: Језик и књижевност у конјакту и дисконјакту*, год. IV, књ. 1, Зборник са IV научног скупа *Наука и савремени универзитет*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015, 17–29.
 Ђукановић, Владо. Глаголи *ћребаћи* и *ваљачи* и њихова инфинитивно/презентска допуна. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 22/2 (1992): 119–126.
 Звеквић-Душановић, Душанка. Модални глаголи и адверзативност. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* 59/1 (2016): 77–102.
 Јанић, Александра. *Кашеџорија субјунктивна у српском и бугарском језику – ујоредно ћроучавање*. Необјављени мастерски рад. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2012.
 Јанић, Александра. Модални глаголи *морачи*, *ћребаћи*, *ћрјавна* и могући светови. Радослав Радев, Ценка Иванова (ур.). *Време и ћросћрансћиво в кулћураћи на бљљари и сљрби*. Варна: Славена, 2013, 104–120.
 Јанић, Александра. Помоћни глагол *јесам/сљм, будем/бљда* и субјунктивна семантика у српском и бугарском језику. Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.). *Савремена ћроучавања језика и књижевности*, год. V, књ. 1, Зборник са V скупа младих филолога Србије. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2014, 39–49.
 Ковачевић, Милош. Је ли глаголски облик *мора* увијек глагол?. *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву* 10/1 (2008): 35–47.
 Ковачевић, Милош. Глаголске алолексе као модалне ријечи. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 38/1 (2009): 73–86.
 Моловић, Јордан. О глаголу *ћребаћи*. *Књижевност и језик* 14/4 (1966): 362–363.
 Остојић, Бранислав. Још о конструкцијама с глаголом *ћребаћи*. *Српски језик* 2/1–2 (1997): 15–18.
 Пипер, Предраг. Синонимије и конверзије с глаголом МОРАТИ. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 12/1 (1983): 167–181.
 Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна џрамаћика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
 Пртљага, Јелена. Енглески модални глаголи *can* и *will* у епистемичкој и динамичкој употреби и њихови еквиваленти у српском језику. *Педаџошка сћварност* LIV/7-8 (2008): 730–746.

- РМС: *Речник српскога језика*. (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СИМОНОВИЋ, Марко, Бобан АРСЕНИЈЕВИЋ. 2014. Личност и безличност глагола *ћребаћћ*: Авантуре теоријске лингвистике у пренормираном домену. Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.). *Језик, књижевност, маргинализација – језичка исћраживања*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 287–304.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*, књ. 1, Београд: Научна књига, 1986.
- ТАНАСИЋ, Срето. О употреби глагола *ћребаћћ*. *Синћаксичке ћеме*. Београд: Београдска књига, 2009, 50–61.
- ТАНАСИЋ, Срето. 2011. О једном типу реченица с глаголом *ћребаћћ*. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу* 11: 47–51.
- ТЕПАВЧЕВИЋ, Миодарка. Конструкције са глаголом *ћребаћћ* (глаголима и изразима сличног значења) у језику Петра II Петровића Његоша. *Српски језик* 6/1–2 (2001): 479–484.

*

- ANAND, Pranav, Valentine HАCQUARD. Epistemics with Attitude. *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory 18 (SALT)*. Ithaca, NY: CLC Publications, 2009.
- CINQUE, Guglielmo. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- COLLINS, Peter. *Modals and Quasi-modals in English*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2009.
- ЂОРЂЕВИЋ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
- HАCQUARD, Valentine. *Aspects of Modality*. Unpublished doctoral dissertation. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, 2006.
- НАЕГЕМАН, Liliane. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford – Cambridge: Blackwell, 1994.
- BESTERS-DILGER, Juliane, Ana DROBNJAKOVIĆ, Björn HANSEN. Modals in the Slavonic Languages. Björn Hansen, Ferdinand de Haan (eds.). *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009, 167–197.
- HANSEN, Björn. A Morpho-syntactic Typology of Constructions with Modals in Serbian. Јасмина Грковић-Мејур, Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Линћвистичке свеске 6: Синћаксичка исћраживања (дијахроно-синћрони ћлан)*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2007, 31–44.
- KIEFER, Ferenc. On Defining Modality. *Folia Linguistica* 21/1 (1987): 67–94.
- КНЕЖЕВИЋ, Božana, Irena BRDAR. Modals and Modality in Translation: a Case Study Based Approach. *Jezikoslovlje* 12/2 (2011): 117–145.
- KORDIĆ, Snježana. Употреба глагола *ћребаћћ*. *Научни сасћанак слависта у Вукове дане* 26/2 (1996): 71–81.
- KRATZER, Angelika. Situations in Natural Language Semantics. Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011. <plato.stanford.edu> 1. 12. 2013.
- KRATZER, Angelika. The Modality for the 21st Century. *The 19th International Congress of Linguists*, Geneva, Switzerland, July 21–27th 2013, усмена презентација <<https://mediaserver.unige.ch/play/80082/moeschler%20jacques,%20International%20Congress%20of%20Linguists%202013>> 4. 12. 2015.
- KRISTAL, Deјvid. *Enciklopedijski reћnik moderne lingvistike* (preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec). Beograd: Nolit, 1999.
- КВАЧАНОВИЋ, Nada. *Modalna značenja prosto prošlog vremena u savremenom engleskom jeziku*. Neobjavljeni magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 1993.
- LEECH, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1971.
- LEWIS, David. Finkish Dispositions. *The Philosophical Quarterly* 47/187 (1997): 143–158.
- LYONS, John. *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- МИЋАИЛОВИЋ, Ljubomir. *Upotreba glagola can i may u savremenom engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 1966.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.

- NOVAKOV, Predrag. Modalnost i modalni glagoli u pojedinim gramatikama engleskog i srpskog jezika. Julijana Vučo (ur.). *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*. Beograd: Filološki fakultet, 2007, 290–297.
- NOVAKOV, Predrag. Engleski modal *can* – promene i tendencije. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXVII* (2012): 187–200.
- PALMER, Frank R. Modals and Actuality. *Journal of Linguistics* 13 (1977): 1–23.
- PALMER, Frank R. *Modality and the English Modals*. London: Longman, 1979.
- PALMER, Frank R. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986/2001.
- PARTEE, Barbara. *Compositionality in Formal Semantics: Selected Papers by Barbara H. Partee*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- PRTLJAGA, Jelena. *Kontrastivna analiza modalnih glagola can i will. Epistemička i dinamička upotreba engleskih modalnih glagola can i will i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”, 2008a.
- PRTLJAGA, Jelena. *Deontička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”, 2014.
- RAMCHAND, Gillian. Indexical vs. Anaphoric Modals, 2012. <http://www.academia.edu/4236711/Indexical_and_Anaphoric_Modals>. 12. 2. 2016.
- SAEED, John I. *Semantics* (the second edition). Malden: Blackwell Publishing, 2002.
- SWEETSER, Eve. *Semantic Structure and Semantic Change: A Cognitive Linguistic Study of Modality, Perception, Speech Acts, and Logical Relations*. Unpublished doctoral dissertation. Berkeley: University of California Berkeley, 1984.
- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. Force Dynamics in Language and Cognition. *Cognitive Science* 12 (1988): 49–100.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics*, volume II. Cambridge, MA: The MIT Press, 2000.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- VENDLER, Zeno. Verbs and Times. *Philosophical Review* 66/2 (1957): 143–160.
- WURMBRAND, Susi. Modal Verbs Must Be Raising Verbs. *Proceedings of 18th West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL)*. Sornenville, MA: Cascadilla Press, 1999, 599–612.

Aleksandra Janić
Dušan Stamenković

THE MODAL VERBS *MUST*, *SHOULD*, *CAN* / *MORATI*, *TREBATI*, *MOĆI* IN ENGLISH
AND SERBIAN: GENERAL CHARACTERISTICS AND TRANSLATION CHALLENGES

S u m m a r y

The article analyzes the existing and potential translation equivalents in order to compare the modal verbs *must*, *should*, *can* in English with their Serbian equivalents – the verbs *morati*, *trebati*, *moći*. They are approached from the perspective of a theoretical framework which includes different elements of generative grammar and cognitive semantics in order to clarify certain additional aspects of the meaning of these modal verbs. Firstly, the article deals with some characteristics of translating the modal verbs *must* and *should* into Serbian using literary examples from a parallel translation corpus comprising Paul Auster's novel *Invisible* and its Serbian translation (*Nevidljivi*). Additional illustrative examples have been included in order to portray different shades of modal meanings not represented in the used small-scale corpus. This is followed by a comparison of the epistemic and deontic modalities of the verbs *must*, *should*, *can* and *morati*, *trebati*, *moći*, with a special emphasis on the issues of ambiguity, deep structure and the impact of the (*da*-)modal complement on sentence meanings. The results show that there is a large overlap in how the analyzed modal verbs function in English and Serbian when it comes to expressing epistemic, deontic and dynamic modality. The translation equivalents of these verbs are not always given in the form of modal verbs, but the Serbian language has the necessary means of expressing what the modal verbs in English indicate. The

differences that we have managed to notice (mostly related to the pro drop parameter and the semantic-syntactic behavior of the verbs to *be*, *jesam*, and *biti*) may serve as guidelines for some future studies, as well as for the process of translation.

Александра Јанић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српски језик

Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија

aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

Душан Стаменоковић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за англистику

Центар за когнитивне науке

Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија

dusan.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs

Тијана Весић Павловић

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СТАЊА ПОМОЋУ ЕЛЕМЕНАТА СХЕМЕ ПУТАЊЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Искуство с кретањем по путањи представља основу за концептуализацију многих области апстрактног искуства. Користећи теоријско-методолошки оквир когнитивне лингвистике, у овом раду бавимо се концептуализацијом стања помоћу одабраних компоненти схеме путање (полажења, пролажења, долажења и простора по коме се кретање одвија и који трајектор прелази) у енглеском и српском језику. Показује се да је концептуализација стања у оба језика двојака, тј. да се стање доживљава и као покретни ентитет и као оријентир на путањи покретног човека, при чему су аспекти стања који се структурирају на овај начин његов настанак, завршетак, интензитет и промена.

Кључне речи: стање, путања, појмовне метафоре, енглески језик, српски језик.

Experience with motion on a path serves as the basis of the conceptualization of numerous abstract domains. Relying on the theoretical and methodological framework of cognitive linguistics in this paper we deal with the conceptualization of STATE via some of the components of the PATH schema (departing, passing, arriving and the space in which the motion takes place and that is traversed by the trajectory) in English and Serbian. It is shown that the conceptualization of STATE in both languages is twofold, i.e. states are experienced both as moving entities and as the landmarks on the path of the moving agent. The aspects of state structured in this way are its occurrence, its ending, intensity and change.

Key words: state, path, conceptual metaphors, English language, Serbian language.

1. Увод. Кретање је примарно људско искуство и служи као основа за размишљање и говорење о многим другим областима искуства. Простор и кретање представљају плодно тло за истраживања у когнитивној лингвистици, с обзиром на то да се у оквиру овог теоријског правца наглашава утемељеност когниције у искуству. Изучавање језика у окриљу когнитивне лингвистике подразумева трагање за општим принципима који управљају свим аспектима људског језика (посвећеност генерализацији) и објашњавање језика у складу са сазнањима о људској когницији (посвећеност когнитивном) (LAKOFF 1990). Нарочита пажња у оквиру овог лингвистичког правца посвећује се случајевима у којима лексема има више значења, односно полисемији. Полисемија се односи на „међусобну везу више значења једне исте лексеме, по правилу наведених у оквиру једне одреднице у речнику” (PRČIĆ 2008: 31). Скуп свих значења једне речи обухвата њено примарно/основно значење и секундарна значења (ДРАГИЋЕВИЋ 2010). Новина у когнитивнолингвистичком приступу полисемији јесте идеја о повезаности основног и секундарних значења, тј. систематској мотивисаности проширења значења (GIBBS 2006). Значење се проучава као когнитивна структура, укоренења у обрасце мишљења

* Рад се делом заснива на докторској дисертацији *Метафоричка пресликавања сликовне схеме путање у енглеском и српском језику*, одбрањеној на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2016. године.

и веровања (TAYLOR 1995: 83). Један од најважнијих механизма проширења значења јесте појмовна метафора, као „темељна ментална способност помоћу које људи разумеју себе и свет око себе путем појмовних пресликавања знања из једног домена у други” (GIBBS 1994: 207).

Различите врсте искуства (физичко, когнитивно, друштвено) пружају основу за развој метафоричких пресликавања, при чему се најчешће истиче важност телесног искуства. Људи имају утеловљене¹ умове чији појмовни систем потиче од људских тела, обликује се и добија значење путем њих, а нарочита природа људских тела обликује и саме могућности за концептуализацију и категоризацију (LAKOFF – JOHNSON 1999). Самим тим, „метафоричка значења стварају се појмовним пресликавањима која проистичу из повезаности из телесног искуства”, а „које метафоре ћемо имати и шта ће оне значити зависи од природе наших тела, наших интеракција са физичком средином, и наших друштвених и културних пракси” (LAKOFF – JOHNSON 2003 [1980]: 247).

Појмовне метафоре засноване на искуству кретања по путањи у литератури се најчешће наводе у оквиру система МЕТАФОРЕ СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА², чији је изворни домен простор и кретање у простору, а циљни домен су догађаји (LAKOFF 1993). Метафоре које припадају овом систему јесу следеће: СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО, ПРОМЕНА ЈЕ КРЕТАЊЕ, УЗРОК ЈЕ СИЛА, РАДЊА ЈЕ САМОИЗАЗВАНО КРЕТАЊЕ, СВРХА РАДЊЕ ЈЕ ОДРЕДИШТЕ КРЕТАЊА, НАЧИН НА КОЈИ СЕ РАДЊА ВРШИ ИЛИ СРЕДСТВО ЗА ЊУ ЈЕСТЕ ПУТАЊА КА ОДРЕДИШТУ, ТЕШКОЋЕ У РАДЊИ СУ ПРЕПРЕКЕ НА ПУТУ, ПРЕДВИЂЕНИ НАПРЕДАК ЈЕ РАСПОРЕД ПУТОВАЊА, СПОЉАШЊИ ДОГАЂАЈИ СУ КРУПНИ ПОКРЕТНИ ПРЕДМЕТИ, ДУГОРОЧНЕ СВРСИСХОДНЕ АКТИВНОСТИ СУ ПУТОВАЊА (LAKOFF 1993). У појмовној метафори СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО стања се концептуализују као ограничене области у простору које имају унутрашњост, спољашњост и границу која их раздваја (LAKOFF – JOHNSON 1999: 180), односно, као дводимензионални садржатељи (КЛИКОВАЦ 2006), као у примерима у енглеском језику *I'm in love*, *She's close to insanity*, *He's on the edge of madness* (LAKOFF – JOHNSON 1999: 180). Пошто се стање доживљава као место, промена стања пресликава се на промену места (ПРОМЕНА СТАЊА ЈЕ ПРОМЕНА МЕСТА). Промена стања доживљава се као кретање из једне ограничене области у простору у другу, као у примерима *She entered a state of euphoria*, *He went deeper into his depression*, *I came out of my depression* (LAKOFF – JOHNSON 1999: 183).³

У ранијим истраживањима метафоричких пресликавања чији је изворни домен кретање по путањи показало се да је овај домен веома продуктиван у означавању елемената различитих области апстрактног искуства. На пример, енглески глаголи кретања *come* и *go* обично се употребљавају као језички

¹ Когнитивнолингвистички термини на српском преузети су из хрестоматије ауторки К. Расулић и Д. Кликовац (RASULIĆ – KLIKOVAC 2014).

² Појмовне метафоре се, према устаљеној пракси, наводе малим верзалом.

³ Аналогни примери могу се пронаћи и у српском језику (примери су преузети из *Корпуса савременог српског језика 2013* Математичког факултета Универзитета у Београду): *Ти си у бунулу, Толико [ме је] гушио да сам већ био на ивици лудила* (СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО); *Време када је Адријано ушао у депресију њојклојило са смрћу његовог оца, Када је ње две године моја суируда видела како њрчањем њокуцавам да изађем из депресије (...), њредложила је да о њојме снимимо докуменѡарац* (ПРОМЕНА СТАЊА ЈЕ ПРОМЕНА МЕСТА).

изрази промене стања (RADDEN 1996), док ранија истраживања енглеског и турског језика такође показују да је домен кретања плодан у проширењу значења на емоционална, ментална и телесна стања, као и на домен времена, појмове из политике и економије и сл. (ÖZÇALIŞKAN 2003). К. Расулић (2006) анализира је појмовни образац БЛИЗУ–ДАЛЕКО у енглеском и српском језику, утврдивши да се близина и даљина користе за концептуализацију апстрактних појмова БЛИСКОСТИ и ОДСУСТВА БЛИСКОСТИ, ЕМОЦИЈА, ПОСЕДОВАЊА/ПРИПАДАЊА, РОДБИНСКИХ ВЕЗА, САРАДЊЕ, КОНТАКТА ИТД. У јавном дискурсу Србије, метафоре путовања јављају се у различитим манифестацијама, и то у концептуализацији важних државних и националних питања, као што су напредовање у процесу прикључивања Европској унији или демократизација земље на почетку 21. века (RASULIĆ 2008; SIŁAŠKI I DR. 2009; VEŠIĆ PAVLOVIĆ 2010).

С друге стране, стање је једна од области апстрактног искуства које се најчешће структурирају појмовним метафорама (KÖVECSES 2002). Структурирање различитих аспеката психичког живота, тј. психичких стања и емоција обавља се скоро у потпуности метафоричким путем, с обзиром на то да се ради о појмовима који нису јасно оцртани у човековој свести и неопходно је да се поимају индиректно, путем појмовних метафора (LAKOFF – JOHNSON 2003 [1980]). На пример, Е. Семино (SEMINO 2010) наводи да се бол као основно, али и веома субјективно људско искуство тешко може изразити на одговарајући начин, па људи покушавају да пренесу то искуство користећи специфичне изразе, као што су они који означавају различите узроке физичког оштећења (пробадање шиљатим или оштрим предметом, повлачење или чупање, притискање итд.). Д. Кликовац (KLIKOVAC 2006) је утврдила да се физички осећаји попут бола концептуализују као материја (типично течност), а да се настајање емоције или њено интензивирање концептуализује као кретање или подизање материје.

Истраживање Кевечеша о улози коју домен кретања игра у метафоричкој концептуализацији емоција и стања уопште показује да се неке подметафоре МЕТАФОРЕ СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА јављају у њиховом структурирању у енглеском језику (KÖVECSES 2000: 52–55). Уколико се емоције посматрају као подврста стања, метафора СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО имплицира да ће говорници енглеског језика користити предлоге садржавања да опишу постојање стања, тј. бивања у емоционалном стању. Такође, доживљавање емоције или стања изражава се као физичко кретање у ограничену област или ван ње (нпр. *The patient went into a coma*), док се узроци појаве емоција концептуализују као метафоричке силе. На основу Кевечешовог истраживања следи да емоционално стање одговара ограниченој области, промена стања концептуализује се као кретање, а узрок ове промене је одређена физичка сила. Ови резултати у складу су са налазима ранијих студија, где је потврђено постојање метафоре ПРОМЕНА СТАЊА ЈЕ ПРОМЕНА МЕСТА, тј. пресликавања почетне тачке, путање и одредишта кретања на структуру промене стања (нпр. RADDEN 1996).

У овом раду бавимо се начином на који се елементима искуства с кретањем по путањи структурирају елементи домена стања у енглеском и српском језику. Према Д. Кликовац (KLIKOVAC 2006), центар категорије стања представљају стања у којима је човек несвестан, попут сна, затим она у којима је свестан, али мирује, попут опуштености, а на њих се надовезују

општа физиолошка стања, осећања, расположења и психолошка стања, док се на периферији категорије налазе особине. У домен стања у овом раду сврстали смо физичка стања (нпр. бол, грип, осип, грозницу, маларију, умор, прехладу), психичка стања (као што су олакшање, блаженство, еуфорија, халуцинације), као и емоције (љубав, страх, срећу, бес, тугу) и особине (радозналост, мудрост, бахатост).

Домен стања одабран је јер се појмовна пресликавања стање је место и промена стања је промена места наводе као важне подметафоре метафоре структуре догађаја. Први циљ у раду је да на случајном узорку примера из репрезентативних корпуса двају језика потврдимо да се домен стања концептуализује помоћу одабраних компоненти схеме путање. Затим желимо да утврдимо да ли поред метафора стање је место и промена стања је промена места постоје у концептуализацији стања још неке појмовне метафоре засноване на одабраним компонентама схеме путање. Такође, циљ нам је да утврдимо којим лексемама се манифестују ове појмовне метафоре у два језика, као и да енглески и српски језик упоредимо у погледу појмовних метафора које се користе и њихових реализација.

2. Опис истраживања. Најпре ћемо се осврнути на компоненте схеме путање које су обухваћене у истраживању. У когнитивној лингвистици путања се разматра као сликовна схема. Сливковне схеме представљају обрасце чулне интеракције и моторичке активности који се изнова понављају и дају структуру људском искуству (JOHNSON 1987: XIV), попут схеме садржавања, путање, дела и целине, центра и периферије, везе, силе, скаларности, циклуса и др. Схема путање веома је важна јер је, од рођења, човеков живот испуњен разноврсним путањама које повезују простор око њега (JOHNSON 1987: 113). Свака путања има извориште/почетну тачку, одредиште/завршну тачку и низ међутачака које извориште повезују са одредиштем (JOHNSON 1987). Људи прелазе растојања у одређеном смеру, од тачке А до тачке Б, и то обично са одређеном сврхом, па путање имају и усмереност.

У складу с кључним карактеристикама путање – почетном и завршном тачком и низом тачака које их повезују – посебно важне димензије у разматрању кретања по њој су аблативност, адлативност и перлативност. Перлативност подразумева општу директивност, а посебна директивност се односи на аблативност (удаљавање) или адлативност (приближавање) (PIPER 2001). Стога постоје и три типа кретања у односу на ове структурне елементе: аблативно, адлативно и перлативно. Аблативно кретање представља кретање усмерено у правцу удаљавања од почетне тачке кретања (оријентира), адлативно је оно кретање које је усмерено у правцу приближавања циљу кретања (оријентир), док се перлативно кретање дефинише као транзитивно кретање усмерено у правцу прелажења одређене путање (VULOVIĆ 2009: 14). Имајући ово у виду, компоненте схеме путање које су разматране у овом раду обухватиле су удаљавање од почетне тачке на путањи, прелажење тачака на путањи, приближавање и достизање крајње тачке на путањи и простор по коме се кретање одвија и који трајектор прелази. У категорији удаљавања од почетне тачке на путањи у енглеском језику анализирани су предлог *from* и глаголи *go away* и *depart*, а у српском језику предлог *од* и глаголи *ошћити* и *кренути*.

У категорији прелажења тачака на путањи обухваћени су енглески предлог *through* и глаголи *go* и *pass*, као и српски предлог *кроз* и глаголи *ићи* и *проћи*. У категорији приближавања и достизања крајње тачке на путањи разматрани су предлози *to* и *towards* и глаголи *come* и *arrive* у енглеском језику, и предлози *до*, *према* и *ка* и глаголи *доћи* и *стићи* за српски језик. Одабране лексеме које означавају простор по коме се кретање одвија и који трајектор прелази биле су енглеске именице *path* и *road* и српске *стаза* и *пути*.

Језичка грађа за истраживање преузета је из репрезентативних корпуса енглеског и српског језика. За енглески језик коришћен је *Британски национални корпус (BNC)*, а за српски *Корпус савременог српског језика 2013* Математичког факултета Универзитета у Београду. Језички корпуси одабрани су зато што методологија рада на корпусу може да пружи поуздан опис типичног садржаја и употребе појмовних метафора (CAMERON – DEIGNAN 2003), при чему је најважније да корпус буде репрезентативан (DEIGNAN 1999). Тако се брже и поузданије стиче увид у обрасце употребе језика, с обзиром на то да се речи и изрази аутоматски узимају из корпуса и сортирају, а могуће је имати увид и у учесталост употребе појединих метафора, што може да укаже на примарност метафоричних значења лексема над основним, историјски примарним (DEIGNAN 1999).

Примери за анализу одабрани су методом случајног узорка из репрезентативних језичких корпуса енглеског и српског језика. Примењена је процедура за препознавање метафорички употребљених израза у дискурсу (PRAGGLEJAZ GROUP 2007) и издвојено је 5269 примера у енглеском и 7031 пример у српском језику у којима анализирани лексеме проширују значење. Они су затим разврстани према елементима искуства које структурирају и сврстани у одговарајуће циљне домене.⁴ У том скупу примера у овом раду издвојени су и даље анализирани они примери у којима се концептуализује стање.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА. У прикупљеној грађи за оба језика показало се да се стање концептуализује и као ентитет који се метафорички креће и као оријентир, односно тачка на метафоричкој путањи особе која га доживљава. Најпре ћемо се осврнути на случајеве у којима се стање концептуализује као покретни ентитет. Због уштеде простора, навешћемо само неке од примера из корпуса који илуструју утврђене метафоре.

3.1. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СТАЊА КАО ПОКРЕТНОГ ЕНТИТЕТА. Код покретних стања, место на коме се тренутно налазе одговара њиховом постојању (KÖVECSÉS 2000). Према Д. Кликовац, човек може бити садржатељ за осећања, мисли, сећања и друге апстрактне психичке ентитете, који се концептуализују као материја смештена у области грудног коша где се налази срце, као човеков „унутрашњи” или „емоционални простор” (KLIKOVAC 2006: 191). У примерима из нашег корпуса, човек, односно људско тело, представља простор кроз који се стања крећу, и то у оба анализирана језика (ЧОВЕК ЈЕ ПРОСТОР КРОЗ КОЈИ СЕ СТАЊА КРЕЋУ: ЕНГ. *a shock went through me*, срп. *жмарци јој прођоше кроз цело тело*).

⁴ Поред домена стања, у прикупљеном скупу примера издвојени су и појмовни домени активности, времена, догађаја, живота, когниције, језика и друштва.

Могу се спецификовати и поједини делови тела као ужи простор кретања стања (*limbs, кичма*) или почетне и завршне тачке њихове путање (овакав пример јавио се само у енглеском језику: *that pain had twisted through her from breast to womb*). Ова појмовна метафора у оба језика типично се реализује предлозима и глаголима којима се изражава прелажење одређених тачака на путањи (*through, go, pass* у енглеском, *кроз, њроћу* у српском), као и аблативно-адлативном структуром *from/to* у енглеском језику.

Енглески:

- 1) He had watched her cast aside her thin robe, and he had smiled with such infinite love and such intimacy, that pain had twisted *through* her *from* breast *to* womb.
- 2) Her body suddenly became numb. An icy sensation rushed *through* her limbs.
- 3) Helplessly she blinked up at him, feeling a slow lethargy creep *through* her whole body.
- 4) A shock *went through* me.
- 5) Tuan Ti Fo felt a small ripple of fear *pass through* him, yet calmed himself inwardly, a still, small voice chanting the chen yen to dispense with fear.
- 6) A chill passed through me then and my mind raced to reason out what I was seeing.

Српски:

- 7) Стојим примирен пред вратима, начуљио сам се не бих ли неки шум ухватио; језа пропузи *кроз* мене (...).
- 8) Када сам устао, засењених очију, иза прозора се већ црнело зимско вече, а соба је била исхлађена као ледара, што сам осетио тек тад, по дрхтавици која је *кроз* мене прострујала.
- 9) Жмарци су ми *њрошли кроз* кичму.
- 10) Станка изгуби дах. Жмарци јој *њроћоше кроз* цело тело.
- 11) Паспарту осети како га *њроће* језа, али се његово убеђење у погледу господара не измени.

Аспекти стања који се концептуализују у случају када се оно креће јесу настанак, престанак и интензитет. Настанак стања се у примерима прикупљеним у нашем корпусу у оба језика концептуализује као појављивање. Појмовна метафора НАСТАНАК СТАЊА ЈЕ ПОЈАВЉИВАЊЕ реализује се анализираним глаголима из категорије приближавања и достизања крајње тачке на путањи (енг. *the old remembered pains were coming with great frequency, the relief has arrived after all*, срп. *зајим је дошла маларија, олакшање је сјишло*). Код српског глагола *сјићи* појављује се и специфичан случај у коме се човек креће својим постојањем, а настанак стања концептуализује се као појављивање на месту на коме се налази покретни човек (*сјићао нас је умор*).

Енглески:

- 12) By the time she reached her room, the old remembered pains were *coming* with great frequency.
- 13) If we are just with the horse in an easy fashion, empathy *comes* more easily.
- 14) When love *comes* to a man in the form of grace he has the assurance that he is accepted, and is thereby enabled to experience self-integration once more, and the feeling of being reunited with others.
- 15) Whereas a cold may take a day or two to develop and produce a cough, sore throat and streaming nose, flu *arrives* much more suddenly, and also causes a high temperature and sore and aching joints and muscles.
- 16) He approached her now and sat beside her, saying: "Well, the relief *has arrived* after all."

Српски:

- 17) А затим је почела епидемија пегавца, ја сам једна од првих који су се разболели, па дизентерија, затим је *дошла* маларија, па скорбут...
- 18) Љубав вам је *дошла* на ноге, тачније на праг, искористите почетак недеље на том пољу.
- 19) У почетку смо мало обраћале пажњу на то, јер су нам и тако биле досадиле књиге из којих су нас учили да читамо, али с годинама је *дошла* и радозналост.
- 20) Добиле су наравно потврдан одговор, а олакшање је *стигло* када је процурила вест да је откривено поуздано, а јефтино противсредство.
- 21) Нисмо могли да одиграмо добро, *стигао* нас је умор, а иако се никад не позивам на срећу мислим да нам је она баш окренула леђа.

У складу с концептуализацијом настанка стања као појављивања у одређеној тачки, престанак стања структурира се као одлазак из те тачке. Метафора ПРЕСТАНАК СТАЊА ЈЕ ЊЕГОВ ОДЛАЗАК ИЗ ТАЧКЕ У КОЈОЈ СЕ НАЛАЗИ ДОЖИВЉАВАЧ ПОВЕЗАНА ЈЕ С ТРЕНУТОК У КОМЕ СЕ СТАЊЕ ДОЖИВЉАВА, ТЈ. ПРЕСТАНАК СТАЊА ДОЖИВЉАВА СЕ КАО ЊЕГОВ ОДЛАЗАК ИЗ САДАШЊОСТИ У ПРОШЛОСТ. ПОЈМОВНО ПРЕСЛИКАВАЊЕ ПРЕСТАНАК СТАЊА ЈЕ ЊЕГОВ ОДЛАЗАК ИЗ ТАЧКЕ У КОЈОЈ СЕ НАЛАЗИ ДОЖИВЉАВАЧ РЕАЛИЗУЈЕ СЕ Глаголима из категорије удаљавања од почетне тачке на путањи и прелажења тачака на путањи у оба језика. У енглеском језику у највећем броју примера ова појмовна метафора реализује се глаголима *go away* и *go* (*the secondary rash will go away, the love was gone*), а затим глаголима *pass* (*the fever has passed, this feeling will soon pass*) и *depart* (*love had departed*). У српском језику у реализацији ове метафоре најчешће се јавља глагол *ићи* (*прехлада је ишла, кад нервоза ирође*), а у веома малом броју примера *оићи* (*љубав – како је наишла иако је и оишла*).

Енглески:

- 22) It was this particular characteristic of syphilis, that both the primary sore and the secondary rash will *go away* after a certain period, that produced so many varied cures in the pre-antibiotic era.
- 23) I want this feeling to *go away*, that's all, he said primly.
- 24) The anger's *gone* really, I suppose.
- 25) She saw affection and concern in his eyes, but imagined that the love was *gone*, the intensity of the gaze, that knowingness that she had shared for so many years as they had fought to find this place through the forest.
- 26) Fenna loved Maggie, and knowing that all was lost and love had *departed* (...).
- 27) Very weepy and clingy; erratic temperature and changeable symptoms; thirstless; often accompanied by some sort of digestive upset – nausea or diarrhoea after the fever has *passed* (...).
- 28) Mrs Lavender is convinced that it's an infatuation that will *pass* once they leave here.
- 29) This feeling will soon *pass*, however, and you will be left with a sense of poise and balance that had been long forgotten.

Српски:

- 30) Љубав – како је наишла тако је и *оишла*, као плусак летње кише.
- 31) Нано, немој плакати, *ићи* ће болови и биће ти лакше и боље.
- 32) Његова прехлада је *ишла*, стомак је такоде оздравио, модрице и огреботине задобијене приликом оног несрећног пада, када је повредио ногу,
- 33) Кад *ирође* еуфорија, мораће дуготрајно покушавати да оживе сакривено или замрзнуто братско биће.
- 34) А можда сам то све после размишљала, кад је већ *ишоао* страх.

У концептуализацији интензитета стања успоставља се веза између пређеног пута и интензитета (ИНТЕНЗИТЕТ СТАЊА ЈЕ ПРЕЂЕНА РАЗДАЉИНА). У енглеском језику већи интензитет стања повезује се с кретањем по димензији дубине (*her feelings went very deep, how deep his admiration had gone*). У српском језику интензитет се повезује са одређеном границом растојања на путањи израженом прилозима *дои́ле* (*њихова бахатост и́де дои́ле*) или *далеко/и́редалеко* (*и́то осећање и́шло је и́ако далеко, емоције су ои́ишле и́редалеко*), као и адлативним предлогом *до* (*и́оцијовање и́рема њој и́шло је [...] до обожавања*).

Енглески:

- 35) She was a baby, and, in any case, he could not believe her feelings *went* very deep.
36) She had seen now how deep his admiration had *gone*.

Српски:

- 37) Њихова бахатост *иде* дотле да се, као ових дана, разним махинацијама прикрива повећање цена, као да се може прикрити оно шта нам се избија из цепа.
38) (...) и то осећање *ишло* је тако далеко да се више није осећао затвореним у једно обично људско тело.
39) Његове наде *ишле* су и даље, да од свога првенца начини великог и стручног економа који ће започети посао наставити са још већим успехом.
40) Емоције су *оишле* предалеко.
41) Његово поштовање према њој *ишло* је, уосталом, *до* обожавања.

3.2. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СТАЊА КАО ОРИЕНТИРА. Настанак, престанак и промена стања могу се структурирати и као кретање човека као онога ко стање доживљава кроз стања као оријентире, тј. места, при чему се јавља метафора СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО као једна од подметафора МЕТАФОРЕ СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА.

Доживљавање стања концептуализује се као човеков долазак до њега као до одредишта на путањи (НАСТАНАК СТАЊА ЈЕ ЧОВЕКОВ ДОЛАЗАК ДО СТАЊА). С обзиром на то да се стања доживљавају као крајња тачка на путањи покретног човека, ово појмовно пресликавање се и у енглеском и у српском језику најчешће реализује адлативним предлозима. Они се јављају у комбинацији с анализираним именицама које означавају простор по коме се кретање врши (енг. *road to insanity, path to happiness*, срп. *и́ути ка срећи, си́аза до блаженсѝва*) или анализираним адлативним глаголима у српском језику (*доћи, сѝићи*). У случају адлативног глагола *arrive* у енглеском језику користи се просторни предлог *at*.

Енглески:

- 42) Looking back I realise that, if there ever was a moment when I might have quit, admitted defeat and abandoned the Cathedral to throw myself on the mercy of school, home or child guidance clinic, this was that moment. But to me, then, that seemed the *road to* insanity... or worse.
43) In addition they must also accept that they have within them emotions and feelings which, properly nurtured and utilised can provide (...) a *road to* unlimited human happiness, a road which would be blocked if the choice were the first proposition.
44) She nodded slowly, meeting his gaze with trusting eyes, praying for this chance, that was her *path to* happiness.

- 45) Once we have *arrived* at peace, joy, fear or anger, etc, we have somewhat of a choice about what we do with it.

Српски:

- 46) Ви сте – савршени, ви сте – равни машини, *иуи ка* стопроцентној срећи је – слободан.
 47) *Сџазу до* блаженства, срећу, имали су само они миљеници судбине који су научили да копита својих атова и бедевија заштите потковицом.
 48) Животни тренери уче вас како да привучете праву особу, брзо и лако *дођеиће до* среће, да постанете оно што желите, тако бар кажу.
 49) „Фетсе, дотле смо *сџиџли*. До љубави.“
 50) Увек сам уображавао да могу да *сџиџнем до* мудрости блефирањем.

Специфичан случај доживљавања стања као доласка до одредишта ја-вља се у српском језику када човек метафоричким кретањем долази до оријентира означеног као свесно или уобичајено ментално стање, што се изражава идиомима *доћи к свесџи*, *доћи к себи*.

- 51) Помогли су му, *доџао* је к свести, хтео је да говори, али није могао да сабере мисли.
 52) Мајсторовић још није био *доџао* к себи, а пред свећама се створи Трифун Главички.

Доживљавање стања може се концептуализовати и као човеково кретање у одређену област, која се спецификује предлогом садржавања. У овом случају може се тврдити да се концептуализује својеврсна промена стања (ПРОМЕНА СТАЊА ЈЕ ПРОМЕНА МЕСТА). Ова метафора у енглеском језику реализује се глаголима *depart* и *go* у комбинацији с предлогом *into* (*he felt himself departing into hallucination, I thought you'd gone into a coma*), а у српском глаголом *доћи* с предлогом *у* и именицом у акузативу (*најзад [је] доџао у сџање да више није могао да издржи*). У српском језику промена места може да подразумева и кретање одређеним путем који имплицира долазак до новог стања као одредишта (*амерички мушкарци љролазе кроз љрновийу сџазу тешкоџ мењања навика и обичаја*).

Енглески:

- 53) Jed ate Liquorice Whirls, and virtually nothing else. He hardly slept. At times he felt himself *departing* into hallucination.
 54) He had been unwell for some time and had now *gone* into a state of collapse.
 55) For a while there I thought you'd *gone* into a coma. How does your head feel?

Српски:

- 56) (...) оптужени је пуних шест месеци био испитиван и нападан са свих страна тако да је најзад *доџао* у стање да више није могао да издржи и да му је било свеједно шта ће се и како пресудити.
 57) „Мачо времена” су прошла и амерички мушкарци пролазе кроз трновиту *сџазу* тешког мењања навика и обичаја.

Престанак стања у случају стања као оријентира одговара човековом пролажењу кроз стање као место и одлазак из тог места. Појмовна метафора ПРЕСТАНАК СТАЊА ЈЕ ОДЛАЗАК ЧОВЕКА СА ОДРЕЂЕНОГ МЕСТА у примерима из нашег корпуса реализује се енглеским предлогом *through* и српским *кроз*, као и њиховим комбинацијама с анализираним глаголима *go* и *љроћу* (енг. *no easy*

path through grief, it is the woman that goes through all the pain, срп. њроћу кроз њајњџе).

Енглески:

- 58) I thought I'd got *through* the trauma, but as the days passed I started to feel constantly thirsty.
 59) Jesus has been *through* the agony in the garden (pause) he's been arrested (pause) he's been abandoned by his apostles.
 60) There is no easy *path through* grief.
 61) Because I believe that it is the woman that *goes through* all the pain, suffering and has to carry the burden of the chance of getting pregnant which a man does not have for obvious reasons.
 62) Just accept it, remembering that an ability to show some sympathy and the courage to 'stay the course' with the bereaved, as they *go through* their sorrow and their search for a new identity, are the most important qualifications.

Српски:

- 63) Једном ћу ти испричати *кроз* какве патње једна жена у борби за кору хлеба мора да *њрође*.
 64) Охрабрен што у сусретима са људима и са српске и са албанске стране, који су му говорили о патњама *кроз* које су *њрошли*, није приметио мржњу према „другој страни“, већ само вапај за помоћ у свом болу.

4. ЗАКЉУЧАК. На основу примера ексцерпираних из репрезентативних корпуса енглеског и српског језика закључује се да компоненте схеме ПУТАЊЕ представљају основу за концептуализацију различитих елемената домена СТАЊА у оба анализирана језика (физичких, психичких, емоција, особина). Увиђају се и одређене сличности и разлике између енглеског и српског језика у погледу појмовних метафора за концептуализацију СТАЊА заснованих на схеми ПУТАЊЕ и њихових лексичких манифестација.

У оба језика јавља се двојака метафоричка концептуализација стања која може да буде назнака другачије перспективе, односно другачијег структурирања апстрактног искуства онда када се наглашава активна улога човека у одређеним дешавањима или његово пасивно прихватање онога што се дешава. Стања се концептуализују као покретни ентитети, када је човек простор кроз који се она крећу, или оријентира кроз које се креће човек који их доживљава.

МЕТАФОРА ПОКРЕТНОГ СТАЊА у оба језика обухвата следеће подметафоре: ЧОВЕК ЈЕ ПРОСТОР КРОЗ КОЈИ СЕ СТАЊА КРЕЋУ, НАСТАНАК СТАЊА ЈЕ ПОЈАВЉИВАЊЕ, ПРЕСТАНАК СТАЊА ЈЕ ЊЕГОВ ОДЛАЗАК ИЗ ТАЧКЕ У КОЈОЈ СЕ НАЛАЗИ ДОЖИВЉАВАЧ И ИНТЕНЗИТЕТ СТАЊА ЈЕ ПРЕЂЕНА РАЗДАЉИНА. Када је стање покретно, доживљавање се структурира као његово приближавање одредишту, а престанак као његово удаљавање од одређене тачке на путањи. И у енглеском и у српском језику метафоре којима се структурира настанак стања реализују се лексемама из категорије адлативности, будући да се настанак доживљава као појављивање стања у одређеној тачки на путањи, док се метафоре којима се структурира престанак стања изражавају лексемама из категорије аблативности и перлативности, тј. удаљавања од почетне тачке на путањи и прелажења тачака на путањи. У српском језику јавља се и случај у коме су покретни и стање и човек који стање доживљава, при чему је настанак стања појављивање у тачки у

којој се већ налази покретни човек. Разлике између два језика појављују се и код метафоре ИНТЕНЗИТЕТ СТАЊА ЈЕ ПРЕЂЕНА РАЗДАЉИНА, која се у енглеском језику реализује глаголом *go* и прилогом који означава дубину, а у српском глаголима *iћи* и *oйићи* и прилозима или предлозима којима се означава даљина.

Када су стања оријентирани на путањи покретног човека који их доживљава, и у енглеском и у српском језику настанак стања доживљава се као човеков долазак до стања, а престанак стања као одлазак човека из одређене тачке на путањи. У оба језика појмовна метафора НАСТАНАК СТАЊА ЈЕ ЧОВЕКОВ ДОЛАЗАК ДО СТАЊА изражава се лексемама из категорије адлативности, док се пресликавање ПРЕСТАНАК СТАЊА ЈЕ ОДЛАЗАК ЧОВЕКА СА ОДРЕЂЕНОГ МЕСТА реализује оним лексемама које означавају прелажење тачака на путањи. Промена стања концептуализује се као промена места, при чему се креће човек који доживљава стање. Постоји разлика између енглеског и српског језика у лексичкој манифестацији ове метафоре – у енглеском се она реализује глаголима којима се означава удаљавање од почетне тачке на путањи (*depart* и *go* у комбинацији с предлогом *into*), а у српском глаголом којим се изражава долазак до одредишта (*доћи* с предлогом *у*). Можемо претпоставити да се у овом случају јавља и концептуална разлика између енглеског и српског, с обзиром на то да је код глагола *depart* и *go* нагласак на почетној тачки кретања, тј. на извору промене стања, док се у српском наглашава постизање промене и користи се глагол *доћи* код кога је примарно значење долазак до одредишта кретања.

Показало се да у концептуализацији стања у енглеском и српском језику важну улогу има метафора СТАЊЕ ЈЕ МЕСТО (као подметафора МЕТАФОРЕ СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА), али и МЕТАФОРА ПОКРЕТНОГ СТАЊА. С друге стране, није потврђена метафора ЛУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, која се односи на једно специфично стање, а често се наводи у литератури као пример за концептуализацију апстрактних домена помоћу искуства с кретањем на путањи (LAKOFF 1993). Разлог томе може бити и релативна ограниченост корпуса. За детаљнију потврду ове метафоре вероватно би било потребно обухватити већи број компоненти схеме путање и већи број лексема које их означавају и затим претраживати специфичнији корпус (рецимо, текстове који се баве популарном психологијом).

Истраживање потврђује поставке теорије појмовних метафора по којима „природа људског ума, тела и окружења одређује и обликује разумевање апстрактних појмова” (JOHNSON 2005: 16), као и да искуство кретања представља важан изворни домен за увиђање како универзалних, тако и за језике специфичних образаца у структури метафора (ÖZCALIŞKAN 2007). Универзално искуство с кретањем по путањи доводи до истих или готово истих образаца концептуализације елемената домена стања у енглеском и српском језику. Такође, показује се да је когнитивнолингвистички теоријско-методолошки апарат адекватан за примену на великом броју примера из репрезентативних корпуса и погодан за уочавање учесталости употребе појмовних метафора и на њима заснованих праваца проширења значења.

ИЗВОРИ

- Корпус савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду 2013. <<http://korpus.matf.bg.ac.rs>>.
- РМС: Речник српскохрватског књижевног језика, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, I–. Београд: САНУ, 1959–.

*

- BNC: *British National Corpus (BNC)*. <<http://corpus.byu.edu/bnc>>.
- OED: *Oxford English Dictionary, 2nd edition*. Eds. John Simpson, Edmund Weiner, 1–20. Oxford: Oxford University Press, 1989.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- РАСУЛИЋ, Катарина. Тако близу, а тако далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивна лингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 231–260.

*

- CAMERON, Lynn, Alice DEIGNAN. Combining Large and Small Corpora to Investigate Tuning Devices Around Metaphor in Spoken Discourse. *Metaphor and Symbol* 18/3 (2003): 149–160.
- DEIGNAN, Alice. Corpus-based Research into Metaphor. Lynn Cameron, Graham Low (eds.). *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 177–199.
- GIBBS, Raymond. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- GIBBS, Raymond. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- JOHNSON, Mark. The Philosophical Significance of Image Schemas. Beate Hampe (ed.). *From Perception to Meaning. Image schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2005, 15–33.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век, 2004.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Семантика предлога: Студија из когнитивне лингвистике. Друго издање*. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- KÖVECSES, Zoltan. *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2006.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003 [1980].
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- LAKOFF, George. The Contemporary Theory of Metaphor. Anthony Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. 2nd edition. New York: Cambridge University Press, 1993, 202–251.
- LAKOFF, George. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-Schemas? *Cognitive Linguistics* 1/1 (1990): 39–74.
- ÖZÇALIŞKAN, Seyda. Metaphorical Motion in Crosslinguistic Perspective: A Comparison of English and Turkish. *Metaphor and Symbol* 18/3 (2003): 189–228.
- ÖZÇALIŞKAN, Seyda. Metaphors We Move By: Children's Developing Understanding of Metaphorical Motion in Typologically Distinct Languages. *Metaphor and Symbol* 22/2 (2007): 147–168.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor. Drugo izdanje*. Београд: XX век, 2001.

- PRAGGLEJAZ GROUP. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol* 22/1 (2007): 1–39.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči. Drugo, dopunjeno izdanje*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- RADDEN, Gunter. Motion Metaphorized: The Case of Coming and Going. Eugene H. Casad (ed.). *Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1996, 423–458.
- RASULIĆ, Katarina, Duška KLIKOVAC. *Jezik i saznanje: Hrestomatija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2014.
- RASULIĆ, Katarina. On the Conceptualization of the European Union Across EU Boundaries. Katarina Rasulić, Ivana Trbojević (eds.). *ELLSSAC Proceedings*, Vol. I. Beograd: Filološki fakultet, 2008, 315–327.
- SEMINO, Elena. Descriptions of Pain, Metaphor and Embodied Simulation. *Metaphor and Symbol* 25 (2010): 205–226.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ, Biljana RADIĆ-BOJANIĆ. *Javni diskurs Srbije: Kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2009.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- VESIĆ PAVLOVIĆ, Tijana. Trnovit put ka demokratiji: Metafora putanje u konceptualizaciji procesa tranzicije u Srbiji. Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.). *Jezik, književnost promene. Jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 2010, 179–189.
- VUJOVIĆ, Dušanka. Semantička i derivaciona analiza glagola kretanja u srpskom jeziku. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2009.
- ZWARTS, Joost. Prepositional Aspect and the Algebra of Paths. *Linguistics and Philosophy* 28 (2005): 739–779.

Tijana Vesić Pavlović

CONCEPTUALIZATION OF STATES VIA ELEMENTS OF PATH SCHEMA
IN ENGLISH AND SERBIAN

S u m m a r y

Experience with motion serves as the basis of the conceptualization of numerous abstract domains. Within the theoretical and methodological framework of cognitive linguistics we deal with the conceptualization of STATE via some of the components of the PATH schema (departing, passing, arriving and the space in which the motion takes place and that is traversed by the trajector) in English and Serbian. We analyze the extension of meanings of the set of English and Serbian lexemes that primarily denote the aforementioned PATH schema elements. The examples for research were taken from the representative corpora of the two languages. It has been shown that the conceptualization of STATE is twofold, i.e. states are structured both as moving entities and the landmarks on the path of the moving agent. The occurrence of states is structured as appearance, either their own or of the moving person who experiences the state. Their end is conceptualized as departure in case of both the moving state and the moving person who experiences the state. The intensity is linked with the distance traversed on the path, while change is experienced as movement into a certain space when the person who experiences the state is moving. The similarities between two languages are reflected in conceptual metaphors with slight differences in their linguistic manifestations.

Универзитет у Београду
Машински факултет
Краљице Марије 16, 11000 Београд, Србија
tvesic@mas.bg.ac.rs

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СИМПОЗИЈУМ
СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС
(Београд, САНУ, 11–13. мај 2016)

Од 11. до 13. маја 2016. године у Београду, у палати Српске академије наука и уметности одржан је међународни научни симпозијум *Словенска терминологија данас*, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Академије наука и уметности Републике Српске (Одељења књижевности и умјетности), Матице српске и Института за српски језик САНУ. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари Весна Ђорђевић и Бојана Томић.

На међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози за разне области лингвистичких истраживања, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. Пленарна седница, којом су председавали академик Предраг Пипер, др Виторија Људвиговна Ивашченко и проф.

др Срето Танасић, заокружена је излагањима (1) Викторије Људвигивне Ивашченко (Викторія Людвігівна Івашченко, Київ) са рефератом *Сучасне слов'янське термінознавство: проблематика й перспективи розвитку*, (2) Сергеја Викторовича Грињева (Сергей Викторович Гринев, Москва – Белосток) са темом *Антропологистика как современное развитие терминоведения*, (3) Мојце Жагар Карер (Љубљана) – *Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive*, (4) Вјачеслава Константиновича Шчербина (Вячеслав Константинович Щербин, Минск) – *Отраслевая лексикография Беларуси*, (5) Еве Волнич-Павловске (Ewa Wolnicz-Pawłowska; Warszawa) – *Nazwy geograficzne i terminy w świetle globalnych procesów standaryzacyjnych*, (6) Милице Михалјевић (Загреб) – *Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj* и (7) Рајне Драгићевић (Београд) – *Детерминологијација као процес богађења оицишеџ лексичкоџ фонда*.

Током другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије: (1) Милош Ковачевић (Београд): *О термину субјекат у србисцици*; (2) Вељко Брборић (Београд): *Српска првостепенна терминологија данас – у насцици и науци*; (3) Владан Јовановић (Београд): *Српска лингвистичка терминологија у речнику словенске лингвистичке терминологије (Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II, Praha, 1977–1979) из уџла савременоџ сциања српске лингвистике*; (4) Milan Harvalík (Ппар): *Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu*; (5) Iveta Valentová (Братислава): *Slovenská onomastická terminológia*; (6) Ольга Леонидовна Арискина (Саранск): *Ориентирующие термины морфемике и словообразования в русском и чешском языках*; (7) Драго Тешановић (Бања Лука): *Термини централних и периферних суфикса у деривацији*; (8) Сања Ђуровић (Крагујевац): *Основни појмови морфемике српскоџ језика*; (9) Марина Спасојевић (Београд): *Појмовно-терминологијски апарат при проучавању глаголскоџ вида и сродних појава у науци о српском језику у свейлу асикиолошких присцици*; (10) Наташа Вуловић (Београд): *Уициреба основних фразеолошких термина у српској лингвистички*; (11) Lana Hudeček (Загреб): *Anglizmi i hrvatskome nazivlju*; (12) Tanja Fajfar (Шкофја Лока): *Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo*; (13) Александар Милановић (Београд): *Развој терминологије мисли у 19. веку: допринос Лазе Косцића*; (13) Александр Владимирович Иваненко (Кијев): *К етимологији нсл. *корципъ (опыт семантической реконструкции термина)*; (14) Виктор Савић (Београд): *Српски називи за документија у средњем веку – према самим документијама*; (15) Исидора Бјелаковић (Нови Сад): *Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и асирономија)*; (16) Маја Калезић (Београд): *О хомонимији у фијонимији* (2): *каћун 'colchicum spp, crocus spp, gumnadenia nigra, orchis spp'*; (17) Марина

Јањић (Ниш): *Школска терминологија у дијахронијској перспективи*; (18) Данко Шипка (Chandler): *Двојезична терминологија исламских термина*; (19) Bożena Zagórska (Warszawa): *Вопросы упорядочения и лексикографического описания письменного дипломатического дискурса*.

Истог дана, у оквиру друге секције, представљени су резултати деветнаест реферата у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање термилошких система, израду термилошких електронских база и портала, као и израду термилошких речника: (1) Милорад Дешић (Београд): *Специјална лексика и полисемија*; (2) Mariusz Górnicz (Варшава): *Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metaforyczne? / Любят ли славянские ученые термины-метафоры?* (3) Софија Мићић Кандијаш (Београд): *Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски*; (4) Сергей Дмитриевич Шелов (Москва): *Об одном новом типе терминологических словарей и справочников*; (5) Марија Ђинђић (Београд): *Обрада лингвистичких и грамаћичких термина у двојезичном описном речнику (на примеру новоџ Турско-српског речника)*; (6) Юрий Николаевич Марчук (Москва): *Проблемы многоязычной терминологии*; (7) Оксана Чмеликова (Брно): *Субстантивовани прикметници в українській і чеській юридичній термінології*; (8) Jana Levická (Братислава): *Slovenská terminologická databáza a terminologická práca Jána Horeckého*; (9) Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić (Загреб): *Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture*; (10) Maja Lončar, Siniša Runjaić (Загреб): *Analiza korisničke upotrebe baze hrvatskoga strukovnog nazivlja struna i hrvatskoga terminološkog portala*; (11) Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић (Београд): *Речник САНУ као база термилошких речника (на примеру речника кулинарства)*; (12) Ольга Михайловна Рылкина (Самара): *Способы терминообразования русских нозологических терминов*; (13) Эльвира Анатольевна Сорокина (Москва): *Формирование теории языка для специальных целей (ЯСЦ)*; (14) Константин Яковлевич Авербух (Москва): *Теория термина: семиотический подход*; (15) Paweł Kowalski (Лођ), Zofia Rudnik-Karwatowa (Варшава): *Wykorzystanie terminologii językoznawstwa slawistycznego w systemie informacyjno-wyszukiwawczym isybislaw*; (16) Александр Васильевич Зубов (Минск): *Подходы к автоматическому извлечению терминов из текста*; (17) Валентина Федоровна Новодранова (Москва): *Когнитивное моделирование терминосистем предметной области знания*; (18) Елена Иосифовна Голованова (Челябинск): *Оппозитивная теория н. с. трубцекого в современном терминоведении (к вопросу о концептах-оппозитах в сфере специального знания)*; (19) Елена Викторовна Рыжкина (Москва): *Терминология и фразеология: точки пересечения*.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност термилошког израза – научну, професионалну (стручну) и специјалну лексику духовне и материјалне културе у народним говорима, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације

у терминологији словенских језика, о школама и установама за терминолошку делатност, терминолошким пројектима и сл.

У оквиру прве секције изложено је дванаест реферата: (1) Маргарита Николаевна Лазарева (Перм): *О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)*; (2) Виктория Людвігівна Иващенко, Лілія Олегівна Романовська (Кијев): *Термін олія як український відповідник російського терміна растительное масло*; (3) Драгана Радовановић (Београд – Косовска Митровица): *Од Вукове шрїпезе из његовог Рјечника до Маїичиног једношмника*; (4) Екатерина Петровна Любецкая (Минск): *Специяльная лексика як аб'ект даследавання беларускіх лінгвістаў у перыяд 90-х гадоў ХХ стагоддзя*; (5) Ивана Лазић Коњик (Београд): *Лексика шрадиционалне кулїуре шрема шемаїским шольима*; (6) Мирјана Петровић-Савић (Београд): *Из географске штерминологије Јадра*; (7) Нејо Јошић (Београд): *Народни називи воћака код Срба и њихово шемаїско раслојавање*; (8) Татьяна Васильевна Громко (Кировоград): *Семантика народної географічної термінології центральної України*; (9) Тамара Валентиновна Рожкова (Самара): *Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии*; (10) Владимир Владимирович Дубичинский (Варшава–Харков): *Терминографічні проекти харківських лексикографів*; (11) Marta Małachowicz (Варшава): *Prace dyplomowe z dziedziny terminologii i terminografii powstałe w instytucie komunikacji specjalistycznej i interkulturowej Uniwersytetu warszawskiego w latach 2010–2015*; (12) Mateja Jemec Tomazin (Љубљана): *Terminologišče in fran – dve mesti za dve vrsti uporabnikov*.

Током друге секције представљено је следећих седам реферата: (1) Милан Ајдановић (Нови Сад): *Грецизми у српском географском штерминосистему*; (2) Бојана Милосављевић (Београд): *Комуникациивно-шрагмаїички асїектї деїтерминолозиације*; (3) София Оскаровна Даминова (Москва): *Лингвостилистические характеристики русского профессионального жаргона химиков*; (4) Гордана Штасни (Нови Сад): *Термини у домену наноштехнолозије*; (5) Зоя Ивановна Комарова (Екатеринбург): *Проблема бездефиниционного узуса термина в научном тексте и дискурсе*; (6) Ружица Левушкина (Београд): *Лексеме из оїшїег лексичког фонда као штермини у сфери шравославне духовносїи*; (7) Ђорђе Оташевић (Београд): *Рад на српској слободнозидарској штерминологији*.

С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји. Сви наведени реферати представљени су у *Књизи сажетика*, у којој су уз имена референата и сажетке њихових радова наведени и подаци о ауторима, што омогућава лакшу комуникацију међу учесницима и посетиоцима скупа.

Један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био је рад на стварању српске научне терминологије. Сада када је одржавање симпозијума део програма обележавања 175 година од оснивања Друштва српске словесности, данас Српске академије наука и уметности, вреди поново се подсетити овог важног догађаја.

Уз беспрекорну организацију, висок степен професионализма и пријатну атмосферу међу учесницима, међународни скуп овог обима свакако је остварио свој примарни задатак: квалитетним и инспиративним рефератима, прочитаним на једном месту, истом приликом, подстакнута су даља истраживања овог профила. Скуп је заокружио досадашња истраживања, али је истовремено указао и на нове тенденције у савременој терминологији – схваћеној у оба своја значења: и као система терминолошких јединица једне научне области и као научне поддисциплине.

Исидора Бјелаковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
isidora.bjelakovic@gmail.com

Владан Јовановић
Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
vladjovanovic@hotmail.com

Т. И. Вендина. *Типология лексических ареалов Славии*.
Москва – Санкт-Петербург: Институт славяноведения РАН
– Нестор-История, 2014, 692 стр.

Иако озбиљније интересовање за савремене дијалекте почиње од епохе младограматичара, дијалекатска лексика своје место у истраживањима добија нешто касније, с конституисањем лингвистичке географије почетком XX века. Дијалектолошки атласи, као главне тековине нове дисциплине, омогућили су сагледавање и лексичких изоглоса, чиме је доведено у питање укоренење мишљење да је распрострањеност лексема у највећој мери резултат случајности, те да лексички дијалектизми нису релевантни за решавање проблема дијалекатске диференцијације. У том смислу, преломни тренутак у славистици означила је појава *Ойшійесловенскоѡ линѡвисѡичкоѡ айласа* (рад на њему отпочет је 1958. године и још увек траје). Данас, када словенска лингвистичка географија доживљава пуни процват, уздиже се ка продубљеној и свестраној интерпретацији картографски представљеног материјала.

Водећи руски лингвиста у овој области, Тајјана Ивановна Вендина, последњих година посвећена је управо богатој лексичкој грађи на картама *Ойшійесловенскоѡ линѡвисѡичкоѡ айласа*, и њеним потенцијалима у објашњењу словенског дијалекатског континуума. Нова монографија Т. И. Вендине, *Типология лексических ареалов Славии*, надовезује се на претходну студију *Русские диалекты в общеславянском контексте (лексика)* и има за циљ да докаже да уочене лексичке изоглосе и ареали нису случајни, нити карактеристични само за руске дијалекте, већ се понављају на словенском плану, и то са одређеним правилностима.

Као основа за ово истраживање послужиле су карте осам до изласка књиге довршених лексичко-творбених томова: *Животный мир* (Москва, 1988), *Животноводство* (Warszawa, 2000), *Растительный мир* (Мінск, 2000), *Сельское хозяйство* (Братислава, 2012), *Домашнее хозяйство и приготовление пищи* (Москва, 2007), *Профессии и общественная жизнь* (Warszawa, 2003), *Человек* (Краков, 2009), *Народные обычаи* (тада у штампи), као и карте појединих томова фонетско-граматичке серије. Т. И. Вендина карту посматра као самосталан објект анализе, „с целью определения хроно-топо-изоглосс” (стр. 2). У првој етапи рада примењује метод *рекартографирования*, који подразумева поређење материјала и укрупњење ареала. Уследили су груписање и опис ареалних сценарија. Највише теоријско-методолошке иновативности захтевала је хронолошка интерпретација – наиме, свака лингвистичка карта је својеврстан фотоснимак синхроног пресека у развоју неке језичке особине на одређеној територији и истовремено пројектује све периоде историје језика. Ауторка сматра да питање хронолошке стратификације грађе и типологије

ареала изискује комплексан приступ, који обједињује топографске и лингвистичке критеријуме: из ареалне перспективе значајно је да ли се лексема протеже кроз три, две или једну групу словенских језика и колики део те територије захвата, док су се међу лингвистичким факторима као најиндикативнији показали творбена структура (мотивисаност/немотивисаност), етимологија (евентуално индоевропско порекло) и значење (примарно/секундарно).

Излагање је организовано кроз следећа поглавља – *Глава 1: Обицеславянские ареалы* (стр. 23–42), *Глава 2: Ареалы трех славянских языковых групп* (стр. 43–89), *Глава 3: Ареалы двух славянских языковых групп* (стр. 90–175), *Глава 4: Ареалы одной славянской языковой группы* (стр. 176–254), *Глава 5: Эксклузивы славянских языков* (стр. 255–306), *Глава 6: Пространственный контекст и типы ареалов* (стр. 307–338), *Глава 7: Типология ареалов архаизмов и инноваций* (стр. 339–377). Развијени пратећи и помоћни апарат књиге чине: *Предисловие* (стр. 3–22), *Заключение* (стр. 378–404), *Приложение* (стр. 405), *Алфавитный список картографируемых лексем* (стр. 406–408), *Карты-схемы* (стр. 409–643), *Словоуказатель* (стр. 644–664), *Цитируемая литература* (стр. 665–669), *Список населенных пунктов ОЛА* (стр. 670–691). Унутар поглавља разматрани су сви могући ареални сценарији, уз излагање обимне грађе, настале рашчитавањем карата *Ойцїйесловенскоѿ линѿвистїичкоѿ айїласа*.

Ареали лексема које имају општесловенску распрострањеност начелно се могу свести на два типа: 1) лексема равномерно покрива читаву територију Славије (нпр. *vod-a*, *sestr-a*), 2) у њеној локализацији постоје извесна ограничења, што је далеко чешћи сценарио (нпр. *dob-ъ*, *žen-a*). Према мишљењу ауторке, сви општесловенски ареали формирали су се у прасловенском периоду, а распад већине њих последица је каснијих процеса који су се независно одвијали на различитим деловима terra Slavia и довели најпре до дијалекатске диференцијације прасловенског, а онда и до развоја посебних словенских језика. У прилог овакве хронологије говори индоевропско порекло многих неравномерно заступљених општесловенских лексема, као и чињеница да су неретко биле познате или широко заступљене на просторима са којих су касније истиснуте или захватају ограничене ареале, о чему сведоче споменици писмености или сам језик – нпр. лексема *oč-i* потврђена је у свом изворном значењу у *Свјайїослављевоѿ зборнику* (1076), док као стилски маркирана постоји и у савременом руском језику. Распад општесловенских лексичких ареала неизбежна је последица језичке еволуције, а познати су и његови механизми: 1) лексема губи своју стабилност у систему због интензивног односа конкуренције с другим лексемама (нпр. распрострањеност лексеме *dob-ъ* у словеначким, хрватским и српским дијалектима ограничавају *hvorst-ъ*, *gorun-ъ*, *cer-ъ*), 2) распад ареала често се одвија кроз настанак нове лексеме на основу старе (нпр. лексему *žen-a* у украјинским и белоруским говорима потискује дериват *žen-ъk-a*). Карте *Ойцїйесловенскоѿ линѿвистїичкоѿ айїласа* показују да се распад ареала лексема с општесловенском распрострањеношћу одвија и у центру савремене Славије, и на њеној периферији, при чему се нарочито издвајају македонски и бугарски дијалекти, где се често срећу сужени ареали или потпуно одсуство лексема које су на остатку територије широко распрострањене.

Лексеме „которые не имеют общеславянского распространения, но представлены в диалектах всех трех славянских языковых групп” (стр. 43) могу имати ограничени ареал у једној, у две или у све три групе словенских језика. Овде се издвајају два хронолошка слоја. Први чине лексеме прасловенске старине. Други слој формирају новије лексеме из епохе самосталног развоја дијалеката, на шта указују секундаран карактер творбене структуре (нпр. *buk-ov-in-a*), значења настала процесом метафоризације (нпр. *kož-a* ‘кожура, снятая со старой картошки’), именованја реалија из савременог живота (нпр. *ič-i-tel-ь*), основе које су резултат познијих културно-историјских контаката с несловенским језицима (нпр. *(fruštik)-ь/(fryštik)-ь*). Т. И. Вендина посебну пажњу посвећује тзв. сепаратним изоглосама, које повезују дијалекте једног језика једне словенске групе са дијалектима других двеју група (нпр. лексеме се у оквиру јужне Славије јавља само у српским говорима, а среће се и у неким источнословенским и западнословенским). Ови ареали су највероватније образовани у прасловенском периоду – углавном их чине немотивисане речи с примарним значењем, што је, у складу с теоријом лингвистичке географије, знак архаичности.

У оквиру анализе лексема које се протежу кроз две групе словенских језика, најзначајнији допринос славистици представља откривање поузданих доказа лексичке природе о постојању тзв. северне Славије. Наиме, при хронолошкој стратификацији источнословенско-западнословенских ареала, Т. И. Вендина је утврдила да између прасловенског и слоја из епохе самосталног развоја дијалеката – постоји још један специфичан слој. Чине га по правилу изведене речи, углавном без индоевропских паралела, које покривају само територију северне Славије, најчешће у виду опширних ареала (нпр. *měst-ьс-е*). Према ауторкином мишљењу, ове лексеме потврђују постојање источнословенско-западнословенског јединства у познопрасловенском периоду, када су јужнословенски дијалекти доласком мађарских племена у IX веку већ били издвојени, али пре коначног распада прасловенског језика. Дакле, ареали северне Славије у начелу су резултат контактне конвергенције, при чему су наизразитије контактне зоне украјински, белоруски, пољски и источнословачки говори, док је у улози језика-донора најчешће био пољски. С друге стране, источнословенско-јужнословенски и западнословенско-јужнословенски ареали резултат су само генетског сродства. Разматрањем сепаратних изоглоса установљено је да украјински, пољски, чешки и словеначки дијалекти најчешће успостављају везу с говорима других делова Славије.

Када су у питању лексеме које захватају само једну групу словенских језика, пажњу привлачи источнословенска ситуација. Наиме, за разлику од западнословенских и јужнословенских, источнословенски ареали одликују се и карактеристичним хронолошким слојем, сачињеним од изведених лексема, без индоевропских паралела, са опширним ареалима (нпр. *ob-ěd-a-j-e-tь*). Овај лексички слој индикатор је познопрасловенског источнословенског јединства, у оквиру којег су се одвијали засебни језички процеси. Источнословенска хомогеност условљена је читавим низом историјских и социјалних фактора који су деловали у IX–X веку, „связанных с образованием древнерусского государства (активная торговая деятельность, развитие речного судоходства, формирование дружинного сословия, нивелировавшего племенные особенности,

образование протогородов – торгово-ремесленных поселений с полиэтническим населением)” (стр. 253). Хетерогеност остатка Славие доводи у питање постојање празападнословенског и прајужнословенског историјског, културног, територијалног и језичког јединства.

На картама *Ойшійесловенскоѡ линѡвисѡичкоѡ айласа* запажају се и „лексеми, которые отличительно характеризуют диалекты лишь одного славянского языка и не выходят за его пределы” (стр. 255). Реч је о тзв. ексклузивима. Њихови ареали ретко су опширни и тада лексема покрива читаву територију једног језика (нпр. српски ексклузив *съ-вѣз-ѣк-а*). Знатно чешће постоје извесна ограничења (нпр. српски ексклузиви *morv-in-j-ak-ѣ*, *vil-in-ѣ konj-ic-ѣ*, *plov-ѣѣ-ѣ*, *dbrv-o-dѣl-j-a*). Притом се у сваком словенском језику истичу дијалекти са већом концентрацијом ексклузивне лексике, који теже „индивидуалности” (у српском језику то су косовско-ресавски, зетско-сјенички и призренско-тимочки говори). Темељни узрок појаве речи које не прелазе границе једног језика јесу особености у категоризацији света, тј. специфична перспектива приликом номинације одређеног појма – нпр. као мотивација за руске ексклузиве *уж-in-ѣ*, *уж-in-a*, *уж-ѣn-a* послужила је позиција Сунца приликом припремања obroka (< прасл. **jugъ*), док је на остатку словенске територије у средишту пажње време (уп. *večer-ѣ*, *večer-j-a*). Њихов извор могу бити и страни језици (нпр. словеначки ексклузив (*malc*)-a ‘еда между обедом и ужином, полдник’ настао је под утицајем немачког *Mahlzeit*). Иако свака ексклузивна лексема има своју историју, уз помоћ топографских и лингвистичких критеријума може се одредити релативна хронологија њеног настанка. Рецимо, ако је лексема широко распрострањена, али њен ареал има равне контуре које се поклапају са државном границом, највероватније је реч о познијем образовању. На такву хронологију упућују и мотивисана (или чак од две лексеме сложена) структура, секундарно значење, именовање реалије из савременог живота, основа из несловенског језика, одсуство из споменика писмености. Будући да су ово одлике већине словенских ексклузива, Т. И. Вендина закључује да су они елементи историје посебних словенских језика и да су углавном настали у епохама буђења националних идентитета и формирања државности, са циљем „отличить себя от соседей и подчеркнуть свою культурную специфику” (стр. 306). Заправо, ексклузивна лексика сведочи о перманентној обнови лексичког састава (словенских) језика и формирању нових ареала.

Типологија ареала примењена у овој студији умногоме је инспирисана идејама које је М. А. Бородин изнео приликом својих лексичких анализа капиталног и класичног дела лингвистичке географије, *L' Atlas linguistique de France*. Најшире гледано, ареал може бити *сисѡтемски*, *оѡшѡиѡи*, тј. непрекидно пространство, топографска макроструктура, или *локално оѡграничени*. Има више подтипова ограничених ареала – *разбијени* (*разорванный*) је некадашњи системски захваћен распадом, на чијој територији постоје празнине које га деле на фрагменте; *исѡрекидани* (*разреженный, дискретный*), као наредни ступањ распада системског ареала, у оквиру њега лексема ступа у конкурентне односе с другим лексемама; *осѡѡрвски* (*островной, фрагментарный*) одликује се међусобно изолованим субареалима; *бочни* (*латеральный*) се налази на додиру две територије, при чему лексема на једној захвата широк,

а на другој узак појас; *ѿачкаѿи* (микроареал, мерцајућий) јесте топографска микроструктура која подразумева свега неколико пунктова. Истраживање је показало да је у оквиру словенског дијалекатског континуума најчешћи дискретни лексички ареал, за њим следе фрагментарни, микроареал и латерални, док су системски и разбијени најређи. Јасно је да су ови фреквенцијски односи резултат дивергентних развојних процеса. Ауторка је установила и да један исти тип ареала у другачијем просторном контексту има и друга чију хронолошку интерпретацију. Рецимо, системски ареал може имати једна општесловенска лексема, лексема која је одлика источне и западне Славије, само источне, или само руског језика – овај исти тип ареала у зависности од територије индикатор је (редом) прасловенске старине, епохе источнословенско-западнословенског јединства, источнословенског јединства, те раздобља самосталног руског језика.

Ситуација на картама *Ойѿиѿесловенскоѿ линѿвисѿичкоѿ айласа* релативизује познату неолингвистичку поставку о иновативном центру и архаичној периферији. Т. И. Вендина наглашава да је овакав однос територијалних и хронолошких фактора у савременој Славији само упрошћена схема односа који су далеко сложенији и које тек треба подробније испитивати. Периферне зоне су, будући пропустљивије за међудијалекатске и међујезичке утицаје, неретко стециште повољних услова за развој нових (лексичких) црта. Ипак, постоји извесна правилност међу овим чиниоцима. Док су опширни ареали неизоставна одлика архаизама, код иновација готово сасвим одсуствују – нова дијалекатска црта најпре се јавља на ограниченом подручју, које се тек временом може ширити.

Ойѿиѿесловенски линѿвисѿички айлас извор је од непроцењивог значаја за проучавање словенског дијалекатског пејзажа у синхронији и дијахронији. Приступ лексичкој грађи који заступа Т. И. Вендина значајан је зато што повезује генетске, ареалне и културно-историјске чиниоце и омогућава установљење релативне хронологије и типологије ареалних структура. С обзиром на гносеолошки облик лингвистике у XXI веку, који подразумева испитивање језика на равни структуре, времена и простора, ова поуздано заснована, темељна, складно организована и у теоријско-методолошком смислу иновативна монографија може бити корисна и инспиративна за широк круг стручњака из области дијалектологије, етимологије и упоредно-историјске лингвистике.

Александра Цолић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

Ксенија Кончаревић. *Пољед у ѿеолинџвисѿику*.
Београд: Јасен, 2015, 364 стр.

Књига *Пољед у ѿеолинџвисѿику* није прва књига проф. Ксеније Кончаревић која је посвећена тематици преплитања религиозног и језичког феномена. Из ове области К. Кончаревић је у монографској форми објавила: *Језик и ѿравославна духовност, сѿудије из линџвисѿике и ѿеолоџије језика* (Крагујевац 2006) и *Сакрална комуникација: нормe, ѿрадиције, средсѿива* (Београд: Универзитет, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2013). Али је *Пољед у ѿеолинџвисѿику* засигурно књига којом се, захваљујући Ксенији Кончаревић, у српској лингвистици, посљедњој међу словенским научним срединама, утемељује једна од савремених дисциплина лингвистике – *ѿеолинџвисѿика*, која је у претходне двије деценије у словенском свијету доживјела снажан успон. Књизи су претходила и два репрезентативна тематска зборника: *Теолинџвисѿика: међународни ѿематѿски зборник радова* (уредници А. К. Гадомски и К. Кончаревић. Београд: Универзитет, Православни богословски факултет универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2012), и *Теолинџвисѿичка исѿраживања срѿскоѿ и друџих словенских језика* (уредници Ј. Грковић-Мејѿор и К. Кончаревић. Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2013). По ријечима аутора, „циљ ове књиге је да лингвистичку и теолошку јавност упозна са предметом и методологијом теолингвистике, њеним историјским развојем и савременим достигнућима у словенском свету, да понуди нове интерпретације њених основних категорија, као што су теонема, сакрални функционалностилски комплекс, сакрални жанр, да репрезентатује различите истраживачке методе и технике у фундаменталним истраживањима на плану лексикологије, функционалне стилистике, генологије, теорије дискурса, али и да предочи неке апликативне димензије ове научне дисциплине, пре свега на плану лексикографије, теорије превођења и лингокултурологије” (стр. 8).

Књигу *Пољед у ѿеолинџвисѿику* образују три теоријско-методолошки обједињене цјелине: *Присѿуѿ ѿеолинџвисѿици* (стр. 11–139), *Лексиколоџија, сѿилисѿица сакрума, сакрална џенолоџија, сакрални дискурс* (стр. 139–309) и *Теолинџвисѿика у ѿримени* (стр. 309–335). У првом дијелу књиге *Присѿуѿ ѿеолинџвисѿици*, у једном од најважнијих радова у књизи *Језик сакралноѿ и сакрално у језику: ѿеоријско-методолошке основе и сфере исѿраживања* (стр. 11–34) Ксенија Кончаревић почетке теолингвистичких истраживања приказује у контексту традиционалних лингвистичких поставки утемељених Ф. де Сосиром, чија концепција језика оштро разликује језичке и „нејезичке” факте, Хумболта који је у језику видио „рефлектован целокупан национални карактер”, преко дисциплина екстерне лингвистике које су се формирале на међи два миленијума, а међу којима проучавање феномена интеракције

лингвистичког и сакралног заузима равноправно мјесто. Оснивачем теолингвистике данас се сматра англиста и англикански бискуп Жан Пјер ван Нопен, који је теолингвистику као лингвистичку науку раздвојио од теолошке науке географије. За ширење термина „теолингвистика” заслужан је Дејвид Кристал, који га је 1987. године уврстио у Кембричку енциклопедију језика (стр. 17). У овом теоријско-методолошки веома значајном раду сагледава се предмет теолингвистике, њен однос са сродним наукама – религиологијом, филологијом, различитим лингвистичким дисциплинама и језичким стиловима, као и правци, циљеви и задаци истраживања. Предмет теолингвистичких истраживања јесте, „најјезгровитије речено, језик сакралног и сакрално у језику” (стр. 24). И поред исцрпног навођења објекта теолингвистичких истраживања по украјинским и пољским теолингвистима, њених метода, обиљежја, теоријских проблема, синхронијских/дијахронијских аспеката, К. Кончарвић закључује да „каталог истраживачких проблема на споју лингвистике и теологије није исцрпен” с обзиром на чињеницу да се теолингвистика још увијек налази у етапи свога појмовно-терминолошког и теоријско-методолошког конституисања (стр. 27).

Рад *Језички знак у свейлу философије именовславлѧ (ѧеолоѧија, релиѧијска философија и линѧвистѧика у дијалоѧу)* (стр. 35–52) третира једно од суштинских питања структуралне лингвистике – конвенционалност језичког знака. Полемика у вези са природом језичког знака у руској филологији и теологији вођена је у неколико историјских наврата, да би свој замах добила у другој деценији XX в. када долази до конституисања посебног правца названог „философија именовславлѧ”. Учење о апсолутној, неконвенционалној вриједности Имена Божијег тих година је подијелило монаштво дијела руских манастира на Атосу у двије струје. У раду се износе историјат и основне идеје из полемике између именовславаца и именовбораца те разрада ове проблеметике у дјелима најзначајнијих руских религијских философа Павла Флоренског и Сергија Булгакова. Расправе о именовславлу биле су прекинуте насилним путем, а потоња истраживања овог проблема, богословски засноване концепције лингвистичког детерминизма која ће „остати забележена као једна од најрадикалнијих манифестација фидеистичког односа према речи – феномена без кога би било тешко замислити поетско стваралаштво” – показала су да се именовславлѧ „не може посматрати у категоријама догмата или јереси, већ представља слободно, креативно разумијевање „свештене тајне Цркве до које се не долази посредством дефиниција већ апофатичким ћутањем пред Оним Ко се не да именовати” (стр. 51).

Доминантне методолошке приступе истраживању интеракције језика са духовношћу и религијом показује рад *Славистѧичка исѧиѧивања у ѧеолингвистѧици: исѧираживачки ѧроблеми и резулѧиѧи* (стр. 53–82). Истраживањем су издвојене: функционалистичка, комуниколошка, дискурсна и социолингвистичка парадигма, уз преглед најзначајних истраживачких резултата у свесловенском свијету. Најживље интересовење за феномен интеракције духовности и језика испољено је у пољској научној средини, затим у Украјини, заслугом украјинског слависте Гадомског „инаугуратора термина теолингвистика у источнословенској средини”, а под утицајем теолингвистичких кретања у Пољској, док су се, с изузетком религиолошко-културолошких и

комуниколошких истраживања, лингвистичка истраживања са теолошким предзнаком до почетка XXI в. у Русији углавном кретала у оквирима функционалне стилистике.

Кроз радове прве тематске цјелине, приказујући историјски развој теолингвистике у европским оквирима, а посебно у словенским земљама: Русији, Украјини и Пољској, Ксенија Кончаревић је размотрила историјат и актуелно стање теолингвистичких истраживања у домену функционалне стилистике, све илуструјући прегледом најважнијих резултата монолингвалних и конфронтационих, фундаменталних и апликативних теолингвистичких истраживања у општој лингвистици, славистици и страним филологијама. У раду *Српска теолингвистика данас: стање и перспективе* (стр. 83–112) на основу библиографске грађе за период од 2000. до 2013. године, која обухвата 350 јединица, приказано је актуелно стање у српској теолингвистици, доминантне сфере истраживања. Дајући преглед области и аутора који су дали свој допринос, (од којих безмало трећина припада аутору *Погледа у теолингвистику!*) К. Кончаревић закључује да се у српској средини теолингвистика, представљајући дисциплину „у успону”, још увијек налази у фази конституисања (стр. 88), и да располаже широким спектром фундаменталних подручја испитивања и апликативних сфера примјене (стр. 92).

Радам *О базичним категоријама конфронтационих теолингвистичких истраживања (на материјалу словенских језика)* (стр. 113–138) аутор преиспитујући појам конфронтационе лингвистике, дефинише конфронтациону теолингвистику, њене базичне категорије, теоријско-методолошки оквир, предмет у коме циљ истраживања чине манифестације религијског феномена у језицима који су предмет напоредног проучавања. Анализа се спроводи уз поштовање начела упоредљивости, системности, терминолшке адекватности и др. Основна јединица теолингвистичких истраживања, према концепцији Гадомског, јесте теонема, „језички знак, функционална језичка јединица чија је функција транспоновање за теолингвистику релевантног (сакралног) садржаја, инваријанта која се реализује на разним нивоима језичког система у виду синтаксичких, фразеолошких, лексичких, творбених, морфолошких, морфофонолошких, фонолошких варијаната” (стр. 117). Дајући примјере за сваки ниво појединачно, К. Кончаревић закључује да је најшири репертоар теонема у свим словенским језицима заступљен на лексичко-семантичком нивоу. Веома су занимљива разрешења теонема на фразеолошком плану: *досјети као Пилај у Верују/Веровање, њалији ђаволу свећу, њоћи ђавољим њрадом, живе мојии, укијии се као дрвена Марија, очииии коме кииавасију*. „Постоје основи за издвајање конфронтационе лингвистике у засебну област лингвистичких истраживања чија ће основна јединица бити религиолектизам, док теонема представља *tertium comparationis* у домену типолошких испитивања (стр. 134).

Другу тематску цјелину књиге отвара рад *Религиозност кроз њризму вербалних асоцијација носилаца српског и руског језика* (стр. 139–169). Како аутор примјећује, материјал асоцијативних рјечника у посљедње двије деценије служи као основа за бројна (не)лингвистичка истраживања, будући да се преко њега може добити најпотпунија слика свијести савремених говорника, другачије тешко доступна анализирању (стр. 139). Према истраживањима

социологије религије, почетком 90-их година прошлог вијека, послије низа деценија „друштвена свест се трансформисала од декларисаног атеизма ка декларисаној вери. За утврђивање религиозности код репрезентативног корпуса испитаника, као и компатибилности са соцолошким методама утврђивања индикатора религиозности као подесан се показао метод асоцијативних поља. Према налазима добијеним овим испитивањем, религијске представе код Руса су аморфне, експресивно маркиране и негативније емоционално него у Срба те подразумијевају већу дистанцираност која се манифестује кроз интелектуалистички, рационални или атеистички приступ, док је код Срба однос према појмовима из сакралне сфере позитивно маркиран али су представе о њима често нејасне (стр. 165).

Један од фундаменталних проблема стилистичке науке у тоталитету њених поддисциплина обрађен је у раду *О констипиуенијама стилистичке сакрума* (стр. 169–195). Као што је познато, функционални стилови јесу основни тип функционалностилске диференцијације језика и фундаментални појам функционалностилске класификације, па према томе и оквир овога рада у коме К. Кончарвић представља базичне конституенте сакралног функционалностилског комплекса, његов екстралингвистички оквир и интралингвистичке доминанте, „проблем који је у Тошовићевој концепцији остао неразрађен” (стр. 172). Сакрални функционалностилски комплекс обухвата следеће стилове: теолошки научни стил, административно-пословни стил у сфери дјеловања Цркве, информативно-публицистички стил у сфери комуникације и мисије Цркве са неколико подстилова (информациони, аналитички, књижевнопублицистички), разговорни стил у унутарцрквеној комуникацији, књижевноумјетнички стил у сфери духовности. У наставку раду даје се преглед лингвостилистичких одлика сакралног функционалностилског комплекса у савременом руском и српском језику по нивоима (фонетско-прозодијски, графичко-ортографски, морфолошки, дериватолошки, лексички), а у циљу установљавања интралингвистичке компоненте по којој се анализирају комплекс диференцира у односу на секуларни функционалностилски комплекс (стр. 180–191). Рад *Научни стил у области теологије: лингвистички и лингводидактички аспекти* (стр. 195–215) предочава најбитнија екстра- и интралингвистичка обиљежја руског теолошког израза са фундаменталног и апликативног аспекта. На материјалу руског језика читалац ће се упознати са специфичностима стила теолошких наука који није монолитан, и чији се аутор „не може свести на једну димензију”, јер је „теолог пре свега истраживач, али и проповедник и уметник речи”. Емоционално-експресивна маркираност илустрована је примјерима из студија савремених руских теолога (стр. 198), с аспекта лексичких, морфолошких и синтаксичких специфичности.

Темом језгрених жанрова функционалностилског комплекса посланице, проповиједи и молитвене пјесме обједињена су наредна три рада. У раду *Стилистички аспекти жанра црквене посланице* (стр. 215–227) типологија посланице као документа који излаже хришћанску доктрину и етички кодекс Цркве изведена је према неколико праметара: адресанту, адресату, тематици, циљу уз преглед „маркантних” лингвостилистичких одлика на морфолошком, лексичком и синтаксичком језичком нивоу, при чему је посебна пажња посвећена уређењу узајамних односа међу хришћанима и начину њиховог живота

(стр. 216). Док је посланица приказана на материјалу српских посланица, дотле је корпус за анализу проповиједи у раду *Пройовед као жанр сакралне комуникације: лингвостилистички њрисиуї* (стр. 227–257) илустрован руским проповједницима XIX и XX в. Право проповиједања припада епископима и свештеницима на којима је посебан дар, „благодат учитељства”. Проповијед, која није посљедица пуког ораторског талента и труда него Духа Светога, па стога има синергијски карактер (стр. 229), сагледана је кроз неколико врста: омилије, бесједе које се темеље на идеји црквене године, катихезе, проповијед на савремене теме, док се према садржинским критеријумима разликује: догматска, морална и пригодна проповијед. Уз структурно-композиционе одлике проповиједи приказан је и систем изражајних средстава (лексичка и синтаксичка понављања, висока фреквентност епитета, реторске фигуре и тропи).

Радом *Молиївена ѡесма: жанр, језик, сїил* (стр. 257–271) К. Кончаревић нас враћа у вријеме богомољачког покрета који се ширио по Србији након ратова из 1876/77, а свој врхунац имао под вођством владике Николаја Жичког и Охридског, који се на челу покрета налазио између два свјетска рата пуних двадесет година. Покрет је изњедрио народне духовне пјесме, чији мотив проиходи из „порива аутентичне побожности”, народ је преко пјесама задовољавао оно што му црква није пружала, потребу за стваралаштвом и активним учешћем у богослужењу и активном животу Цркве, тако да им је функција била вјерско-поучна са снажно израженом дидактичком и моралистичком тенденцијом. Тематика библијских пјесама везана је за библијску историју, хришћанску етику, за традиционалну народну побожност. Формалну организацију молитвених пјесама српских богомољачких братстава чине римовани дистиси и катрени, рима, хомологија, карактеристични рефрени, реминисценције на акатисте, припјеве и претпјеве. И у овом жанру сакрална лексика је једна од најважнијих компоненти пјесме и њене комуникативне усмјерености, један од четири „стилска стратума” (неутрални, сакрални, књишки и разговорни) који је стилски маркира. Постојање заједничког екстралингвистичког оквира, типски интралингвистичких обиљежја, која се досљедно рефлектују и у другим остварењима, и њиховог стилског јединства, као и присуство стилских јединица које конституишу и друге жанрове, и молитвене пјесме стављају у ранг аутономног жанра који репрезентује специфичност сакралне комуникације (стр. 270).

Веома занимљив рад *Литургијски дискурс као ѡредмеї инїтердисциплинарної ѡроучавања* (стр. 295–308), усмјерен на метаструктуру литургијског дискурса, проучава конвенционализоване облике богослужбене интеракције на формално-језичком плану, у области ритмоинтонационог обликовања сакралног текста (стр. 295). Према критеријуму саодноса вербалног и музичког елемента издвојена су три основна типа говорне интерпретације, тј. смисао и функција вокалско-мелодијске интерпретације сакралног текста даје се кроз неколика степена: псалмодија као специфично богослужбено читање (стр. 298); затим екфонетика тј. возгласно читање (стр. 299), те мелизматско појање као највиши ступањ градације музичког елемента у интерпретацији сакралног текста (стр. 300). Одлично познавање литургијског живота цркве у свим њеним молитвословним облицима, кроз научну апара-

туру засновану на свим словенским релевантним студијама и радовима из области теологије и дискурса којом је интердисциплинарно интониран рад показали су се изузетно плодотворним. Литургијски дискурс је приказан у пуној ширини и његовог вербалног плана, али и у теолошкој димензији „оприсутњења есхатона” или „актуализовања будућности”. Сви ови ритмички маркери доводе до молитвене екстазе чији је крајњи резултат „надсветски, а тиме и надлогосни и надјезички есхатолошко-созерцатељни карактер богослужења” (стр. 301). Смисао коезистенције на нивоу метаструктуре литургијског дискурса са међусобно различитим видовима његове изговорне реализације кореспондира са различитим аспектима рецепције богослужења, одговарајући између осталог и различитим ступњима хришћанског савршенства (стр. 302). Круцијална важност музичког елемента, с једне стране, има своје догматско утемељење и канонске димензије метаструктурног обликовања (стр. 305), док је, с друге стране, евидентан утицај „мелодије појединачних народа”, његових осјећања, патње и духовних узрастања као специфичности присутних у свим типовима интонирања сакралног текста. (стр. 304).

Питањем литургијског стваралаштва бави се рад *О новијем богослужбеном стваралаштву у окриљу Руске и Српске православне Цркве* (стр. 271–295), који разматра питање литургијске обнове које се огледа у већем учешћу лаика у свим аспектима и формама богослужења, а један од путева ка томе је отклањање баријера у рецепцији црквенословенског текста путем иновирања норме (стр. 273). На питање ко се може бавити литургијским стваралаштвом, састављањем нових служби и др., одговара само стваралаштво великих руских духовника и светитеља XX в. (као што је Јован Кронштантски), које илуструје „велику виталност” литургијског стваралаштва Руске цркве, али је и у Српској цркви доживјело „снажан замах” преводима богослужбених текстова на савремени српски језик бројних епископа и научника XX в. (еп. Иринеј Тирић, еп. Атанасије Јевтић, др Лазар Мирковић, архим. Јустин Поповић, еп. Николај Велимировић и др.). Ксенија Кончаревић закључује да се кључ будућности Цркве и свеукупне културе и идентита двају народа налази у рукама стваралаштва, укључујући и богослужбено, „стваралаштва утврђеног на камену што су га пре 1150 година у темеље словенске културе и духовности узидали словенски Првоапостоли” (стр. 290).

Трећи дио књиге „Теолингвистика у примени” садржи два рада: *О једном мођућем иприсјуйу лексикографији шеолошких речника* (стр. 309–322) и *Сакрални симбол у дијалогу језика и култура (Пејтријин венац Драгослава Михаиловић у иреводу на руски језик)* (стр. 323–333). Први рад се бави проблематиком теолошке терминологије и њеног наставног презентовања у теолошком образовном профилу. У ту сврху К. Кончаревић је (у коауторству са М. Радовановићем) израдила специјализован рјечник који својом структуром и методологијом одговара потребама изграђивања не само преводилачке него и комуникативне а дјелимично и лингвокултуролошке компетенције корисника. Концепција рјечника средњег обима има руско-српски раздео који у високом проценту (90 %) покрива текстове свих компоненти сакралног функционалностилског комплекса. Основна намјена српско-руског раздела је помоћ корисницима за активно коришћење и служење руским језиком (стр. 312). Рјечник објављен 2012. године (*Руско-српски и српско-руски шеолошки*

речник, Београд: Службени гласник) успјешно је прошао све етапе: а) теоријско заснивање структуре рјечника, одабир и презентација лексема, б) селекција грађе на основу извора – примарне и секундарне литературе, в) лексикографска обрада одредница и г) и апробирање материјала у наставној пракси (стр. 314).

Други рад се бави проблемом преводног еквивалента наслова романа *Пејтријин венац* Драгослава Михајловића. Наслов у коме се „укрштају денотативно и једно или више конотативних значења” постаје преводилачки проблем „тек онда када се у језику превода за основно значење употребљава једна а за пренесено значење друга лексичка јединица” (стр. 324), као што је случај са преводом *Венок Пејтрии*. Примјери из Старог и Новог Завјета у којима се семантички реализује лексема црквенословенске провенијенције *венец*, која у потпуности изражава све симболичне слојеве романа па тако и сакрални слој, будући да је „семантички потенцијал много шири а симболичка вредност истакнутија” (стр. 326), чине је подеснијом од лексеме *веноч*. Будући да наслов у преводу треба да у сажетом облику изрази сва значења оригинала, такав наслов, закључак је К. Кончаревић, изискује лингвистичку, књижевно-теоријску и културолошку компетентност преводиоца (стр. 331).

Одличну обавјештеност о литератури, осим кроз опсежне библиографске регистре монографија, студија и расправа из теолингвистике објављиваних у Пољској, Русији, Украјини, Србији, Црној Гори и Републици Српској, као и радovima илустрован одмјерен критички однос према њој, потврђује богата библиографија у додатку књиге *Грађа за њемајску библиографију словенске њеолинџвистичке* (стр. 335–362). Из *Библиографске белешке* (стр. 363–364) ишчитавамо да су радови у књизи (њих петнаест) настали у периоду од 2011. до 2015. године у оквиру научног пројекта „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”.

Дугогодишња научна заокупљеност проф. Ксеније Кончаревић темама преплитања језичког и духовног феномена добила је своју цјеловиту монографску обраду којом се у српској лингвистици дефинитивно утемељила *њеолинџвистичка*. *Пољед у њеолинџвистичку* је засигурно и књига програмског карактера јер читаоцима предочава нове начине опсервирања жанровски разнолике сакралне емпиријске грађе ове „младе и перспективне науке” те самим тим утемељује и нови наставни предмет чије је проучавање већ увелико ушло у програме докторских и мастерских студија филологије, теологије и религиологије. Ксенији Кончаревић несумњиво припада заслуга његовог формирања на факултетима у Србији и Републици Српској.

Зорица Никитовић

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Студијски програм српског језика и књижевности
Булевар војводе Петра Бојовића 1 а, 78 000 Бања Лука,
Република Српска, БиХ
zorica.nikitovic@unibl.rs

Ranko Bugarski. *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ / SRJ–SCG / Srbija 1967–2014*. Zemun: MostArt, 2015, 139 str.*

Књига коју овде приказујемо производ је ауторовог вишедеценијског праћења истраживања и публикација из области социolingвистике. Иако је Бугарски с правом назива библиографијом, она ипак не представља само попис научних радова из поменуте области, већ је обимом, начином избора, обраде и презентовања података али и по временском распону који покрива (а који обухвата готово пола века и неколико држава) драгоцен извор информација свим истраживачима на овим просторима у области социolingвистике (али и лингвистике уопште). У складу с чињеницом да је и сама ова лингвистичка дисциплина широка, па обухвата све оне друштвене аспекте који утичу на употребу језика, као и друштвене појаве које настају под утицајем или као резултат језичке употребе, радови уврштени у ову књигу су веома хетерогени али их ипак све спаја у целину систематска повезаност језичке и друштвене структуре, што и јесте суштина ове интердисциплинарне области.

Мада су њени делови и раније објављивани периодично у различитим ауторовим радовима, *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ / SRJ–SCG / Srbija 1967–2014*. је овде први пут штампана обједињено и интегрално, са јединицама које су (бар у тренутку њеног објављивања биле) у потпуности ажуриране. Издање објављено 2009. године под насловом *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ / SRJ–SCG / Srbija 1967–2007*, такође приказано у *Зборнику Маџице српске за филологију у лингвистици* (Првић, Алановић, Халупка-Решетар 2010) овде је значајно проширено и технички прилагођено. Ово издање садржи попис од укупно 1428 научних публикација, које представљају радове чак 580 аутора, а организоване су хронолошки, према години издања, при чему је *Библиографија* подељена у четири веће целине. Прве две целине покривају период Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, односно садрже публикације издате од 1967. до 1984. године, те од 1985. до 1991. године. Разлог поделе овог периода у два поглавља лежи у чињеници да је Бугарски од 1985. стални југословенски (касније, српски) дописник за Библиографију европске социolingвистике, која се као додатак штампа у годишњаку *Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*, док су јединице у првом поглављу накнадно сакупљене и приређене за штампање у земљи, а као почетак овог дела узета је појава антологије о језицима у контакту из 1967. године, која по речима аутора, „можда представља прву изразито социolingвистичку публикацију у модерном смислу у Југославији” (стр. 9). Треће поглавље *Библиографије* обухвата период Савезне Републике Југославије и Србије и Црне Горе, тј. период од 1992. до 2006. године, док се у последњем поглављу ове публикације даје попис радова насталих од 2007. до 2014. године, махом у Републици Србији.

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Као што и сам њен наслов сугерише, ова књига садржи библиографске податке о радовима домаћих аутора штампаних у земљи (СФРЈ, СРЈ, СЦГ или Србији), а у мањој мери и у иностранству, као и радове иностраних аутора објављених у домаћим публикацијама али не и у иностраним (што би у доба које је претходило модерним технологијама било готово немогуће сакупити). Осим овог и горепоменутог временског ограничења, публикације које су уврштене у *Библиографију* морале су задовољити и ограничења која су дописницима наметнули уредници европске социolingвистичке библиографије. У складу с тим упутствима, овде су унети само изворни штампани радови минималног обима 7 страна, док су докторске дисертације, реферати, прикази књига, новински чланци, преводи итд. изворно изостали са списка, мада су најважнији преводи књига или новинских текстова, као и речници жаргона касније додати овом попису зарад целовитости публикације. Но, и поред свих ових ограничења, највећи изазов за Бугарског представљао је садржински избор библиографских јединица. С обзиром на ширину подручја социolingвистике, не чуди што се у овој књизи могу наћи научни прилози о (друштвеним аспектима, нешто мање о психолошким или образовним странама) двојезичности и вишејезичности, језичкој политици и планирању језика, језичким контактима (уопште и о онима у које су укључени језици СФРЈ/СРЈ и СЦГ, те Републике Србије), језичкој стандардизацији (али не и о историји стандардних језика), дијалектима и жаргонима, као и прилози који се тичу социolingвистике у ширем смислу а чија је главна тема однос језика, идеологије и политике, или језика, културе, нације и идентитета, те језика, медија и реклама, а дакако и радови о и те како актуелним темама пола и рода, ставова према језику, очувања и замене језика, нових технологија и терминологија у комуникацији, језика струке и језичке стране глобализацијских процеса. Но, како и сам аутор истиче у Предговору, тежило се томе да се емоционално и политички обојене полемике о разним социolingвистичким темама (нарочито о варијантама, изговорима и писмима стандардног српскохрватског, односно српског језика) искључе из ове публикације, будући да оне и не припадају домену социolingвистике.

Библиографија је технички одлично уређена, што њену употребу чини утолико лакшом. Наиме, уместо да се јединице наводе са комплетним подацима, чиме би се неке колективне публикације (као што су зборници, тематски бројеви часописа, итд.) неминовно и непотребно јављале на више места, уведен је списак скраћеница за наслове оних југословенских, односно србијанских серијских публикација чији наслов садржи више од једне речи а које се у *Библиографији* јављају више пута, као на пример *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, *Лейпциг Мајнице српске* или *Васиљчање и образовање*, *Подгорица*. С друге стране, појединачни радови из приређених издања (пре свега, зборника радова) навођени су засебно само ако су дужи и разноврснији, и то упућивањем на број под којим је наведена колективна публикација (на пример „У бр. 509, 35–44”). Књиге су, дакле, регистроване само једном, осим уколико су њихова нова издања прерађена или допуњена.

Као и сваки ауторски подухват, тако и ова библиографија добрим делом одражава ставове аутора, понајпре у погледу критеријума за избор јединица које ће се у њу уврстити и самог избора јединица. Но, иако је често тешко

повући јасне границе неке научне области, нарочито када је она интердисциплинарна, извесно је да је Ранко Бугарски са великом пажњом пратио и доследно бележио развој социолингвистике као научне дисциплине на овим просторима (и то практично од њеног настанка до данашњих дана) и да је у овој књизи сакупио велик број релевантних радова из ове области без обзира на то што, како и сам истиче (стр. 10), сам број регистрованих јединица уз поједина имена има само условну вредност, јер нити су вероватно регистроване све публикације објављене у иностранству, нити је сваки појединачни рад забележен као такав (већ је у неким случајевима само збирно приказана колективна публикација). Упркос овој чињеници, а управо као резултат вишеценијског сакупљања библиографске грађе настао је овај приручник, који у потпуности испуњава свој задатак „да кориснику пружи брз увид у генералну слику подручја и раздобља на које се односи” (стр. 10). С тим циљем је попису јединица у овој књизи додат и регистар имена, као и предметни регистар, који умногоме олакшава корисницима да дођу до неопходних информација. Истовремено, предметни регистар нам даје увид у области које су биле актуелне у појединим временским периодима: док је општа тема билингвизма и мултилингвизма, језичке културе, односа језика и културе, језичких контаката, позајмљивања и страних речи и стандардизације заступљена у мањој или већој мери у свим периодима развоја социолингвистике као науке на овим просторима, неке друге теме се јављају само периодично. Тако се, на пример, језик рата и говор мржње почиње (чешће јављати и) изучавати тек након ратова на овим просторима и распада СФРЈ, а потом и језик мира, језичка манипулација и језичка толеранција; анализа дискурса се јавља тек крајем деведесетих година прошлог века, слично језику струке; интересовање за теме попут језика и пола/рода, англицизама те жаргона и жаргонских појава постојало је и раније али се оно знатно интензивира почетком деведесетих година прошлог века.

Но, како је о прва три сегмента *Библиографије* већ понешто речено (Прџић, Алановић, Халупка-Решетар 2010), овде ћемо се детаљније осврнути на радове (пре свега, научне чланке) настале између 2007. и 2014. године а који су уврштени у овај попис, укупно 542 наслова. У временском распону од ових осам година, једна од тема које су понајвише биле у фокусу истраживача на пољу социолингвистике су двојезичност и вишејезичност, не само припадника различитих етничких група у земљи (на пример „Карактеристике македонско-српског билингвизма”, „Двојезичност мађарских ђака у Војводини”, „Двојезичност румунске деце у Војводини”, или „Двојезичност у животу војвођанских Словака”), већ и у случајевима када је један од језика страни (на пример „Conversational code-switching in Serbian-English bilingual interaction”, „Термини из дво/вишејезичности у српскохрватском и француском језику”, „Двојезична свакодневица – предрасуде и чињенице, српски и немачки у Бечу”). Значајна колективна публикација издата о питању мултилингвизма је и *Вишејезични свет Меланије Микеš* (Влаховић, Бугарски, Васић 2009). Такође су чести у овом периоду радови везани за језичке промене (на пример „Архаичне иновације”, „Политичка коректност и језичке промене: пример италијанског језика”, „Промене у друштву, промене у језику”, итд), језике народа и мањина/народности (понајпре српски, све ређе српскохрват-

ски/хрватскосрпски, затим хрватски, босански/бошњачки и македонски, као и мађарски, словачки, словеначки, итд).

Као својеврсни одговор на дешавања на политичкој и друштвеној сцени, већина студија о језичкој ситуацији бави се питањем Србије и Косова („Српски језик као равачки међу ораховачким Албанцима данас”, „Лингвистичка реалност Косова: диглосија и лингвистички империјализам”, „Српски језик у ареалу Косова и Метохије: од надетничког до конфесионалног” итд.), а изражено је интересовање у овом периоду и за тему језика и идентитета, што се огледа у бројним прилозима у којима се истражују језички идентитети на простору некадашњег српскохрватског језика и у мултикултурном и пограничном окружењу, језик као средство неговања етничког идентитета, веза између језичких варијетета и националних идентитета, али и језички идентитет у комуникацији на друштвеним мрежама (које су готово незаобливан део данашњице). Језик у медијима заступљен је са преко тридесет радова у овом периоду, а у њиховом су фокусу бирократизација језика (на пример у чланку „Бирократизација језика у новинском тексту”), употреба енглеских речи и термина („Англицизми у српском као језику струке – употреба енглеских термина у телевизијском новинарству”, „Употреба англицизама у часописима за децу”, „Anglicized language of the Serbian newspapers” итд.), колоквијализама и жаргонизама у новинарству („Место дијалектизама и регионализама у језику масовних медија”, „О колоквијализмима и жаргонизмима у језику српске штампе”). Такође у ову област спадају и теме попут дискурса ратног извештавања („News discourse: Reports on Serbia in British dailies during NATO airstrikes on Yugoslavia”, „Анализа медијског дискурса о рату”), говора мржње („Говор мржње у медијима”, „Речи и недела. Позивање или подстицање на ратне злочине у медијима у Србији 1991–1992”), утицаја језика регије на језик мањинских медија („Рефлектовање језика регије на језик словачких медија у Војводини”) итд. Сudeћи по броју публикација, у протеклих десетак година такође добијају на важности питања језика и пола/рода (на пример „Job titles in English and Serbian in light of gender-neutral language”, „Кад је она у питању, да ли је она она или он? Представљање жена у универзитетским документима”, „Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама”, „Дискурси о родној равноправности у језику”, „Полно раслојавање у језику интернета”, као и зборник *Род и језик*), ставова према језику (на пример „Развој ставова према стандардном енглеском”, „Културни и језички стереотипи у ставовима младих: Италија у јадранском огледалу”, „Ставови Новосађана према месном говору и стандардном језику”, „Стереотипи у циљном језику и култури у учењу немачког језика”, итд), стране речи (пре свега англицизми, као у радовима „Статус и употреба англицизама у српском језику”, „Прагматички англицизми у српском језику”, „Неоправдани англицизми у српском језику – елеменат лексичке маргинализације?”, итд), те жаргон (као у радовима под насловом „Жаргон као чинилац модернизације српског језика”, „Комуникативни фразеологизми у српском жаргону”, „Француске позајмљенице у српском жаргону”, итд).

Од новијих тема, којима се у протеклом периоду од непуне деценије све више посвећује пажња, ту је пре свега језик струке (са областима попут далеко најистраженије економије и пословног језика, као и с темама везаним за телевизијско новинарство, аутомобилизам, електронске уређаје, маркетинг

и менаџмент, пословну администрацију, инжењерство, информационе технологије, медицину и друго; ваља истаћи и зборник *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*, као први зборник те врсте у нас). Језик и глобализација је такође спој који буди све веће научно интересовање, о чему сведоче и студије попут „Језик у процепу – између традиције и глобализације”, „Расправљање о језику у времену глобализације”, „Глобализација и језици Европе”, те зборник *Jezik, književnost, globalizacija*, као и појам *lingua franca* (који је тема радова „Енглески као *lingua franca*: концепт, карактеристике и импликације за наставу и евалуацију”, „*Lingua franca* у простору и времену”, „Ставови научних истраживача према енглеском као *lingua franca* науке и стратегије које примењују приликом писања на енглеском”), као и очување/заштита језика (*Језик и идентитет*), „Међугенерациске разлике и очување српског језика у Аустралији”, „Заштита језика и културе Рома у међународним документима”, „Очување језика у вишејезичкој средини (пример српског језика на француској територији)” итд.).

Као што се из предложеног може закључити, књига коју смо овде приказали у потпуности испуњава циљ који је поставио аутор: омогућава кориснику брз увид у генералну слику подручја (СФРЈ и њене државе наследнице) и раздобља на који се односи (1967–2014). Но, како је и Твртко Прћић умесно приметио у приказу претходног издања *Библиографије* (Прћић, Алановић, Халупка-Решетар 2010), а како смо, надамо се, и наведеним насловима радова то овде доказали, она далеко и надилази овај циљ, пре свега свеобухватним, одлично организованим и веома прегледним хронолошким пописом релевантних публикација, те исцрпним именским и тематским регистром. Као водећи лингвиста и социолингвиста, о чему сведочи и преко стотину различитих публикација самог аутора наведених у *Библиографији*, Бугарски је у овом издању пружио корисницима изузетно драгоцен извор информација, што је од великог значаја не само почетницима у дисциплини социолингвистике, већ и свима онима који желе да се ближе упознају са разноликим тематским целинама и областима које она обухвата али и са социолингвистичким истраживањима која су спроведена на овим просторима у протеклих педесетак година.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Прћић, Твртко, Миливој Алановић, Сабина Халупка-Решетар. Три нове књиге Ранка Бугарског. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 220–233.

*

ВЛАНОВИЋ, Plemenka, Ranko BUGARSKI, Vera VASIĆ (ur.). *Вишејезични свет Меланије Микеš*. Нови Сад: Филозофски факултет – Друштво за применјену лингвистику Србије, 2009.

Сабина Халупка-Решетар

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ СРПСКЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ

Наташа Вуловић. *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015, 359 стр.*

1. Невелик опус фразеолошких испитивања српског језика однедавно је обогашен за монографију *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања* Наташе Вуловић, која привлачи пажњу не само због актуелности теме и теоријско-методолошког приступа проблему већ и због тога што представља системску разраду једног, пре свега, културолошки значајног слоја наше фразеологије. Тиме се ово дело, с једне стране, придружује малобројној групи студија које системски сагледавају један шири фразеолошки корпус (нпр. *Фразеолошке глгољско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* Д. Мршевић Радовић [1987], *Новинска фразеологија* В. Петровић [1989]), а с друге стране, омањој скупуни истраживања усредсређеној на опис слике света преломљене кроз фразеолошки слој српског језика (нпр. *Фразеологија и национална култура* Д. Мршевић Радовић [2008]).

Објављена као 23. књига у едицији *Монографије* Института за српски језик САНУ, студија *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошки аспекти* садржи седам поглавља са следећим насловима: 1. *Увод* (стр. 13–31), 2. *Специфична природа фразеолошких јединица с религијским комјонентима* (стр. 33–77), 3. *Стируктурно-семантичке одлике фразеолошких јединица с религијским комјонентима* (стр. 79–109), 4. *Семантика фразеолошких јединица с религијским комјонентима* (стр. 111–181), 5. *Компаративне (поредбене) фразеолошке јединице с религијским комјонентима* (стр. 183–226), 6. *Лингвокултуролошки аспекти проучавања фразеолошких јединица с религијским комјонентима* (стр. 227–284), 7. *Закључна разматрања*, затим пратеће елементе: *Литературу и изворе* (стр. 293–315), *Скраћенице књига Св. писма* (стр. 317–318), *Реџисџар фразеолошких јединица* (стр. 319–335), *Појмовни реџисџар* (стр. 337–343), *Именски реџисџар* (стр. 345–352), резимее на енглеском (стр. 353–354), руском (стр. 355–356) и немачком језику (стр. 357–358), као и податке о аутору (стр. 359).

2. Ослањајући се у теоријском погледу на лингвокултурологију, која језик проучава као феномен културе, а фразеолошки и паремиолошки фонд посматра као најважнији садржатељ културних информација, у центар својих истраживања Н. Вуловић поставља фразеологизме с религијском компонентом у лексичком саставу, с циљем да опише њихове лексичке, структурне и семантичке одлике и укаже на специфичне културне елементе уткане у њих. При томе, под религијском компонентом ауторка подразумева лексему

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

из православне и јудеохришћанске традиције која именује духовно биће или духовно посвећену особу (*боџ, ђаво, враџ, анђео, свейџац* и сл.), особу која обавља религијску праксу (*џој, владика, иџуман* итд.), библијске личности (*Адам, Ева, Соломон* и сл.), празнике из хришћанске и народне традиције (*Божџић, Бадњи дан, Врбица* итд.), појмове везане за религијску и црквену праксу и теорију (*крсџиџиџи, молиџива, свейџиња, џарасџиос, џосџи* и сл.), религијске предмете (*крсџи, џамјан, свеђа, олиџар* итд.), религијски релевантна места (*црква, рај, џакао* итд.), те појмове конотативно везане за Библију (стр. 39). Фразеолошку грађу од око 650 јединица ауторка разматра применом методе структурно-семантичког моделирања, компонентне и концептуалне анализе, као и методе бинарних опозиција.

Након уводног поглавља у којем се дају основне напомене у вези с теоријско-методолошким поставкама истраживања и подаци о корпусу, изворима, методама и циљевима следи одељак посвећен специфичностима фразеолошких јединица с религијском компонентом. У његовим оквирима даје се одређење библизама (као посебних језичких творевина преузетих непосредно или посредно из Библије) и утврђује њихов однос према разматраном фразеолошком корпусу. На основу лексичког значења религијске компоненте у саставу фразеологизама грађа је разврстана на десет лексичко-семантичких гнезда: празници (*није сваки дан Бадњи дан*), небеска хијерархија (*џледаџиџи* у некоме *боџа*), посредници/свечи (*џравиџи се свейџац*), личности и појмови из Библије (*Јудин џољубац*), простор (*биџи ни на небу ни на земљи*), земаљска хијерархија (*у друџиџиву се и калуђер жени*), акциони код (обреди/ритуали/црквена пракса: *не знаџи се ни џрекрсџиџиџи*), предметни код (*џалиџи коме кандило*), обавезе верника (*од луда џоја луда и молиџива*), основни појмови духовности (*џовориџи из душе*). Резултати наведене лексичке класификације показују да је у корпусу највише фразеологизама који у саставу имају лексему *дуџа* (121), затим *Боџ/боџ* (113) и *ђаво/враџ* (105), а да је највећи број лексема које као религијске компоненте конституишу посматране фразеолошке јединице словенског порекла (стр. 43–71).

3. За анализу и класификацију фразеологизама с религијском компонентом од значаја је њихова унутрашња форма, као и способност структурног моделирања, чему ауторка посвећује посебну пажњу. У оквиру структурне анализе издвојена су три основна граматичка модела: предлошко-падежни, синтагматски и реченични. Међу фразеологизмима с религијском компонентом има примера формалног варирања, тј. појаве фразеолошких варијаната условљених морфолошким модификацијама: *не зна му се часни крсџи : не зна му се часноџа крсџа, биџи у божјој руци : биџи у божјим рукама, иђи боџу на исџиџину : оџиџи боџу на исџиџину*. Лексичко варирање, на другој страни, реализује се на три начина: заменом компоненте синонимном лексемом (*ђаволу [враџу] дуџу заџисаџи*), 2. заменом компоненте лексемом која јој није прави синоним (*сџајаџи [укиџиџи се] као дрвени свейџац*), 3. заменом компоненте лексемом која потиче из тематски сродне лексичко-семантичке групе (*с враџом ручаџи [вечераџи]*). Лексемна природа компоненте у саставу фразеолошке јединице и њен однос према фразеолошком значењу испољавају се

кроз идиоматичност, номинацију, конотацију и експресивност, што ауторка разматра као посебне проблеме.

4. У одељку који се бави семантиком најпре је представљен изоморфизам плана израза и плана садржаја, а потом су анализирани одређени значењски аспекти посматраног фразеолошког фонда. Изоморфизам садржаја и форме фразеолошких јединица подразумева могућност издвајања елементарна фразеолошког значења и њихово упоређивање с компонентама израза. При томе, што су унутрашња форма и мотивација непрозирније, то је теже успоставити ову врсту изоморфизма (стр. 114). Паралелизам формалног и значењског плана такође је условљен степеном асптракције лексичких компонента.

У испитивању семантике фразеологизама с компонентом *свећа* ауторка примењује метод компонентне анализе настојећи да утврди које се семе из семантичког потенцијала ове лексеме активирају у појединим фразеолошким значењима. Фразеологизме с оваквим лексичким саставом разврстава с обзиром на религијску употребну вредност компоненте *свећа*. Анализа показује изузетан значај сема колективне експресије као носилаца симболичког и еталонског потенцијала за формирање фразеолошког значења. У случају фразеологизама с компонентом *свећа* важан је онај удео симболичког значења који је везан за јудеохришћански културни концепт *свеће* као жртве, а који је видљив у обредној пракси као и етноцентрично значење ‘род, потомство’ (стр. 119–137).

У оквиру семантичке анализе учено је да се највећи број израза с религијском компонентом тиче самог човека те је у функцији означавања и квалификовања човекових особина, осећања, стања, поступака, понашања и односа човека према другоме, док мањи број репрезентује човеков однос и квалификовање предмета и појава. С обзиром на значење, ови фразеологизми су подељени на следећа фразеосемантичка поља: физичке особине (*сѝпар као Библија*), психичке и карактерне особине (*не да[ва]ӣти ни бо̄гу ӣа.мјана*), способности и вештине (*вра̄га би на леду ӣо̄ӣковао*), осећања и стања (*беж.аӣти као ђаво од кр.ӣа*), делатности, активности; поступци, понашање (*с вра̄гом руча.ӣти*), начин живота, околности, ситуације (*мучи.ӣти се као ђаво у ӣли.ӣкој води*), међуљудски односи (*ӣи.ӣти не.коме ду.шу на сла.мку*), сродство, људски род уопште (*адамско колено*), самрт, смрт (*о.ӣи.ӣти у Аврам.ово крило*) (стр. 137–178). Међу фразеолошким јединицама које се односе на човека највише је оних које су у семантичком пољу „међуљудски односи”, при чему преовлађују изрази који указују на физичко или психичко насиље. За њима по бројности следе фразеологизми којима се изражава концепт смрти. Анализа показује доминацију примера с негативном семантиком и негативном конотацијом, нарочито оном која иде у правцу пејоративности. Примери, дакле, одражавају подругљив, потцењивачки однос говорника, као и презир и љутњу.

Што се полисемије тиче, ауторка констатује да посматрани корпус потврђује у литератури општеприхваћени став о ограниченој појави полисемије у фразеологији. При томе, вишезначност фразеологизама не може бити анализарана без узимања у обзир вишезначности лексема које улазе у њихов састав (стр. 179).

5. Поредбени фразеологизми у чијем је саставу религијска компонента чине 20% од укупног броја разматраних јединица, због чега им је посвећено посебно поглавље у монографији. У њему се ауторка бави структурним и семантичким особеностима ових обрта. Како је у основи поређења процес приближавања референта еталону, у разматраној грађи уочено је да се човек најчешће повезује с нематеријалним, духовним бићем (Бог, анђео, враг), библијско-историјском личношћу (Метузалем, Пилат) или стереотипним представником другог етноса (Циганче), а такође се у саставу ових фразеологизама може наћи антропоним типичан за представника српског народа, који је јунак шире језичке јединице или носилац занимања (стр. 186–187). Према структурним особеностима поредбеног дела, Н. Вуловић разврстава ове јединице на поредбене фразеологизме с простом, двоструком и реченичном структуром. Просте поредбене јесу оне фразеолошке јединице у чијој је структури поредбени део изражен спојем поредбеног везника и субјекта поређења, који представља еталон и може бити исказан именицом, именичком синтагмом и предлошко-падежном конструкцијом: *сѿар као Библија, ружан као ђаво, сиромашан као црквени миш, чувашѿи као свешѿињу* итд. У двоструким поредбеним фразеологизмима субјекат поређења (еталон) изражен је двема компонентама: *бежашѿи као ђаво од крстѿа, коцѿашѿи као Свешѿоѿ Пеѿтра кајѿана, намешѿашѿи се као сочиво на Божић, мучиѿи се као Христѿос на крстѿу* итд. Ограничен је број примера у чијем се делу налази реченична структура: *јури као да ѿа ђаво ѿони*. С обзиром на категоријална обележја управног дела, посматрани поредбени фразеологизми класификовани су на глаголске, придевске, прилошке и именичке. Као најважнију одлику поредбених фразеологизама ауторка издваја њихову улогу интензификатора и/или квалификатора, која се исказује еквивалентима: *(веома) мноѿо – мучиѿи се као ђаво у ѿлиѿкој води, врло брзо – бежашѿи као да ѿа ђаволи јуре, ѿѿиѿуно, свеукуѿно, скроз, до краја – као у амин, веома сиѿурно, сасвим сиѿурно – као боѿ, сасвим суѿроѿно, несѿојиво – као боѿ и шеѿириѿија, сѿално заједно, нераздојно – као Божић на Бадњи дан, сасвим случајно – наћи се као Пилаѿи у Вјерују*. „Конотативни елементи глобалног фразеолошког значења у оваквим фразеолошким јединицама изражени су и обogaћени у експресивно-значањском смислу сликовитошћу коју ствара поредбена конструкција” (стр. 201).

У разматрању поредбених фразеологизама ауторка примењује компонентну анализу, коју спроводи на примерима: *мучиѿи се (ѿашѿиѿи) као ђаво у ѿлиѿкој води, досѿеѿи као Пилаѿи у Вјерују, (ѿ)ѿраѿи/умиѿи руке као Пилаѿи, ѿасѿи (ѿадаѿи) као мана с неба*. У одређивању степена идиоматичности поредбеног фразеологизма, који зависи од тога да ли је семантичка транспозиција извршена у тематском или рематском делу, ауторка се ослања на поделу С. Гољак. Нулти степен идиоматичности имају фразеологизми у којима је актуелизовано примарно значење свих компонената (нпр. *ѿрав као свеђа*). Веома ниску идиоматичност показују поредбени фразеологизми у чијем је значењу доминантна сема из транспонованог значења еталона (нпр. особина неког бића), док је референт у свом основном значењу (нпр. *зао као ђаво* и њему блиски примери *ружан као ђаво, љуѿи као ђаво, лей као анђео* и сл.).

Средњи степен идиоматичности испољавају поредбени фразеологизми који садрже компоненту с необичним, неузуелним значењем у једном делу, док други део има узуелно значење. При томе, виши степен идиоматичности имају примери који у еталонском делу садрже квазистереотипе или је компаративни део са синхроног становишта немотивисан (нпр. *мирише као душа*, *миловајши неког*, *нешто као враџ шамјан*). Ауторка констатује да највећи број поредбених фразеологизама с религијском компонентом има низак степен идиоматичности.

6. У последњем поглављу монографије у фокусу је фразеолошки фонд као извор података о култури и менталитету његових носилаца, у којем су сачуване представе о митовима, обичајима, обредима итд., као преносник културних образаца, стереотипа и еталона. Стога се фразеологизмима с религијском компонентом приступа с аспекта лингвокултурологије с циљем да се утврде аксиолошке информације које припадају хришћанском систему те да се оне диференцирају од претхришћанског слоја словенске митологије. У анализи овог типа примењен је метод бинарних опозиција, спроведен најпре на основним хришћанским појмовима – лексичком пару *Бог* и *ђаво*, као носиоцима фразеолошких значења. Упоређивањем фразеолошке грађе с поимањем Бога у православној догматици утврђено је присуство културне информације овог типа. Српска фразеологија показује да се преко опозиција Бог (анђео) – ђаво супротстављају следећи концепти: добро–зло, љубав–мржња, љубав–грех, истина–лаж, светло–тамно (бело–црно), рај–пакао, горе–доле. Методом концептуалне анализе показан је удео хришћанске културне информације уграђен у наведене појмове, али и њихов синкретизам с претхришћанским елементима.

7. Вредност представљене монографије огледа се не само у добијеним резултатима који показују улогу религијског домена као елемента културе у формирању фразеолошког фонда српског језика већ и у детаљној анализи утемељеној у добром познавању богате и разноврсне литературе. У теоријско-методолошком смислу ауторка се највише ослања на фразеолошка истраживања руских аутора, пре свега В. М. Мокијенка, затим на лингвокултуролошки приступ језику В. А. Маслове, као и на радове домаћих аутора, у првом реду Д. Мршевић Радовић. Осим ускостручне, фразеолошке литературе, у истраживање су укључене студије из области православне догматике и хришћанске религије уопште, старе српске религије и фолклора, те словенске митологије, што сведочи о комплексности разматраних појава и слојевитости српске фразеологије с религијском компонентом у лексичком саставу. С обзиром на све наведено, са сигурношћу се може констатовати да ће монографија бити применљива у свим доменима које је ауторка на почетку истакла: у теорији језика и култури, у фразеолошкој лексикографији, наставној пракси и преводилашту.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синџаџме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеолоџија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Петровић, Владислава. *Новинска фразеолоџија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.

Гордана Шћирбац

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strbacsn@eunet.rs

UDC 811.163.41'373.2

Милета Букумирић. *Ономасџика централног Косова*
(Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 3, главни уредник Александар Лома). Београд: Српска академија наука и уметности, 298 стр.*

Књига Милете Букумирића *Ономасџика централног Косова* трећа је у низу едиције Библиотека Ономатолошких прилога. У уводном делу аутор нас информисе о времену сакупљања грађе наводећи да је „у периоду од 1984. до 1990. године пописана ... топонимија и антропонимија у насељима где су живели Срби, Хрвати и Бошњаци, на подручју које се пружа северно од линије коју чине села Јањево, Ливађе и Радево до реке Лаба и села Главогине” (стр. 9). Посећена места су: Приштина, Ајвалија, Батусе, Бесиње, Горња Брњица, Горње Добрево, Грачаница, Девет Југовића, Добри Дуб, Доња Брњица, Кишница, Којловица, Крушевац, Лазарево, Лапље Село, Лебане, Лесковчић, Мазгит, Матичане, Милошево, Накараде, Обилић, Орловић, Племетина, Преоце, Расково, Сибовац, Софалија, Сушица, Трудна, Црквена Водица и Чаглавица. С обзиром на то да је говор овога подручја раније описан, Милета Букумирић с разлогом наводи да ће се „осврнути само на оне језичке особине које се уочавају у ономастичкој грађи, као што су поједини гласови нестандардне артикулације и дублетне акценатске форме неких личних имена” (стр. 10).

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка исцртаживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Књигу чине следеће целине: *Увод* (стр. 9–11), *Ономастичка зраћа* (стр. 12–154), *Семантичка и њворбена анализа* (стр. 155–291), *Скраћенице назива насеља* (стр. 292), *Литература* (стр. 293–295), *Резиме* на енглеском језику (стр. 296) и *Поџовор уредника* (стр. 297–298).

Поглавље *Ономастичка зраћа* организовано је тако да након имена посећеног места аутор даје податке о самом насељу (географски положај, етничка структура и број становника итд.) затим следе забележени топоними и презимена уз податак о слави, месту порекла и времену досељења.

Целина која носи наслов *Семантичка и њворбена анализа* подељена је на *Тојонимију* и *Антиројонимију* у оквиру којих се налазе мање потцелине. Сакупљену грађу семантички је разврстао на следеће групе: *Географски називи у тојонимији*, *Називи који означавају њворшинска својства њерена*, *Називи мојивисани њоложајем објекта*, *Називи изведени од других тојонима*, *Фијоними у микројојонимима*, *Зооними у микројојонимима*, *Називи у вези са обрадом земљишта*, *Називи у вези са гајењем домаћих животиња* и *Називи објекта који су настали људском делатношћу*. Најбројнија категорија, 132 микротопонима, јесте она са географским термином у основи, а гледано по структури најзаступљенија скупина су бинарне синтагме (*Влачина бара*, *Јеленин лаз* итд.). Код једночланих назива присутан је 51 суфикс, а најфреквентнији је *-ишије* (*Анишије*, *Кујусишије*, *Чекалишије* итд.), а за њим следе *-ина* (*Каменина*, *Прлина* итд.), *-ица* (*Главица*, *Дужица* итд.), *-ка* (*Грачанка*, *Лукарка* итд.), *-че* (*Барче*, *Грајче* итд.). У поднаслову *Антиројоними* у *тојонимији* аутор износи своје запажање на основу грађе да „једночлани називи од личних имена у основи према двочланим стоје у односу 1:5,3, а муслиманска имена према православним именима у односу 1:5” (стр. 162). Милета Букумирић је у својој књизи посветио пажњу и *Позајмљеницама у микројојонимији* и показало се да поред словенских лексема одређеног удела имају и оне из турског језика и албанског (*Мераје*, *Сарај*, *Аракишес*, *Прониекишес* итд.) док је тридесетак микротопонима нејасног порекла (*Пиљак*, *Чадреве*, *Шмарека* итд.).

Након семантичке и творбене анализе топонима ауторова пажња била је усмерена на антропонимију. У овом делу своје место нашла су презимена, породични надимци, лична имена, хипокористици, лични надимци као и антропонимија становништва хрватске националности и бошњачка антропонимија. Аутор истиче да су „на подручју централног Косова званична презимена ... претежно патроними од личних имена и хипокористика. У њиховој основи најфреквентнија су имена словенског порекла” (стр. 172) као на пример: *Блаџојевић*, *Боџуновић*, *Живановић*, *Милешић* итд. Међу становништвом централног Косова породични надимци честа су категорија јер, као што и сам аутор наводи, „ретке су стариначке породице без њега, као што су реткост са породичним надимком породице досељаване после балканских ратова из крајева изван Косова” (стр. 175). Након прегледа презимена и породичних надимака, аутор нас упознаје са личним именима са овога терена напомињући да су „на подручју централног Косова имена ... претежно словенског порекла од којих су многа настала творбом слагањем и суфиксацијом” (стр. 177), мада ни удео позајмљеница, првенствено из грчког језика, није занемарив. Мушка имена аутор је поделио на сложена и изведена. Код сложених раздво-

јено је дао основе првог и другог дела сложенице. Истраживање је показало да су најфреквентније основе *мил-* (*Милисав, Миломир* итд.) и *рад-* (*Радислав, Радмило* итд.), односно *-мир* (*Будимир, Власџимир* итд.) и *-слав* (*Борислав, Мирослав* итд.). У грађењу мушких имена најпродуктивнији су суфикси *-ан* (*Сџојан, Душан* итд.), *-ица* (*Грујица, Новица* итд.) и *-ко* (*Бошкo, Живко* итд.). Након творбене анализе личних имена дат је њихов списак. Вишеструко је користан и *Табеларни преглед мушких имена* (стр. 199–203). У том списку су „имена предака, година рођења носилаца новијих, као и „старомодних” имена, имена која се нису поновила, затим имена која су најчешће понављана, као и она која спадају у најфреквентнија на овде обухваћеном подручју ... дата је табела у којој се могу уочити разлике и сличности између послератних имена, имена предака и средњовековних имена (за која је узорак узет из Опширног катастарског пописа Области Бранковића из 1455. године)” (стр. 199). По истом принципу анализирана су и женска имена. У *Табеларном прегледу женских имена* (стр. 222–225) „списак ... имена пописаних у 15 села Области Бранковића 1455. године ... знатно је краћи од списка мушких јер су од особа женског пола пописиване само удовице као старешине куће” (стр. 222).

Код хипокористика, осим списка аутор даје и творбenu анализу издвајајући основе и суфиксе присутне у њиховој творби. Најфреквентнији облици мушких хипокористика су: *Мики* (од 26 имена), *Миле* (од 25 имена), *Мића/Мићo* (од 19 имена), *Миџа/Миџo* (од 17 имена), а женских *Ана* (од 20 имена), *Мики* и *Мила* (од 17 имена).

Милета Букумирић нас у овој књизи упознаје и са *Анџројонимијом сџановниџиџа хрвајске националности* и *Бошњачком анџројонимијом* наводећи списак са свега двадесетак личних имена и хипокористика, односно стотинак за бошњачки ономастикон.

На самом крају књиге је *Поговор уредника* са библиографијом ономастичких радова Милете Букумирића јер га је „изненадна и прерана смрт отргла из редова заслужних посленика на пољу српске дијалектологије и ономастике” (стр. 297).

Корисни су и драгоцени подаци за централно Косово које је Милета Букумирић забележио и подарио нам у овој књизи те стога сматрамо да ће књига *Ономастџика централног Косова* наћи своје место на полицама не само лингвиста ономастичара већ и историчара и свих оних који се занимају за историју, али и судбину српског народа на овим просторима.

Мирјана Пејровић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
mirjana.petrovic@isj.sanu.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LIX ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Исидора Белаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Јасна Влалјић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Душанка Звеквић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др Марина Курешевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Гордана Лалић-Крстин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

доц. др Мира Милић, Универзитет у Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања

проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Твртко Прџић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Катарина Расулић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Дејан Средолевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Сабина Халупка-Решетар, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Ђорн Хансен, Институт за славистику, Универзитет у Регенсбургу, Немачка

доц. др Ирена Цветковић Теофиловић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за

објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездicom за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажећтак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова *Резиме* (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се,

након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

Нанн, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

Пипер, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

MARINA KUREŠEVIĆ. The Stability and Dynamics of the Serbian Church Slavonic Syntactic Norm in Serbian Transcripts of Apocrypha. ISIDORA BJELAKOVIĆ. Traditionalists vs. Vukovians in the Formation of Serbian Language Terminology (Astronomy and Mathematical Geography). NADEŽDA JOVIĆ. Features of Banat Vernaculars in the Travel Book by Andrej Petković from 1734. NADA ARSENIJEVIĆ. Reinterpretation of the System of Object Cases: On Prepositional Genitive. NATAŠA KIŠ. About Some Unique Characteristics of Adjectives from the Perspective of Fuzzy Linguistics. MILAN AJDŽANOVIĆ, STRAHINJA STEPANOV. Agreement Mismatches in Nominal and Adjectival Appositions in the Media Discourse. MAJA MARKOVIĆ, BOJANA JAKOVLJEVIĆ. Acquiring Vocalic Quantity and Quality in L2: The Acquisition of Vowel Clipping in English by Advanced Serbian Learners. SAŠA MARJANOVIĆ. Verb Inflection in a Bilingual Dictionary Where Serbian is the Target Language. ALEKSANDRA JANIĆ, DUŠAN STAMENKOVIĆ. The Modal Verbs *must, should, can / morati, trebati, moći* in English and Serbian: General Characteristics and Translation Challenges. TIJANA VESIĆ PAVLOVIĆ. Conceptualization of States via Elements of Path Schema in English and Serbian. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LIX/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 26. октобра 2016.

За издавача: проф. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2016.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978